

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Φιλοσοφία της συμμετοχής και διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών

Βιβή Σιδηρά | Νίκος Ναγόπουλος

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Φιλοσοφία της συμμετοχής και
διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Φιλοσοφία της συμμετοχής και διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών

Βιβή Σιδηρά | Νίκος Ναγόπουλος

Εκπαίδευση ενηλίκων

Φιλοσοφία της συμμετοχής και διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών

Βιβή Σιδηρά και Νίκος Ναγόπουλος

Copyright © INE ΓΣΕΕ, Αθήνα 2023

ISBN: 978-618-234-002-8

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα

T: 210 332 7710 | F: 210 330 4452

www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

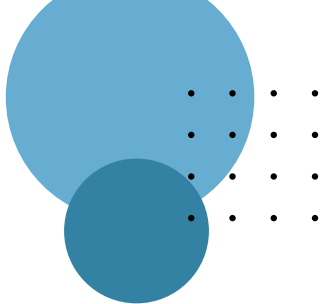
Σχεδιασμός εξωφύλλου - Σελιδοποίηση: Αγγελική Τσίρμπα

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.

Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

*Στη μνήμη του αγαπημένου φίλου και Διευθυντή
του ΙΝΕ ΓΣΕΕ Βασίλη Παπαδόγαμβρου
για το όραμα και την προσφορά του
στην ανάπτυξη του πεδίου της Εκπαίδευσης Ενηλίκων*

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	11
---------------	----

Α' ΜΕΡΟΣ

Η φιλοσοφία της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εκπαίδευση, κατάρτιση και κοινωνική αλλαγή:

Όραμα, στόχοι και βασικές παραδοχές	17
1.1 Μια πρώτη κριτική προσέγγιση – Υφιστάμενη κατάσταση.....	17
1.1.1 Βασικός προβληματισμός	20
1.1.2 Επιμέρους προβληματισμοί.....	26
1.2 Η αξιοποίηση της τεχνογνωσίας στο πεδίο της ΕΚΕ και της ΔΒΜ στο πλαίσιο στοχαστικών, αναστοχαστικών και κριτικά μετασχηματιστικών διεργασιών που αποσκοπούν στην κοινωνική αλλαγή	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η εκπαιδευτική διεργασία και το εκπαιδευτικό έργο

στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής33

- 2.1 Ενεργητική συμμετοχή: Πλαίσιο και προϋποθέσεις, αρχές και προδιαγραφές, περιορισμοί και δυνατότητες υιοθέτησης και εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία34
 - 2.1.1 Πλαίσιο συμμετοχής: Περιεχόμενο και προϋποθέσεις.....34
 - 2.1.2 Αρχές και προδιαγραφές της ενεργητικής συμμετοχής ... 36
 - 2.1.3 Δυνατότητες και περιορισμοί της ενεργητικής συμμετοχής38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μετασχηματίζουσα, χειραφετητική και κριτική μάθηση:

Η «αναστοχαστική στροφή» στην εκπαίδευση ενηλίκων 43

- 3.1 Η γλωσσική επικοινωνία ως χειραφετητικό εργαλείο εκπαίδευσης. Χειραφέτηση στόχων και ενδιαφερόντων στην κριτική επιστήμη της εκπαίδευσης 44
- 3.2 Μέθοδοι και πρακτικές προώθησης της ενεργητικής συμμετοχής στο εκπαιδευτικό έργο 45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Τάσεις και είδη της ενεργητικής συμμετοχής όλων

των εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία υπό το πρίσμα

της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ.....47

- 4.1 Η πρακτική ενεργητική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διεργασία: Περιορισμοί και δυνατότητες47
- 4.2 Η ολιστική ενεργητική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διεργασία: Περιορισμοί, δυνατότητες, προϋποθέσεις, προοπτικές..... 49
- 4.3 Οι αρχές μάθησης ενηλίκων: Η σημασία της ολιστικής προσέγγισής τους 51
- 4.4 Κουλτούρα και ποιότητα της συμμετοχής: Παράγοντες, χαρακτηριστικά, συνέργειες 54

4.4.1	Η σημασία και η συμβολή των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων (soft skills) και η δύναμη της διάθεσης για αλλαγή.....	57
4.4.2	Η αναγνώριση και η ανάπτυξη κινήτρων συμμετοχής	58
4.4.3	Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω».....	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οφέλη της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία, στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ	65
5.1 Τρόποι αξιοποίησης των ωφελειών	69
5.2 Η συμβολή της ενεργητικής συμμετοχής στην ενίσχυση της ενεργής πολιτεότητας	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Συζήτηση	75
-----------------------	-----------

Β' ΜΕΡΟΣ

Η διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών στην εκπαιδευτική διεργασία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις στη διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών	83
7.1 Όρια μεταξύ των διαγνωστικών/διερευνητικών διεργασιών	83
7.2 Δεξιότητες και αναδιάταξη προτεραιοτήτων κατά τη διάγνωση αναγκών ΕΚΕ/ΣΕΚ.....	86
7.3 Ενεργητική συμμετοχή στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής	91
7.4 Θεσμικές διασυνδέσεις και ενεργητική συμμετοχή	94
7.5 Κοινωνικό κεφάλαιο και εκπαίδευση.....	97

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Θεωρητικό πλαίσιο της ΔΕΑ υπό το πρίσμα

της φιλοσοφίας της συμμετοχής	99
8.1 Υφιστάμενη κατάσταση, περιβάλλον και πεδίο εφαρμογής της ΔΕΑ.....	100
8.2 Η επιλογή και η σημασία της ΔΕΑ.....	102
8.3 Η ΔΕΑ ως διεργασία και οι εκπαιδευτικές ανάγκες στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής.....	108
8.4 Προϋποθέσεις, χαρακτηριστικά, αρχές και διαδικασίες της ΔΕΑ.....	112
8.5 Η σχέση της ΔΕΑ με την εκπαιδευτική έρευνα και την αξιολόγηση.....	117
8.6 Παράγοντες που επηρεάζουν τη ΔΕΑ.....	118
8.7 Προβλήματα και αδυναμίες στη ΔΕΑ και στην ΕΚΕ.....	122

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Το μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ υπό

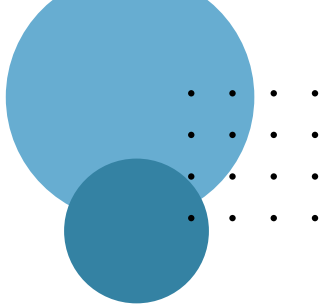
το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής	123
9.1 Διεργασίες και βασικά στάδια	125
9.2 Όρια, προϋποθέσεις και παράγοντες επιρροής	126
9.3 Χαρακτηριστικά, ενέργειες, διαδικασίες και κρίσιμα σημεία	130
9.4 Μέθοδοι, τεχνικές και μέσα ΔΕΑ: Όρια και δυνατότητες, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα.....	134
9.5 Αποτελέσματα, ωφέλειες και προστιθέμενη αξία της ΔΕΑ	140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Συμπεράσματα	145
---------------------------	-----

Βιβλιογραφία	151
---------------------------	-----

Οι συγγραφείς	159
----------------------------	-----

Εισαγωγή¹

Οι δυσμενείς εξελίξεις στην εργασία και γενικότερα στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων χαρακτηρίζουν και προσανατολίζουν την ελληνική πραγματικότητα. Σε ψυχοκοινωνικό επίπεδο, οι άνθρωπινες συμπεριφορές διακρίνονται συχνά από ατομικισμό, απομόνωση, παθητικότητα, ματαιώση έως και παραίτηση από στόχους, που παραμένουν ανεκπλήρωτοι, με συνέπεια να κυριαρχεί η έλλειψη ελπίδας και πίστης, ο φόβος και η ανασφάλεια, αλλά και η αδιαφορία ή ο εφησυχασμός. Στο σύνολό τους αυτές οι καταστάσεις έρχονται σε πλήρη αντίφαση με τη διαπιστωμένη αναγκαιότητα για συντονισμένη και στοχευμένη συλλογική δραστηριοποίηση των πολιτών με σκοπό την άμβλυνση και την αντιμετώπιση κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Εκπαίδευση και Κατάρτιση Ενηλίκων (ΕΚΕ) επηρεάζεται από ένα πλήθος νέων δεδομένων,² τα οποία ενισχύουν την αναγκαι-

1. Ευχαριστούμε τους φίλους και συναδέλφους που ενθάρρυναν ή και ανατροφοδότησαν με απόψεις και κρίσεις τους τη μελέτη μας. Συγκεκριμένα, την Ελένη Θεοδωρή, τον Κώστα Μπουκουβάλα, την Πένυ Γεωργιάδου, τον Μάκη Καρατράσογλου και τον Γενικό Διευθυντή του ΙΝΕ ΓΣΕΕ Χρήστο Γούλα.

2. «... η αύξηση των χρηματοδοτήσεων μέσω της ΕΕ, οι νέοι θεσμοί, συστήματα και λειτουργίες διαμορφώνουν έναν νέο προσανατολισμό στην εκπαίδευση ενηλίκων και την καθιστούν, πλέον, κύριο μοχλό οικονομικής ανάπτυξης και βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, καθώς και βασικό παράγοντα αντιμετώπισης των προβλημάτων που συνεπάγονται οι παγκόσμιες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτιστικές αλλαγές» (Κόκκος, 2005).

ότητα για μια ολιστική και πολυπρισματική «από τη βάση προς τα πάνω» προσέγγιση, ώστε με συλλογικούς τρόπους δράσης και παρέμβασης να επιτευχθεί η πρόληψη και η αντιμετώπιση προβλημάτων, αδυναμιών και στρεβλώσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι εξακολουθεί να υφίσταται η αδυναμία σύνδεσης της ΕΚΕ με την απασχόληση, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις εκροές που προκύπτουν από τη συνεχή ανατροφοδότηση. Σ' αυτή τη βάση διαπιστώνεται η αναγκαιότητα για δυναμικές, ριζοσπαστικές, διαρθρωτικές αλλαγές. Επιτακτική είναι η ανάγκη για συστηματική βελτίωση –διεύρυνση, εξειδίκευση, αποσαφήνιση, οριοθέτηση, ανατροφοδότηση από την πραγματική ζωή– των υφιστάμενων ή και των νέων πλαισίων και θεσμών, συστημάτων και μηχανισμών. Στην περίπτωση της ΕΚΕ διαπιστώνεται επίσης ότι εντείνεται η αναγκαιότητα ανάπτυξης αποτελεσματικών και ποιοτικών δράσεων και παρεμβάσεων (Καραλής, 2020). Υπό αυτό το πρίσμα, η ορθολογική αξιοποίηση πόρων, συνεργειών και δικτυώσεων συνιστά κρίσιμο παράγοντα για την αποτελεσματικότητα της σύνδεσης εκπαίδευσης-κατάρτισης-απασχόλησης και της προώθησης της κοινωνικοοικονομικής ένταξης/επανεένταξης ή εξέλιξης των ανέργων, των εργαζομένων (ειδικά αυτών με ελλιπή επαγγελματικά προσόντα), των κοινωνικά ευπαθών ομάδων, των νέων και των γυναικών (Σιδηρά, 2012, 2015).

Μεθοδολογικά, κατά τη συγγραφή του κειμένου αξιοποιήσαμε στοιχεία από τη σύγχρονη βιβλιογραφία αναφορικά με θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές μιας αμοιβαία ενεργητικής αντίληψης στην άσκηση του εκπαιδευτικού έργου, από τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και αξιολόγησης, όπως η έρευνα δράση (action research), από την ανάλυση περιεχομένου και τη συμμετοχική αξιολόγηση, με την εκπαιδευτική διεργασία να προσεγγίζεται υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής ως «ειδικό», ενώ το εκπαιδευτικό έργο και η ΕΚΕ ως «γενικό» (Bird et al., 1999· Cohen και Manion, 1997· Βάμβουκας, 2006· Cohen κ.ά., 2008· Γαλατά κ.ά., 2017· Τσιώλης, 2014). Δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στην ενεργητική συμμετοχή μέσα από την υιοθέτηση, την εφαρμογή και την προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής, ενώ έμμεσα δίνουμε έμφαση στην ισχυροποίηση των Οργανισμών ΕΚΕ (ΟΕΚΕ) μέσα από τη διασφάλιση της ποιότητας, τη δικτύωση, τη διερεύνηση και την υιοθέτηση καινοτόμων δυνατοτήτων, την πιστοποίηση και την αξιοποίηση των επαγγελματικών περιγραμμάτων κ.λπ. (Καλογεράκης κ.ά., 2023). Ως εισροές αξιοποιήθηκαν οι εκροές από τις στοχαστικές και τις

αναστοχαστικές διεργασίες ανάλυσης και κριτικής προσέγγισης προσωπικών εμπειριών και βιωμάτων από τις διάφορες εκπαιδευτικές εφαρμογές που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Επιπλέον, αξιοποιήθηκαν κριτικά και τα αντίστοιχα ευρήματα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που διενεργήθηκε προκαταρκτικά με βάση τις θεωρίες επικοινωνιακής μάθησης, τα συστήματα, τα μοντέλα, τα προγράμματα Διά Βίου Μάθησης (ΔΒΜ) τις καινοτόμες εκπαιδευτικές μεθοδολογίες, τις εκθέσεις αξιολόγησης και άλλο πρωτογενές και δευτερογενές υλικό, δημοσιευμένο και μη. Δίνεται έμφαση στη Διάγνωση Εκπαιδευτικών Αναγκών (ΔΕΑ) και στη φιλοσοφία της συμμετοχής τόσο κατά την εκπαιδευτική διεργασία όσο και στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρήθηκε μια κριτική προσέγγιση στις γνώσεις, στις ικανότητες και στις δεξιότητες που αποκτήθηκαν κατά την εμπλοκή μας σε τυπικές και άτυπες εφαρμογές της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ, με φίλτρο την πολλαπλότητα και τη διαφορετικότητα των ρόλων μας³ κατά τη διερεύνηση αυτή. Επιπρόσθετα, με σκοπό την ανάδειξη της σημασίας μετασχηματισμού τυχόν αρνητικών αντιληπτικών σχημάτων, εστίασαμε στην ανάγκη ενίσχυσης των δυνατοτήτων αξιοποίησης της εμπειρίας που προκύπτει από τη μετασχηματίζουσα και τη χειραφετητική μάθηση. Γενικότερη επιδίωξη αυτής της παρέμβασης είναι η συσχέτιση των εκρών που εστιάζουν στην προσωπική, στην ομαδική και στην κοινωνική ανάπτυξη με τις δυνατότητες για κοινωνική αλλαγή και την ενίσχυση των εσωτερικών δημοκρατικών διαδικασιών και πρακτικών στην εκπαίδευση (Λιντζέρης, 2012· Γαλατά κ.ά., 2021).

Το Α' Μέρος του κειμένου εστιάζεται στη φιλοσοφία της συμμετοχής και επικεντρώνεται στις ανάγκες, στις προσδοκίες και στις δυνατότητες για αποτελεσματικές και ποιοτικές δράσεις και παρεμβάσεις ΕΚΕ. Με προσέγγιση «από το ειδικό στο γενικό και από τη βάση προς τα πάνω» (εκπαιδευτική διεργασία → εκπαιδευτικό έργο → ΕΚΕ), μελετάμε διαλεκτικά, κριτικά,

3. Ενδεικτικά αναφέρονται: α) η συμμετοχή στην ευρωπαϊκή θεματική ομάδα για την ενεργό συμμετοχή (Τογ «youths active involvement»), β) η δραστηριοποίηση για την ανάπτυξη συλλογικών μορφών δράσης και παρέμβασης στο πλαίσιο δικτύων δομών, γ) η συμμετοχή σε Εθνικά και Ευρωπαϊκά Θεματικά Δίκτυα και ομάδες, όπως τα «ενιαία σημεία επαφής», η συμμετοχή των συνδικάτων στην κατάρτιση-απασχόληση, η εκπαίδευση εκπαιδευτών ενηλίκων και η εκπαίδευση εκπαιδευτών εκπαιδευτών, δ) η συνδικαλιστική επιμόρφωση και τα προγράμματα εκπαίδευσης-κατάρτισης στο πλαίσιο της Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΣΕΚ) κ.λπ.

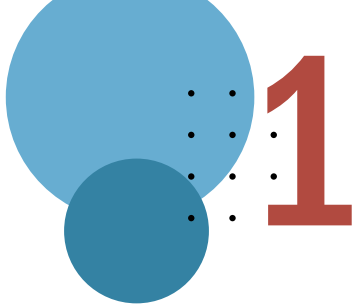
αναστοχαστικά και –όσο είναι εφικτό– ολιστικά τη σημασία και τα οφέλη της προώθησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία με θετικές επιδράσεις στο εκπαιδευτικό έργο, στην ΕΚΕ, στη ΔΒΜ και ευρύτερα στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας. Επισημαίνουμε τα βραχυπρόθεσμα και τα μεσοπρόθεσμα οφέλη της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής σε πολλαπλά επίπεδα, εντός και εκτός περιβάλλοντος ΕΚΕ.

Στο Β' Μέρος αναπτύσσεται, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής, η ΔΕΑ σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Παρουσιάζεται το θεωρητικό και το μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ λόγω της κρισιμότητάς της ως διεργασίας. Με προσέγγιση από το ειδικό στο γενικό εκτιμάμε ως αναγκαίες τις σχετικές διορθωτικές και βελτιωτικές παρεμβάσεις στο πεδίο της ΔΕΑ, στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ. Επιδιώκεται η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η δραστηριοποίηση των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία, καθώς και η ενίσχυση της υιοθέτησης, της εφαρμογής και της προώθησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής γενικά στην ΕΚΕ και ειδικά στη ΔΕΑ σε δικτυακό –τυπικό ή και άτυπο– περιβάλλον.

A decorative graphic in the top-left corner consisting of a large blue circle partially overlapping a smaller red circle. Below the blue circle, there is a grid of small grey dots.

Α' ΜΕΡΟΣ

Η φιλοσοφία της συμμετοχής
στην εκπαίδευση ενηλίκων

Εκπαίδευση, κατάρτιση και κοινωνική αλλαγή: Όραμα, στόχοι και βασικές παραδοχές

1.1 Μια πρώτη κριτική προσέγγιση – Υφιστάμενη κατάσταση

Σύμφωνα με τους ειδικούς στην εκπαίδευση ενηλίκων (Βεργίδης και Κόκκος, 2010· Καραλής, 2009, 2010, 2020· Καραλής κ.ά., 2021· Κόκκος, 1999, 2005, 2020· Κόκκος κ.ά., 2019· Λιοναράκης κ.ά., 1998· Rogers, 1999· Freire και Shor, 2011· Mezigitow κ.ά., 2007), υπάρχουν διάφορες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην ΕΚΕ και ευρύτερα στη ΔΒΜ, οι οποίες σχετίζονται και αντλούν στοιχεία από την απελευθερωτική, τη συμμετοχική, τη δημοκρατική, την παραδοσιακή, τη συντηρητική και τη δασκαλοκεντρική εκπαίδευση, καθώς και από τη χειραφετητική μάθηση, τη μετασχηματίζουσα μάθηση, την κριτική μάθηση κ.λπ. Η επιλογή της καθεμιάς από τις θεωρίες και μορφές εκπαίδευσης, σε συνδυασμό με προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν συνθετικά και ολιστικά τις αλληλένδετες διεργασίες μάθησης και διδασκαλίας, αποτελεί ζήτημα λήψης απόφασης, στρατηγικής επιλογής και εκπαιδευτικού σχεδιασμού, είτε αφορά γενικά την εκπαιδευτική πολιτική σε θεσμικό επίπεδο, είτε ειδικά σε επίπεδο εσωτερικής εκπαιδευτικής πολιτικής ΟΕΚΕ. Σημειώνεται ότι αναφερόμαστε στους ΟΕΚΕ με δεδομένες τις επιρροές από τις εθνικές πολιτικές εκπαίδευσης, κατάρτισης, απασχόλησης και κοινωνικής συνοχής.

Παράλληλα, αντιμετωπίσαμε και αντιμετωπίζουμε τις αρνητικές συνέπειες από την ανθρωπιστική, πολιτική, κοινωνική και οικονομική κρίση του 2008, την πανδημία Covid-19, την περιβαλλοντική και ενεργειακή κρίση, τους πολέμους σε Ουκρανία, Γάζα κ.λπ. Ταυτόχρονα, συνεχίζεται η απορρύθμιση της εργασίας και της κοινωνίας και διογκώνεται η ανασφάλεια και η εργασιακή εκμετάλλευση των ανέργων, των εργαζομένων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Αυξάνεται η αδήλωτη ή μαύρη εργασία, διευρύνεται το υπάρχον ταξικό χάσμα και οξύνονται οι πολλαπλές ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις. Από την άλλη, εντείνονται τα φαινόμενα βίας και ρατσισμού, καθώς και οι διάφορες μορφές παραβατικότητας ανηλίκων. Με την υποχώρηση των μηχανισμών πρόληψης και προστασίας καταστρατηγούνται στην πράξη άρθρα της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας, με συνέπεια την αποδυνάμωση των σχετικών εμπλεκόμενων θεσμών. Μεταξύ άλλων, επισημαίνεται η εργασιακή επισφάλεια, η περιθωριοποίηση ανέργων, εργαζομένων και κοινωνικά ευπαθών ομάδων, καθώς και οι αυξημένες αρνητικές επιδράσεις στους νέους και στις γυναίκες, στους πρόσφυγες και στους μετανάστες, στα άτομα με αναπηρία κ.λπ. Με δεδομένα τα δυσμενή περιβάλλοντα δράσης και παρέμβασης, εκτιμάμε ότι οι εκπαιδευτικές επιλογές και οι εφαρμογές τους επηρεάστηκαν και επηρεάζονται από τις υφιστάμενες «διαχρονικές» ωφελιμιστικές λογικές, οι οποίες συνδυαστικά με τα διάφορα δίκτυα συμφερόντων εντείνουν τις αρνητικές συνέπειες σε διάφορα επίπεδα/πεδία.

Παράλληλα, τα διάφορα ψυχοκοινωνικά και οικονομικά προβλήματα διαμορφώνουν νέες ή ενισχύουν τις υπάρχουσες δυσμενείς συνθήκες/καταστάσεις με εμφανείς συνέπειες:

- ▶ στα άτομα, τα οποία βάλλονται οικονομικά και ψυχοκοινωνικά,
- ▶ στην οικογένεια, που κλήθηκε να αποτελέσει τον βασικό πυρήνα προστασίας,
- ▶ στους οργανισμούς, στους θεσμούς, στις δομές και στα δίκτυα, που κλήθηκαν να επιβιώσουν (καθώς η αποστολή τους κρίνεται από τους όρους διασφάλισης της βιωσιμότητάς τους),
- ▶ στις περισσότερες μικρομεσαίες επιχειρήσεις (καθώς όσες αποδείχθηκαν ανθεκτικές σε πιέσεις λειτουργούν κυρίως στην κατώτερη, κατά Maslow [1954], βαθμίδα των αναγκών και των κινήτρων, δηλαδή

- προσπαθούν απλώς να επιβιώνουν χωρίς όραμα, ελπίδα, προοπτική),
- σε ορισμένες μεγάλες μονάδες που μεταφέρθηκαν εκτός Ελλάδας, σε άλλες που διέκοψαν τη λειτουργία τους ή αναδιαρθρώθηκαν μειώνοντας προσωπικό.

Ταυτόχρονα, εμφανίζονται νέες προκλήσεις, αλλά και πρόσθετες απειλές που υπογραμμίζουν την ανάγκη για «κρίσιμες αλλαγές». Για παράδειγμα, στο πεδίο αναφοράς, στην ΕΚΕ, πολλαπλά προβλήματα, ανάγκες και δυνατότητες επηρεάζουν τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Ενδεικτικά αναφέρονται ανάγκες όπως:

- ο επαναπροσδιορισμός των αντικειμένων κατάρτισης ή και των πλαισίων εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων σε συνάρτηση με τη ΔΕΑ,
- ο επαναπροσδιορισμός, η επικαιροποίηση και η αξιοποίηση των Επαγγελματικών Περιγραμμάτων (Καραλής κ.ά., 2021· Γούλας κ.ά., 2022),
- η ενίσχυση και η αξιοποίηση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών με έμφαση στις επιδράσεις στα επαγγέλματα, στις θέσεις και στους χώρους εργασίας,
- η υιοθέτηση νέων, καινοτόμων, εναλλακτικών ή και μεικτών μορφών κατάρτισης με ιδιαίτερη βαρύτητα στην Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (ΑεξΑΕ) και στη σύνδεση με την εργασία,
- η στοχευμένη ολοκληρωμένη από τη βάση παρέμβαση για τη βελτίωση της ποιότητας της ΕΚΕ κ.λπ.

Σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς ενισχύεται η σημασία της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής⁴ στην ΕΚΕ, διότι συμβάλλει στη συνένωση δυνάμεων και στις πολύπλευρες ολιστικές συλλογικές διεργασίες πρόληψης και επίλυσης κρίσιμων προβλημάτων. Μεταξύ άλλων, όπως παρουσιάζουμε στο Β' Μέρος, ενισχύεται και ανατροφοδοτείται η διεργασία της ΔΕΑ. Ενδει-

4. Η προσέγγιση αυτή «αφορά τους κριτικά σκεπτόμενους ερευνητές και τους επαγγελματίες της εκπαίδευσης ενηλίκων που ενδιαφέρονται, εκτός από την αναγκαία επαγγελματική επιμόρφωση των ανθρώπων, για τη συμβολή της εκπαίδευσης στη ριζική αλλαγή της υφιστάμενης καταπιεστικής, άνισης και εκμεταλλευτικής κοινωνίας και στον "εξανθρωπισμό" του ανθρώπου» (Freire, 1977).

κτικά αναφέρουμε ότι αξιοποιούμε τη συμμετοχή και τη συνεργασία, ώστε να αναγνωρίζουμε τις νέες δυνατότητες και να συνεκτιμάμε τις υφιστάμενες δυσμενείς καταστάσεις, τους (δυνητικούς) κινδύνους και τις απειλές στα ποικίλα επίπεδα και πεδία. Υπό αυτό το πρίσμα, αναγνωρίζουμε και τη συμβολή της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ποιότητα και στην αποτελεσματικότητα της ΕΚΕ, καθώς και τις θετικές επιπτώσεις σε άτομα, ομάδες, φορείς, θεσμούς, αλλά και στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία (π.χ. ανάπτυξη άτυπων τοπικών δικτυώσεων με πιο δίκαιους, ισότιμους και σε συνεργασία αναπτυσσόμενους όρους). Κρίσιμη κρίνεται επίσης η άμεση και βελτιωτικά στοχευμένη παρέμβαση στην ποιότητα της ΕΚΕ και ευρύτερα της διά βίου εκπαίδευσης ενηλίκων, καθώς «είναι μάλλον προφανές ότι η εφαρμογή πολιτικών απορρύθμισης από το 2012 και μετά, τόσο στο επίπεδο της πιστοποίησης των παρόχων κατάρτισης όσο και στο επίπεδο της ανάθεσης των προγραμμάτων κατάρτισης, είχε δραματικές επιπτώσεις στην ποιότητα των σχετικών δράσεων» (Καραλής, 2020: 8). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα συμπεράσματα έρευνας του Κέντρου Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΚΑΝΕΠ) της ΓΣΕΕ, νέου τύπου ανισότητες προστίθενται στις υπάρχουσες, οι οποίες αφορούν την πρόσβαση και τη συμμετοχή σε δραστηριότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης με τη μέθοδο του e-learning. Παράγοντες που διαφοροποιούν την πρόσβαση και τη συμμετοχή συσχετίζονται με το επίπεδο εκπαίδευσης, το επίπεδο ψηφιακών δεξιοτήτων, την κατάσταση απασχόλησης, το εισόδημα, τον τόπο διαμονής, την ηλικία και το επάγγελμα (βλ. Γούλας κ.ά., 2022).

1.1.1 Βασικός προβληματισμός

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, αν και θεωρητικά είναι επιθυμητή η δραστηριοποίηση όλων των εμπλεκομένων για την αντιμετώπιση των δυσμενών συνθηκών, των προβλημάτων κ.λπ., εκτιμάμε ότι είναι ανεπαρκείς οι αντιδράσεις των ανθρώπων της βάσης. Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στις δυσμενείς συνθήκες, καθώς επηρεάζουν –με διαφορετική βαρύτητα– τους ανθρώπους και περισσότερο κάποιες κοινωνικές ομάδες, όπως τους νέους, τις γυναίκες, τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, τους ανθρώπους με ελλιπή εκπαίδευση/ανεπαρκή επαγγελματικά προσόντα κ.λπ. Ταυτόχρονα, διαπιστώνουμε τη ματαίωση, την έλλειψη ελπίδας και πίστης, την εσωστρέφεια και την εστίαση στα οικογενειακά δίκτυα.

Επίσης, την αδιαφορία ή και τον εφησυχασμό. Εργασιακά εντοπίζουμε την καταστρατήγηση θεσμών, νόμων και εργασιακών δικαιωμάτων στην πράξη, τον φόβο και τις απειλές, τις ενισχυμένες ποσοτικά και ποιοτικά ανισότητες λόγω διαφοράς εισοδήματος, επιπέδου εκπαίδευσης, πολιτισμικής ταυτότητας, κατάστασης απασχόλησης κ.λπ. (Καραλής, 2020· Γαλατά κ.ά., 2021).

Σε επίπεδο πολιτικών αλλά και εφαρμογών, ταυτόχρονα με τα νέα δεδομένα αναγκών και δυνατοτήτων, ενισχύεται σε συστηματική βάση και η εστίαση στο άτομο, είτε αναφερόμαστε στο πρόβλημα είτε στη λύση του. Ανάλογα παρατηρείται αποποίηση των ευθυνών, οι οποίες μετατοπίζονται στο άτομο, ενώ αποδυναμώνονται ρόλοι, λειτουργίες και αρμοδιότητες που αφορούν το κράτος και τους θεσμούς. Σε αρκετές περιπτώσεις οι πρωτοβουλίες, οι δράσεις και οι αντιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες είναι μεμονωμένες, αποσπασματικές και κατακερματισμένες, καθώς δεν επαρκούν για να παρωθήσουν άτομα και ομάδες, φορείς και δίκτυα σε νέες παρεμβάσεις ή και σε νέες μορφές συλλογικότητας. Πολλά από τα «νέα» μέτρα και οι περισσότερες από τις εφαρμοσμένες πολιτικές δεν συμβάλλουν επαρκώς στην πρόληψη και στην επίλυση σύνθετων προβλημάτων. Επιπλέον, οι «δυσνητικές λύσεις» επί χάρτου σε συνδυασμό με τις υφιστάμενες στάσεις και συμπεριφορές, που κρίνονται ως προβληματικές από τους άμεσα εμπλεκόμενους στο εκάστοτε πεδίο, διαιωνίζονται.

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής όλοι όσοι εμπλέκονται στη λήψη αποφάσεων και ειδικά σε ζητήματα που αφορούν το σύνολο και το Όλο μπορούν να ωφεληθούν από την ενεργητική συμμετοχή στο έργο τους. Παρ' όλα αυτά ενισχύεται και εδραιώνεται η παθητικότητα, η οποία με τη σειρά της κυριαρχεί και δημιουργεί πολλαπλές παθογένειες. Με τις διαπιστώσεις αυτές αναπτύσσουμε προβληματισμούς ως προς το μέγεθος των δυσκολιών που παρουσιάζονται για την αναγκαία αλλαγή των στάσεων, των συμπεριφορών και των πρακτικών που κρίνονται λανθάνουσες και αναποτελεσματικές. Προβληματισμοί αναπτύσσονται επίσης ως προς τις διαφαινόμενες δυστοκίες προκειμένου να αποφασιστεί η προώθηση ολοκληρωμένων στοχευμένων παρεμβάσεων στήριξης της εκπαίδευσης – κατάρτισης – απασχόλησης σε συγκεκριμένα πεδία εφαρμογής υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Στο σημείο αυτό διερευνάται και η υπόθεση εάν η ίδια η ενεργητική συμμετοχή των δυσνητικά ωφελουμένων των υπηρεσιών περιορίζει την ελευθερία των υπευθύνων εκπαιδευτικού

σχεδιασμού ως προς τον έλεγχο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της λήψης αποφάσεων ή εάν οι δυστοκίες συνδέονται, λόγου χάρη, με ζητήματα «εξουσίας», «ειλημμένων αποφάσεων» ή «πελατειακών σχέσεων/δικτύων».

Το εκάστοτε ζήτημα προσεγγίζεται πολυεπίπεδα, με συνέπεια να αναφερόμαστε όχι μόνο σε όσους/ες με την τυπική έννοια και διαδικασία αποφασίζουν για την καθημερινότητα των ανθρώπων, τους πολιτικούς και τους αρμοδίους για τη λήψη απόφασης σε ανώτατο επίπεδο, αλλά και σε όσους/ες εκπροσωπούν ή απλώς συμμετέχουν ως άτομα, ως ομάδες ή και ως συλλογικότητες.

Στο μεταξύ, η αγανάκτηση από τη μεριά των πολιτών, ο καταγγελτικός λόγος, η αποδοκιμασία, η ματαίωση μπορεί να είναι δικαιολογημένα, αλλά δεν συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των εντοπισμένων προβλημάτων. Έννοιες όπως «δημοκρατία», «ελευθερία», «ισοτιμία» αποτελούν αντικείμενα μελέτης των επιστημόνων, αλλά ενδεχομένως απουσιάζει το περιεχόμενο, η σημασιολογική και πραγματολογική τους δυναμική και περιορίζονται μόνο σε φορμαλιστικές διατυπώσεις στον προφορικό και στον γραπτό λόγο. Ωστόσο, οι έννοιες αυτές θα μπορούσαν στην πράξη να νοηματοδοτηθούν καλύτερα, μέσα από κατάλληλους μετασχηματισμούς, που θα εξελίξουν τους προβληματισμούς σε προτάσεις, δράσεις και παρεμβάσεις για όποια/ες επιθυμητή/ές αλλαγή/ές.

Συγκεκριμένα, στην παρούσα φάση με τη φιλοσοφία της συμμετοχής, ο αναστοχασμός και η ουσιαστική διάθεση να επέλθουν αλλαγές αποτελούν προϋποθέσεις μετασχηματισμού του στατικού, εδραιωμένου, υφιστάμενου πλαισίου σε νέο διαφοροποιημένο, ανοικτό, εξελισσόμενο και δυναμικά-συμμετοχικά αναπτυσσόμενο (εκπαιδευτικό) πλαίσιο.⁵ Στις προϋποθέσεις μετασχηματισμού εντάσσουμε και:

- ▶ την αξιοποίηση της υφιστάμενης γνώσης, εμπειρίας, τεχνογνωσίας,
- ▶ την ενίσχυση των υφιστάμενων και τη δημιουργία νέων μορφών συλλογικοτήτων,

5. Για παράδειγμα, προτείνεται η σύσταση ανομοιογενών ομάδων εκπροσώπησης, επιτροπών, ενώσεων, θεματικών δικτύων, όπου προωθείται ένα συνεχές, ανοικτό, δυναμικό, ευέλικτο, ανατροφοδοτούμενο πλαίσιο διαλόγου, διά ζώσης και εξ αποστάσεως (με στοιχεία e-learning / e-evaluation / e-collaboration), στη βάση προτάσεων, προβληματισμών, νέων και υφιστάμενων αναγκών των συμμετεχόντων. Αποτέλεσμα αυτών μπορεί να αποτελεί ο συλλογικός κριτικός στοχασμός και αναστοχασμός, η συλλογική στοχευμένη δράση και παρέμβαση, η τοπική ή και κλαδική δικτύωση κ.λπ.

- ▮ τη στοχευμένη δράση και παρέμβαση σύμφωνα με τις εξελίξεις των αναγκών/δυνατοτήτων,
- ▮ τη συστηματική συμμετοχική αξιολόγηση και ανατροφοδότηση,
- ▮ την προώθηση και την αξιοποίηση της δικτύωσης,
- ▮ την ενσωμάτωση των αρχών της ισοτιμίας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας στο όλον και στο μέρος,
- ▮ την κριτική ανάλυση και τον κριτικό στοχασμό και αναστοχασμό,
- ▮ την αξιοποίηση της μετασχηματίζουσας, της χειραφετητικής και της κριτικής μάθησης.

Η βασική ιδέα του Mezirow, που διαπερνά ολόκληρο το έργο του, είναι ότι οι άνθρωποι βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε ένα σύστημα «νοητικών συνθηθειών» (προδιαθέσεων με βάση τις οποίες ερμηνεύουν την πραγματικότητα), το οποίο υιοθετούν στην παιδική ηλικία μέσα από τη διεργασία της κοινωνικοποίησης χωρίς να είναι σε θέση να κρίνουν την αξία που έχει για τη ζωή τους. Ωστόσο, στην ενηλικιότητα αντιλαμβάνονται συχνά ότι αυτό το σύστημα έχει αποβεί προβληματικό, δεδομένου ότι περιέχει διαστρεβλωμένες ή ατελείς παραδοχές, που τους εμποδίζουν να εντάσσονται λειτουργικά στην πραγματικότητα. Χρειάζεται λοιπόν οι ενήλικοι να βοηθούνται να επανεξετάζουν κριτικά τις νοητικές τους συνθήψεις και να τις μετασχηματίζουν, ώστε να μπορούν να δίνουν ζωογόνο νόημα στις εμπειρίες τους (Λιντζέρης, 2012).

Στη βάση των παραπάνω, η έννοια της συμμετοχής ως δράσης, συνεργασίας και συναπόφασης προσδιορίζει νέες πτυχές και διανοίγει νέες προοπτικές στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς όλο και περισσότεροι πολίτες συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνικοπολιτική ζωή (Stange, 2002). Στην ουσία πρόκειται για έναν από τους βασικότερους πυλώνες μιας πολιτικοκοινωνικής διαδικασίας εκδημοκρατισμού, ενίσχυσης της δημοκρατικής κουλτούρας και διακυβέρνησης μέσα από ευρύτερους μετασχηματισμούς, που δεν περιορίζονται στο τυπικό πολιτικό σκέλος, αλλά επεκτείνονται σε ζητήματα που αφορούν συνειδήσεις, συνεχονται με πεποιθήσεις και οράματα μιας ποιοτικής συμβιωτικής προοπτικής με όρους εμπέδωσης της αξίας της δημοκρατίας μέσα από την ενεργητική συμμετοχή στους διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Η δημοκρατία ως πολιτική αρχή δεν έχει καθοριστική λειτουργία μόνο στο πολιτικό πλαίσιο, αλλά πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και σε κοινωνικές

διαστάσεις και ιδιαίτερα στον χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Εάν η δημοκρατική δράση είναι δυνατή σε κοινωνικό επίπεδο, τότε είναι ευκολότερο να εφαρμοστεί και σε πολιτικό επίπεδο. Ειδικότερα, η συμμετοχή σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων υποδηλώνει πρόσθετη προσπάθεια προετοιμασίας και υλοποίησης και επιπλέον διευρύνει το περιεχόμενό τους με δεδομένα, γεγονότα, προτάσεις δράσης, ιδέες, απόψεις, εκδηλώσεις ενδιαφέροντος και αξιολογήσεις των συμμετεχόντων και των ομάδων συμφερόντων τους.

Τα οφέλη της συμμετοχής σε ευρεία βάση συνεχονται με την αύξηση της ποιότητας των αποτελεσμάτων σχεδιασμού, την αποφυγή παρεμβάσεων και προσπαθειών που δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες, την εξισορρόπηση μιας «από τα πάνω» οργάνωσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τη συνδιάθεση όλων των εμπλεκόμενων σε αυτήν, αναπτύσσοντας πρωτοβουλίες, μέτρα, μοντέλα και μεθόδους που περιλαμβάνουν τη συμμετοχή στη δημοκρατική λήψη αποφάσεων και την από κοινού δέσμευση στην τήρηση των συμφωνηθέντων αποφάσεων.

Η μεγάλη συμμετοχικότητα, ακόμη και από ετερόκλητες ομάδες ή από άτομα με διαφορετικό πολιτισμικό κεφάλαιο, μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ευελιξίας μέσω του συγκερασμού απόψεων, στάσεων, συμπεριφορών και κουλτούρας, ενώ αντίθετα ο κίνδυνος της αδράνειας ελλοχεύει όταν οι κοινωνικές σχέσεις εξασθενούν, όταν δεν υπάρχει ανατροφοδότηση και όταν οι κανονιστικές ρυθμίσεις δεν απορρέουν από τη συχνή και ποιοτική επικοινωνία μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν σε έναν εκπαιδευτικό θεσμό.

Μέσα από μια παρόμοια εκπαιδευτική διεργασία ενισχύεται η νομιμοποίηση και η ουσιώδης αποδοχή του σχεδιασμού, η δημιουργική και επωφελής επικοινωνία μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, η οικοδόμηση ταυτότητας και η αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου που οικοδομείται προς αυτή την κατεύθυνση. Αποσαφηνίζοντας στο πλαίσιο αυτό τον όρο του κοινωνικού κεφαλαίου, ο Bourdieu (1984) αναφέρεται στο σύνολο των πραγματικών ή συμβολικών πόρων, οι οποίοι συνδέονται με πολλαπλά δίκτυα που διατηρούνται στον χρόνο και συσχετίζονται με εν πολλοίς θεσμοθετημένες σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής και αναγνώρισης. Η έννοια δηλαδή περιλαμβάνει το σύνολο των πλεονεκτημάτων που απολαμβάνει η δημιουργική επικοινωνία των ενεργών και δραστήριων πολιτών που συμμετέχουν σε δίκτυα, συλλόγους και ομάδες.

Το νέο σχετικά με την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ότι απαιτεί από εμάς να έχουμε μια ολιστική άποψη για ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών συνδέσεων και δικτύων. Και ως πόρος χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους για να προωθήσουν τα ενδιαφέροντά τους μέσω της συνεργασίας με άλλους. Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου μας προκαλεί να διεξαγάγουμε εμπειρική έρευνα και θεωρητική ανάλυση για να κατανοήσουμε πώς τα διαπροσωπικά δίκτυα επηρεάζουν την πρόσβαση και τη συμμετοχή των ανθρώπων στη μάθηση. Ή πώς η συμμετοχή των ενηλίκων και οι στάσεις απέναντι στη μάθηση μπορούν με τη σειρά τους να διαμορφώσουν και να αναδιαμορφώσουν τα κοινωνικά τους δίκτυα.

Στο πλαίσιο αυτό η σύνδεση μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου και εκπαίδευσης ενηλίκων έχει αποκτήσει πρόσφατα μεγαλύτερη σημασία στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Εδώ και μερικά χρόνια, η διευρυμένη ευρωπαϊκή ατζέντα προσπαθεί να εξισορροπήσει τις απαιτήσεις του ανταγωνισμού με τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, όχι μόνο όσον αφορά την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Ήδη από τη συνθήκη της Λισαβόνας, η «κοινωνική ατζέντα» της Επιτροπής επικεντρώθηκε στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου ως μίας από τις βασικές αρχές της. Για τον λόγο αυτό, χρηματοδότησε προγράμματα συγκριτικής αξιολόγησης του κοινωνικού κεφαλαίου ώστε να τροφοδοτήσει με πληροφορίες τη συζήτηση για την κοινωνική πολιτική (Commission of the European Communities, 2005).

Η σύνδεση μεταξύ ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου κρίνεται σημαντικό στοιχείο για την επιδίωξη μιας κοινωνικά βιώσιμης στρατηγικής. Οι άνθρωποι μπορούν να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο για να αποκτήσουν πρόσβαση σε δεξιότητες και γνώσεις με πολλούς τρόπους. Για παράδειγμα, μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις σχέσεις τους με πολύ άμεσο τρόπο για να μάθουν πώς να δημιουργούν νέα πράγματα, όπως η διαχείριση μιας εργασιακής διαδικασίας και η εκπλήρωση κανονιστικών απαιτήσεων σε μια πολύπλοκη και ταχέως μεταβαλλόμενη συγκυρία. Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται και το σύστημα διαθέσεων (Habitus) των εκπαιδευομένων ως προς τις αντικειμενικές επιδιώξεις των δημιουργών των προγραμμάτων εκπαίδευσης (Bourdieu, 1980 [1990]), έτσι ώστε να εμπεδώνεται η εμπιστοσύνη των εκπαιδευομένων προς τους εκπαιδευτές τους. Σε γενικότερο επίπεδο, η ισχύς των κοινωνικών δεσμών στην εκπαιδευτική διεργασία μπορεί να διαμορφώσει δημιουργικές στάσεις απέναντι σε μετασχηματισμούς, καινο-

τομίες και αλλαγές, και επίσης να καθορίσει πόσο καλά μεμονωμένες ομάδες μπορούν να αντιμετωπίσουν εμπόδια που προέρχονται από το εξωτερικό τους περιβάλλον (Bourdieu, 1984).

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω επισημάνσεις για την ενίσχυση των συμμετοχικών εκπαιδευτικών διεργασιών, επιδιώκουμε το σύνολο των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο να συμμετέχει ή και να εκπροσωπείται σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης, ανατροφοδότησης (καθώς και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων). Με έναυσμα αυτή την οπτική, διαπιστώνουμε τη σημαντική συμβολή της αξιοποίησης και υφιστάμενων σχημάτων/συλλογικοτήτων, που ήδη δραστηριοποιούνται με αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία στο πεδίο, όπως η Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΕΕΕΕ), το Δίκτυο Υπηρεσιών Πληροφόρησης, Συμβουλευτικής εργαζομένων και ανέργων του ΙΝΕ ΓΣΕΕ κ.λπ.

1.1.2 Επιμέρους προβληματισμοί

Σε ένα πρώτο επίπεδο μελέτης εκτιμάμε ότι σε σχέση με τις δυνατότητες της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία η κατάσταση έχει βελτιωθεί σημαντικά. Παρ' όλα αυτά σε ορισμένες περιπτώσεις εφαρμόζονται παραδοσιακού τύπου εκπαιδευτικά πλαίσια, στα οποία εμπεριέχονται λογικές συγκεντρωτικών και συμβατικών εκπαιδευτικών συστημάτων. Συνεκτιμώντας όσα προαναφέρθηκαν, προκύπτει σειρά ερωτημάτων που πλαισιώνουν τον βασικό προβληματισμό. Ενδεικτικά θέτουμε τα ερωτήματα:

Θα μπορούσε σε προεπιλεγμένα πεδία εφαρμογής, μέσα από προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω», να καθίσταται εφικτή η ενεργητική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διεργασία, στην ΕΚΕ αλλά και στην κοινωνία ευρύτερα;

Ενδεικτικά αναφέρουμε την ευρύτερη προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής, και γενικότερα της φιλοσοφίας της συμμετοχής, μέσα από διεπιστημονικές, διαθεματικές, ολιστικές, από τη βάση προσεγγίσεις, όπως οι ανθρωπίνου πυρήνες-πολλαπλασιαστές, οι οποίοι με τη μορφή ομάδων σκέψης και πυρήνων δράσης (think tank ή και activity mixed groups) προωθούν στοχευμένα και πολυεπίπεδα, με τη βέλτιστη αξιοπιστία και επιστημονικότητα, τον στοχασμό και τον αναστοχασμό, τις στρατηγικές δικτύωσης στο εσωτερικό

ή και εξωτερικό περιβάλλον τους, τη δράση και την παρέμβαση στη βάση της εξέλιξης των πραγματικών αναγκών και δυνατοτήτων κ.λπ. Σημειώνεται ότι οι πυρήνες μπορούν να ανατροφοδοτούνται, καθώς αξιολογούνται συστηματικά συνεκτιμώντας εξελίξεις, αλλαγές, λάθη, αδυναμίες κ.λπ., και να προωθούν την ενεργητική συμμετοχή και τη φιλοσοφία της συμμετοχής.

Θα μπορούσε να ενισχύεται, έστω σε μικροεπίπεδο, η δημοκρατία στην εκπαίδευση και ειδικά στην ΕΚΕ, εάν επιτυγχανόταν η ενεργητική συμμετοχή σε όλες τις φάσεις και σε όλα τα επίπεδα ανάπτυξης της εκπαίδευσης;

Υπό την προϋπόθεση ότι η ολιστική, από τη βάση ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας πραγματοποιείται στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής, μπορεί να ενισχύεται ή και να διασφαλίζεται η ενεργητική συμμετοχή σε επίπεδο λήψης αποφάσεων. Αναφέρουμε ενδεικτικά το δίκτυο ατόμων, ομάδων, δομών και φορέων του ΙΝΕ ΓΣΕΕ σε διαπεριφερειακό επίπεδο, στο οποίο συμμετείχαν 3.500 μέλη (άνεργοι, εργαζόμενοι, στελέχη, εθελοντές, φορείς, δομές και επιχειρήσεις), και τις υπηρεσίες που αναπτύχθηκαν και απευθύνθηκαν σε νέους και γυναίκες την περίοδο 1995-1999.

Υπογραμμίζουμε ότι σε ευρύτερο πλαίσιο εφαρμογής κρίσιμες παραμέτρους για την επίτευξη των στόχων και τη μεγιστοποίηση του κοινωνικοοικονομικού αντίκτυπου σε διεθνές περιβάλλον αποτέλεσαν οι στρατηγικές πτυχές της δικτύωσης και η υιοθέτηση, η εφαρμογή και η προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής (και) σε επίπεδο λήψης αποφάσεων. Υπό αυτό το πρίσμα προωθήθηκε και η σημασία της συνεχούς διάχυσης και ανάπτυξης της υφιστάμενης τεχνογνωσίας (Δίκτυο ΙΝΕ ΓΣΕΕ 1995-1999 και Δίκτυο Υπηρεσιών Πληροφόρησης, Συμβουλευτικής εργαζομένων και ανέργων ΙΝΕ ΓΣΕΕ, 2012-2023).

Ποια κοινωνική πραγματικότητα θα βιώναμε εάν δεν υιοθετούνταν στοιχεία που ενισχύουν, προωθούν, διασφαλίζουν την ενεργητική συμμετοχή σε πολυπρισματική βάση και με συμβατές με τη φιλοσοφία της συμμετοχής διαδικασίες λήψης απόφασης;

Το παραπάνω ρητορικό ερώτημα μας προκαλεί να φανταστούμε μια ζοφερή πραγματικότητα του παρελθόντος ή και του παρόντος. Σε πλήρη αντιστροφή του δίνουμε έμφαση στη σημασία της υιοθέτησης της φιλοσο-

φίας της συμμετοχής και της προώθησης της ενεργητικής συμμετοχής σε πολυεπίπεδη βάση και σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, με θετικές συνέπειες στην ισχυροποίηση των ΟΕΚΕ, αλλά και συνολικά του ανθρώπινου παράγοντα ως ατόμου, ομάδας, δικτύου. Συμπληρωματικά αξίζει να επισημανθεί ότι η συνθετότητα και η ποικιλομορφία των προβλημάτων και η ολιστική προσέγγιση των δράσεων και παρεμβάσεων ΕΚΕ, η σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης, η άμβλυση των ανισοτήτων και των διακρίσεων και η καταπολέμηση του κοινωνικού και οικονομικού αποκλεισμού προϋποθέτουν τυπικά και άτυπα τη συστηματική ανάπτυξη σχημάτων συνεργασίας, δικτύων, εταιρικών σχέσεων, αναπτυξιακών συμπράξεων, συλλογικών συμφωνιών/πρωτόκολλων/προτύπων ποιότητας συνεργασιών, με σκοπό τη μέγιστη εφικτή αποτελεσματικότητα και ποιότητα των παραπάνω σε περιβάλλον δημοκρατίας, κοινωνικής δικαιοσύνης, ελεύθερης έκφρασης και ίσων ευκαιριών.

Για παράδειγμα, αναφέρουμε ότι μπορούμε να προωθούμε την ενεργητική συμμετοχή μέσα από τη διαχείριση της ποιότητας, τη δικτύωση ατόμων, ομάδων, φορέων, δομών, τη διερεύνηση δυνατοτήτων «ενιαίων σημείων επαφής» (one stop shops) (βλ. Ναγόπουλος και Σιδηρά, 2005), την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας βάσει της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης, τη δικτύωση εκπαιδευτών και εκπαιδευτών εκπαιδευτών ενηλίκων κ.λπ.

Θα μπορούσαν οι θετικές συνέπειες της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ, και ευρύτερα στην απασχόληση και στην κοινωνία, να αμβλύνουν πρακτικές αυταρχισμού, συγκεντρωτισμού, εγωκεντρισμού, ρατσισμού κ.λπ.;

Ιδεατά θέτουμε το συγκεκριμένο ερώτημα προσδοκώντας σε θεωρητικά και εμπειρικά εναύσματα κριτικής, διαλογικής, ατομικής και συλλογικής σκέψης, δράσης και παρέμβασης ατόμων και ομάδων, φορέων και δομών για μια δυναμική κοινωνία ενεργών πολιτών, αντίθετη με κάθε μορφή αρνητικής διάκρισης, ρατσισμού, αυταρχισμού και αποκλεισμού.

Σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρουμε την υιοθέτηση, την εφαρμογή και την προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην πορεία και στα αποτελέσματα των παρεμβάσεών μας, αξιοποιώντας τις θεωρίες της κριτικής, της χειραφετητικής και της μετασχηματίζουσας μάθησης στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ (INE ΓΣΕΕ 1992-2023). Ο εκπαιδευόμενος αποτελεί τον βασικό μοχλό, ο

οποίος με κριτική συνείδηση, δημοκρατικό και αντικειμενικό τρόπο, δύναται να διαμορφώσει ο ίδιος την κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα την οποία βιώνει (Freire, 1977). Μια από τις μεσοπρόθεσμες παρεμβάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι η αύξηση των προγραμμάτων που στοχεύουν τόσο στην προσωπική ανάπτυξη όσο και στην ιδιότητα του ενεργού πολίτη (Κόκκος, 2020· Κόκκος κ.ά., 2021· Γαλατά κ.ά. 2021). Σε συνάρτηση με τα προαναφερόμενα προσδοκούμε τη διενέργεια νέων ερευνών/μελετών που θα μπορούσαν να συμβάλουν στις επιδιώξεις και στις προσδοκίες μας, αλλά και μέτρα και πολιτικές που προωθούν πολυεπίπεδα αυτού του τύπου τις παρεμβάσεις.

1.2 Η αξιοποίηση της τεχνογνωσίας στο πεδίο της ΕΚΕ και της ΔΒΜ στο πλαίσιο στοχαστικών, αναστοχαστικών και κριτικά μετασχηματιστικών διεργασιών που αποσκοπούν στην κοινωνική αλλαγή

Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων, τα βασικά μέσα με τα οποία οι εκπαιδευτές επιδιώκουν να συμβάλουν στην ενεργοποίηση των ίδιων των εκπαιδευομένων με στόχο τον μετασχηματισμό συνολικά του συστήματος των νοητικών συνηθειών τους είναι ο κριτικός στοχασμός και ο ορθολογικός διάλογος (Mezirow κ.ά., 2007). Μέσα από τον κριτικό στοχασμό και τον αναστοχασμό της βιωματικής γνώσης και εμπειρίας διαπιστώνουμε ότι συνήθως στην πράξη οι όποιες πολιτικές και εφαρμογές δεν αξιοποιούν επαρκώς την υπάρχουσα γνώση, εμπειρία και τεχνογνωσία. Αποτελέσματα συλλογικών έργων ή και μεμονωμένων προσπαθειών πρόληψης και αντιμετώπισης κρίσιμων προβλημάτων συνθλίβονται από υποτιθέμενες μεταρρυθμίσεις, νέες πολιτικές και κοινές υπουργικές αποφάσεις (ΚΥΑ), που στην πράξη αδυνατούν να λειτουργήσουν προς όφελος των πολιτών και κυρίως των νέων και των γυναικών. Τα άτομα με αναπηρία «ξεχνιούνται» στην καθημερινότητα, αλλά και στις όποιες αξιολογήσεις ή προτροπές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), καθώς συνήθως μελετώνται σαν ποσοστά κι όχι ως άνθρωποι που μπορούν να αρθρώσουν με τον δικό τους τρόπο ανάγκες και προβλήματα.

Χρειάστηκε κόπος, χρόνος και έργα πολλών συντελεστών σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία για τη βελτίωση και την αναβάθμιση της ΕΚΕ. Ενδεικτικά,

αναφέρουμε τους Οργανισμούς Διά Βίου Μάθησης (ΟΔΒΜ), το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ)⁶, την Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΕΕΕΕ), καθώς και το Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΑεξΑΕ). Επιπλέον, την τοπική αυτοδιοίκηση, τους κοινωνικούς εταίρους, το Εθνικό Κέντρο Πιστοποίησης Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΚΕΠΙΣ), το οποίο στη συνέχεια ενσωματώθηκε στον Εθνικό Οργανισμό Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΟΠΠΕΠ), τις διαχειριστικές αρχές των Υπουργείων Εργασίας και Ανάπτυξης, τη Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (ΔΥΠΑ) κ.λπ.

Ωστόσο, παρόλο που έχει επιτευχθεί, αν όχι ο προσδοκώμενος, πάντως ένας θετικός αντίκτυπος στην εκπαίδευση, στην κατάρτιση και στην επαγγελματική συμβουλευτική, είναι δύσκολο να αξιοποιηθεί στο μέγιστο εφικτό η υφιστάμενη τεχνογνωσία. Αυτό εν πολλοίς συμβαίνει διότι υπάρχει έλλειμμα επαρκούς συμμετοχής ή και απουσία στη λήψη αποφάσεων των ανθρώπων στους οποίους αναφέρεται η εκάστοτε πολιτική παρέμβαση. Επιπλέον, δεν προωθείται επαρκώς η ενεργητική συμμετοχή όσων διαθέτουν την κατάλληλη τεχνογνωσία, καθώς οι πολιτικές μεταβολές συνδέονται και με αλλαγές στους ανθρώπους-κλειδιά όσον αφορά το εκάστοτε αντικείμενο.

Αν και η ενεργητική συμμετοχή, η συνεργασία και η ομαδικότητα αναγνωρίζονται ως προς την παιδαγωγική σημασία τους, διαπιστώνουμε ότι σε αρκετές –αν όχι στις περισσότερες– περιπτώσεις η θεωρία αποκλίνει από την πράξη, και κατά την προσπάθεια επίλυσης ενός προβλήματος δημιουργούνται νέα, ενίοτε πολλαπλάσια. Αυτό συμβαίνει ίσως γιατί, εξετάζοντας τα ζητήματα θεωρητικά, δεν έχουμε ολόπλευρη εικόνα της πραγματικότητας των ανθρώπων που συνήθως υφίστανται τις συνέπειες των επιλογών και των αποφάσεών μας. Παράλληλα, παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει κουλτούρα συμμετοχής και συνεργασίας στα περισσότερα επίπεδα στα οποία εστιάζουμε, γεγονός που μπορεί να επιβεβαιωθεί και από τους ίδιους τους εμπλεκομένους.

6. Επισημαίνεται η πολύπλευρη πολιτική, κοινωνική, εκπαιδευτική παρέμβαση ορισμένων Τριτοβάθμιων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, όπως το ΕΑΠ, για την ανάδειξη της διαφορετικότητας μεταξύ της εκπαίδευσης ανηλίκων και ενηλίκων, όπου τα ποικίλα χαρακτηριστικά αυτών αποδεσμεύονται από το κριτήριο της ηλικίας. Με έναυσμα τις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις του ΕΑΠ, αποσαφηνίστηκαν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά/δυναμικές των ΤΕΙ και προσεγγίστηκαν κριτικά τα διάφορα συστήματα ανοικτής εκπαίδευσης διεθνώς.

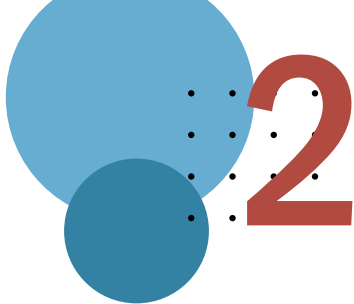
Η ενεργητική συμμετοχή υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής μπορεί να τροφοδοτεί την καλλιέργεια κατάλληλων αντιληπτικών σχημάτων για την ενίσχυση/ανάπτυξη συμβατών με τα προαναφερόμενα γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων ή και για τον μετασχηματισμό ή την αποδυνάμωση/εξάλειψη στάσεων και συμπεριφορών που προκαλούν εμπόδια στην επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων (απομάθηση). Αναφέρουμε σχετικά με την έλλειψη κουλτούρας συμμετοχής και συνεργασίας την προώθηση της μάθησης και της αλλαγής μέσα από την πράξη και την πραγματική ζωή. Προωθώντας κοινωνικές δραστηριότητες στο πλαίσιο άτυπων τοπικών δικτύωσης μπορεί να προσεγγίζουμε, εξατομικευμένα ή και συλλογικά, ζητήματα που εμπεριέχουν μετασχηματιστικές εκροές από την πράξη εναλλακτικά με τη θεωρία και την κριτική σκέψη βάσει της δράσης. Έτσι, η ενεργητική συμμετοχή μπορεί να αξιοποιείται ως αναπόσπαστο συστατικό για την ενίσχυση της κοινωνικής δραστηριοποίησης, την ανάληψη πρωτοβουλιών, την προώθηση της αυτομάθησης και της αυτοανάπτυξης αλληλένδετα με τη συνεργατική και συλλογική μάθηση, τη δικτύωση ως στρατηγική παρέμβασης και ανατροφοδότησης της επιρροής πολιτικών κ.λπ.

Προσεγγίζοντας κριτικά τις εκροές από τις μετασχηματιστικές διεργασίες θεωρούμε ότι η συσχέτιση της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία, στην ΕΚΕ, στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας είναι συμβατή με την προσέγγιση του Freire (1977). Ο Freire θέτει τη μάθηση στην υπηρεσία της κοινωνικής αλλαγής (Freire και Shor, 2011). Υποστηρίζει ότι η συνειδητοποίηση της πραγματικότητας αποτελεί στοιχείο επιμορφωτικής πράξης. Συγκεκριμένα εκτιμά ότι, εάν οι καταπιεζόμενοι συνειδητοποιήσουν πώς ζουν, θα δραστηριοποιηθούν πολιτικά και κοινωνικά, για να ξεφύγουν από αυτή την κατάσταση. Θεωρεί ότι ο στοχασμός πάνω στην κατάσταση που βιώνουν θα τους οδηγήσει σε δράση. Όπως σημειώνουν οι Γαλατά κ.ά. (2021: 153-160), «κατά τον Freire, η συνείδηση μπορεί να βοηθήσει τα άτομα να αντιληφθούν τις κοινωνικές, τις πολιτικές και τις οικονομικές αντιφάσεις και να αναπτύξουν κριτική συνειδητοποίηση προκειμένου να αναλάβουν δράση και να μεταμορφώσουν την πραγματικότητα». Επίσης, «η κοινωνική-χειραφετητική άποψη του Freire επικεντρώνεται στον κοινωνικό μετασχηματισμό, ωστόσο για τον ίδιο ο μετασχηματισμός δεν είναι μια αυτόματη διαδικασία, καθώς η ανάπτυξη της συνείδησης είναι σταδιακή. Τα άτομα, δηλαδή, ξεκινούν με μια “αμετάβατη σκέψη” ότι οι ενέργειές τους

δεν μπορούν να αλλάξουν τις συνθήκες τους, έπειτα περνούν σε κάποια ημι-μεταβατική σκέψη και δράση για αλλαγή και, τελικά, φτάνουν σε μια κρίσιμη μεταβατικότητα και αποφασίζουν να αναλάβουν δράση για αλλαγή» (Γαλατά κ.ά., 2021: 153-160).

Σε αυτό το πλαίσιο, είναι πολύ σημαντική η ολιστική εφαρμογή όλων των αρχών μάθησης ενηλίκων, όχι μόνο στο πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων, αλλά και σε συναφή και ευρύτερα κοινωνικά πεδία, όπως η σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης, η επαγγελματική/ψυχοκοινωνική συμβουλευτική, η κοινωνικοοικονομική ένταξη/επανένταξη και εξέλιξη ανέργων, εργαζομένων και ευπαθών κοινωνικά ομάδων μέσα από την ανάπτυξη ολοκληρωμένων στοχευμένων παρεμβάσεων, η δικτύωση για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής κ.λπ.

Η εκπαιδευτική διεργασία και το εκπαιδευτικό έργο στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Η υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής επηρεάζει και προσανατολίζει πολύπλευρα την εκπαιδευτική διεργασία και το εκπαιδευτικό έργο. Επίσης, προωθείται ως ολότητα η ανάπτυξή τους σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης. Προϋπόθεση αποτελεί να ενσωματώνονται, να διαφοροποιούνται ή και να αναπροσανατολίζονται στοιχεία με βάση τις συνεχείς εκροές από τη συστηματική διαμορφωτική/συνολική συμμετοχική αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση της υιοθέτησης και της εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής, ολιστικά και με διαφοροποιήσεις.

Παράγοντες που επηρεάζουν την ολότητα και την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού έργου και της εκπαιδευτικής διεργασίας ως προς την επίτευξη των στόχων τους αποτελούν:

- Το ενιαίο συντονιστικό πλαίσιο ως αναπόσπαστο συστατικό μέρος της φιλοσοφίας της συμμετοχής.
- Οι από κοινού συμφωνημένες και διατυπωμένες αρχές, ώστε να υπάρχει ένα συμβόλαιο/μία βάση συνεργασίας μεταξύ των άμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο.
- Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και οι ποιοτικές προδιαγραφές της ενεργητικής συμμετοχής των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων με διαφο-

ροποιήσεις σε περιπτώσεις δικτύωσης ανάλογα με τους στόχους, τη μεθοδολογία ανάπτυξης, τις μορφές κ.λπ.

- Η πολυδιάστατη ανάπτυξη των διαδικασιών και η πολύμορφη, συμπληρωματική ή εναλλακτική εφαρμογή των επιλεγμένων μεθόδων, τεχνικών και μέσων.
- Η συμμετοχική αξιολόγηση και η συνεχής ανατροφοδότηση, αναπτύσσοντας προσπάθειες ενσωμάτωσης στοιχείων της αναμορφωτικής τάσης της συμμετοχικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου (Cousins and Whitmore, 1998) κ.λπ.

2.1 Ενεργητική συμμετοχή: Πλαίσιο και προϋποθέσεις, αρχές και προδιαγραφές, περιορισμοί και δυνατότητες υιοθέτησης και εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία

Στο πεδίο της ΕΚΕ η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής θέτει την ενεργητική συμμετοχή ως καθοριστικό παράγοντα. Η ενεργητική συμμετοχή ως αναπόσπαστο συστατικό της φιλοσοφίας της συμμετοχής επηρεάζει τον σκοπό και τους στόχους της εκπαιδευτικής διεργασίας, τους συντελεστές, τους ρόλους και τις σχέσεις τους, την εκπαιδευτική μεθοδολογία και τις διαφορετικές συμπληρωματικές ή εναλλακτικές μεθόδους, τεχνικές και μέσα που περιλαμβάνει, την αξιολόγηση και την παρακολούθηση, τις παιδαγωγικές κατευθύνσεις, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα που αποσκοπούν στο mainstreaming, τη σύνδεση με την απασχόληση, την ανάπτυξη της δικτύωσης κ.λπ.

2.1.1 Πλαίσιο συμμετοχής: Περιεχόμενο και προϋποθέσεις

Σύμφωνα με τον κριτικό αναστοχασμό των εισροών από την πράξη, θεωρούμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις αποτελεί αναγκαιότητα –τυπικά ή και άτυπα– η διαμόρφωση ενός *πλαίσιου συμμετοχής*, στο οποίο η συστηματική αξιοποίηση των δεδομένων, μέσω της συνεχούς αξιολόγησης και ανατροφοδότησης, θέτει ως *προϋποθέσεις*: την επιμέρους βήμα-βήμα και τη

συνολική συσχέτιση των εκροών-εισροών, την παρακολούθηση στη βάση κοινών στόχων (με σεβασμό στη διαφορετικότητα), τη συσχέτιση και την κριτική προσέγγιση περιορισμών/δυνατοτήτων με σκοπό την άμβλυνση και την αξιοποίηση αντίστοιχα κ.λπ.

Αναλυτικότερα, στο πλαίσιο συμμετοχής μπορεί να εμπεριέχονται τα εξής:

- ▶ οι βασικές επιδιώξεις και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα,
- ▶ η μεθοδολογία σχεδιασμού, υλοποίησης, παρακολούθησης και αξιολόγησης δράσεων (σε συνεχή βάση),
- ▶ οι διαστάσεις του χωροχρόνου,
- ▶ οι ρόλοι, το προφίλ και οι σχέσεις των βασικών συντελεστών της εκπαιδευτικής διεργασίας με έμφαση και στη δυναμική εμπλοκή μεμονωμένων ατόμων, ομάδων, δικτύων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό περιβάλλον της εκπαιδευτικής διεργασίας (συνέργεια με δικτύωση και διακρατικότητα στην εκπαιδευτική διεργασία),
- ▶ τα όρια, οι περιορισμοί, οι δυνατότητες και οι προοπτικές, με έμφαση στη δημιουργική αξιοποίηση των συγκλίσεων και στην αναγνώριση με σεβασμό των αποκλίσεων,
- ▶ οι καινοτομίες και οι (δυναμικές) διακρατικές συνεργασίες, υφιστάμενες και νέες, με έμφαση σε εκροές από την εφαρμογή της μετασχηματίζουσας, της χειραφετητικής ή και της κριτικής θεωρίας μάθησης (Λιντζέρης, 2019, 2020, 2022),
- ▶ η δυναμική αλληλεπίδραση και η συνθετική αλληλοσυμπλήρωση διαφόρων εκπαιδευτικών μεθόδων, τεχνικών και μέσων συσχετίζοντας και αξιοποιώντας κριτικά τα όρια και τις δυνατότητες αυτών, τα κίνητρα και τις ανάγκες στα οποία ανταποκρίνονται οι εκπαιδευτικές δράσεις και παρεμβάσεις, οι εναλλαγές και οι προσομοιώσεις ρόλων και σχέσεων που εξυπηρετούν την υιοθέτηση και την εφαρμογή των αρχών μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων κ.λπ.

Για παράδειγμα, στις διακρατικές συνεργασίες είναι δυνατό να πραγματοποιούνται συνδυαστικά ή εναλλακτικά: ανταλλαγή εκπαιδευομένων ή και εκπαιδευτών συμβούλων, πρακτική άσκηση σε χώρους εργασίας/δομές/υπηρεσίες άλλων χωρών, διαθεματικά εργαστήρια ή και επισκέψεις μελέτης (study visits) σε προεπιλεγμένα (υπο)πεδία/θέματα, ώστε να λειτουργούν

συμπληρωματικά στη δικτύωση αναπτύσσοντας πυρήνες-πολλαπλασιαστές σε ευρωπαϊκό πλέον επίπεδο.

Σημειώνουμε ότι στο πλαίσιο της συμμετοχής μπορεί να εμπεριέχονται και τυχόν εναλλακτικές επιλογές, σενάρια, πλάνα εκπαίδευσης με προτεινόμενες διεργασίες/διαδικασίες, εκπαιδευτικές μεθόδους, τεχνικές και μέσα.

Διαφοροποιημένες είναι οι επιμέρους δράσεις, διαδικασίες, καθώς και οι σχέσεις, οι ρόλοι και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα σε περιπτώσεις όπου υφίστανται σχετικά επαγγελματικά περιγράμματα, πλαίσια εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων, οδηγοί κατάρτισης κ.λπ. Ωστόσο, με τις κατάλληλες προσαρμογές είναι εφικτή και σ' αυτή την περίπτωση η υιοθέτηση και η εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής.

2.1.2 Αρχές και προδιαγραφές της ενεργητικής συμμετοχής

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής η ενεργητική συμμετοχή αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο, αρχή, στόχο, μέθοδο και αποτέλεσμα της ανάπτυξης της εκπαιδευτικής διεργασίας. Καθορίζει όλες τις νοητικές και τις πρακτικές διαδικασίες κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ (αθροιστική αναπτυξιακή προσέγγιση από κάτω προς τα πάνω και από το ειδικό στο γενικό).

Αρχές και προδιαγραφές της ενεργητικής συμμετοχής αφορούν:

- Το από κοινού συμφωνημένο πλαίσιο συμμετοχής ως αναπόσπαστο συστατικό μέρος του πλαισίου της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Με αυτή την αφετηρία διαμορφώνεται το συμβόλαιο ή και η κοινή βάση συνεργασίας μεταξύ όλων των άμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο.

Έμφαση δίνεται σε προδιαγραφές που αφορούν: τις από κοινού συμφωνημένες και διατυπωμένες αρχές, τις οριοθετημένες, δυνητικές και μη διαδικασίες, την εναλλαγή ρόλων και τις ουσιαστικές σχέσεις, την καταλληλότητα της κουλτούρας του φορέα υλοποίησης (σε σχέση με τη φιλοσοφία της συμμετοχής), τη συστηματική ενίσχυση της κουλτούρας συμμετοχής, την εξαρχής αξιοποίηση της δικτύωσης με συστηματική ανατροφοδότηση από τη διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών κ.λπ.

- Την πολυδιάστατη και πολύμορφη ανάπτυξη των διεργασιών και των διαδικασιών που συνθέτουν την εκπαιδευτική διεργασία και το εκπαιδευτικό έργο διασφαλίζοντας και προωθώντας ως αναπόσπαστο συστατικό την ολιστική αναμορφωτική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ως προδιαγραφές τα εξής: την αποσαφήνιση διεργασιών/διαδικασιών, τον προσδιορισμό των επιμέρους στόχων σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και στάσεων, τον προσδιορισμό ορίων και δυνατοτήτων, τη διαμόρφωση εναλλακτικών σεναρίων δράσης, τη δημιουργία εναλλακτικών κινήτρων, τη συμμετοχή στη διάγνωση και την παρακολούθηση της εξέλιξης των αναγκών (εκπαιδευτικών και μη) κ.λπ.
- Την πολύμορφη, συμπληρωματική ή εναλλακτική εφαρμογή των –υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής– επιλεγμένων μεθόδων, τεχνικών και μέσων. Ως μέθοδοι αναφέρονται η συζήτηση, οι ερωτήσεις-απαντήσεις, η συμμετοχική παρατήρηση, η μελέτη περίπτωσης, η προσομοίωση, το μελλοντικό εργαστήρι, οι συλλογικές κοινωνικές δραστηριότητες με τη μέθοδο του project work κ.λπ. Ως προϋπόθεση/προδιαγραφή τίθεται η αξιοποίηση της διαφορετικότητας, της συμπληρωματικότητας και της εναλλακτικότητας κατά την εφαρμογή και τη συνεχή παρακολούθηση/αξιολόγηση.
- Τη συμμετοχική αξιολόγηση και τη συνεχή ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας και του εκπαιδευτικού έργου. Ως προϋποθέσεις/προδιαγραφές αναφέρουμε: την αναγνώριση της σημασίας ανάπτυξης κουλτούρας αξιολόγησης και κουλτούρας συμμετοχής, την ανάπτυξη και την ανατροφοδότηση του ρόλου και του έργου των ΟΕΚΕ, τη δικτύωση και την αξιοποίηση καλών πρακτικών, επιμέρους αποτελεσμάτων, ευρημάτων της αξιολόγησης κ.λπ.

Λαμβάνοντας υπόψη και τα προαναφερόμενα, καθοριστική κρίνεται η σημασία και η συμβολή των παρακάτω αρχών και «κρίσιμων σημείων» αποτελεσματικής εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής:

- Η επιλογή και η συνεχής προσαρμογή και αναπροσαρμογή του εκπαιδευτικού περιεχομένου με βάση την εξέλιξη των εκπαιδευτικών αναγκών σε συνάρτηση με τον υφιστάμενο εκπαιδευτικό σχεδιασμό της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου, του προγράμμα-

τος ή –εάν υφίσταται– του πλαισίου εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγράμματος που διαμορφώθηκε βάσει του αντίστοιχου επαγγελματικού περιγράμματος (Καραλής κ.ά., 2021).

- Η εναλλαγή θεωρίας-πράξης ως αρχή του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, ρητά ή μη ρητά διατυπωμένη εκπαιδευτική ανάγκη, εκπαιδευτική επιλογή συσχετισμού αναγκών και δυνατοτήτων (π.χ. με τη μορφή εναλλασσόμενων κύκλων) και αναγκαία διορθωτική/βελτιωτική παρέμβαση κατά την υλοποίηση.
- Η βήμα-βήμα συστηματικά ανατροφοδοτούμενη από την παρακολούθηση/αξιολόγηση πρακτική άσκηση σε πραγματικό εργασιακό περιβάλλον ή και σε περιβάλλον προσομοίωσης, αξιοποιώντας τη δυναμική και τις δυνατότητες της δικτύωσης, και με νέες εκπαιδευτικές μεθόδους, όπου μπορεί να ενσωματώνονται και οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών.
- Η συστηματική, σε κρίσιμα σημεία, εκ των υστέρων συμμετοχική αξιολόγηση του προσδιορισμού/επαναπροσδιορισμού της πορείας επίτευξης των εκπαιδευτικών στόχων –σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και στάσεων– ως αναπόσπαστο συστατικό της σύνδεσης με την απασχόληση.
- Η διάχυση και η αξιοποίηση σε συστηματική εξελικτική βάση των καλών πρακτικών στο πλαίσιο του οριζόντιου και του κάθετου *mainstreaming*, σε συγκεκριμένα θεματικά πεδία, εστιάζοντας στα πολλαπλασιαστικά οφέλη και στην ευρύτερη εφαρμογή.
- Η συμβουλευτική ταυτόχρονα, συμπληρωματικά ή εναλλακτικά με την εκπαιδευτική διεργασία, με σκοπό την προώθηση στην απασχόληση (επαγγελματική ένταξη/επανένταξη, επαγγελματική σταθερότητα/εξέλιξη). Για παράδειγμα, αναφέρουμε την αξιοποίηση της δικτύωσης και την ενεργοποίηση/παρώθηση, τον προσανατολισμό και την καθοδήγηση των εκπαιδευομένων να συμμετέχουν σε νέες δράσεις ανάλογα και με την εξέλιξη των εκπαιδευτικών αναγκών τους.

2.1.3 Δυνατότητες και περιορισμοί της ενεργητικής συμμετοχής

Οι δυνατότητες της φιλοσοφίας της συμμετοχής αναφέρονται στην ολιστική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής, είτε αφορά το μέρος είτε το όλον, η οποία:

- Συντελεί στην ενίσχυση και την προώθηση των ολιστικών προσανατολισμών στα πεδία της ΕΚΕ και της ΔΒΜ.
- Υποστηρίζει και ενδυναμώνει συνεργασίες και δικτυώσεις.
- Αναβαθμίζει ρόλους και σχέσεις, προφίλ και διαδικασίες.
- Ενισχύει τις υφιστάμενες και τις νέες αλληλεπιδράσεις μέσα από τις αντίστοιχες ανατροφοδοτήσεις.
- Εμπεριέχει ως αναπόσπαστο συστατικό την αξιολόγηση/ανατροφοδότηση.
- Διευκολύνει μετασχηματισμούς και παρωθεί τη διενέργεια των κατάλληλων αλλαγών κ.λπ.

Η υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής επηρεάζει τον τρόπο σκέψης και δράσης. Αποτελεί συστατικό της κουλτούρας⁷ των ΟΕΚΕ. Υιοθετείται και εφαρμόζεται αλληλεπιδραστικά με παράγοντες και συντελεστές διαμόρφωσης και εφαρμογής της εσωτερικής εκπαιδευτικής πολιτικής των ΟΕΚΕ, καθώς και της δικτύωσής τους σε ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό και κλαδικό επίπεδο. Εμπειρικά εκτιμάμε ότι υιοθετώντας και εφαρμόζοντας τη φιλοσοφία της συμμετοχής σε επίπεδο πολιτικής θα μπορούσε να διασφαλίζεται ή και να διευκολύνεται η από τη βάση προσέγγιση της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ. Υπό αυτό το πρίσμα, πολλαπλές είναι οι θετικές συνέπειες στην αποτελεσματικότητα και στην ποιότητά τους (βλ. Κεφ. 4).

Παράλληλα με την αναγνώριση δυνατοτήτων διαπιστώνονται και περιορισμοί. Για παράδειγμα, η διάσταση του χρόνου και οι τρόποι αξιοποίησής του είναι παράγοντες άμεσα εξαρτώμενοι από την αποτελεσματικότητα της ενεργητικής συμμετοχής. Περιορισμούς δημιουργεί και η ευρύτερη παρώθηση να εστιάζουμε σε ποσοτικούς δείκτες σε βάρος των ποιοτικών. Επιπλέον, διαπιστώνουμε ότι, ανάλογα με τις εκάστοτε συγκυρίες –θεσμικές, λειτουργικές κ.λπ.–, διαμορφώνονται και οι εκπαιδευτικές επιλογές και εφαρμογές. Η διαπιστωμένη αποσπασματικότητα της εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής και της ενεργητικής συμμετοχής προκαλεί

⁷ Επισημαίνουμε ότι στο πεδίο της ΕΚΕ η κουλτούρα της συμμετοχής αποτελεί ή θα έπρεπε να αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό μέρος της κουλτούρας κάθε οργανισμού (Κουτούζης, 1999).

περιορισμούς στη δυναμική τους, οι οποίοι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τις ποικίλες αδυναμίες συμπερίληψης και ολοκληρωτικής υιοθέτησης της ολιστικής προσέγγισής τους (βλ. Υποκεφ. 4.2). Ταυτόχρονα, διαπιστώνουμε περιπτώσεις όπου η διαφορετική βαρύτητα, το εύρος, ο τρόπος προώθησης και ειδικά η ποιότητα της συμμετοχής μπορεί να προκαλέσουν νέους περιορισμούς, αδυναμίες, συγχύσεις, στρεβλώσεις και αποπροσανατολισμούς.

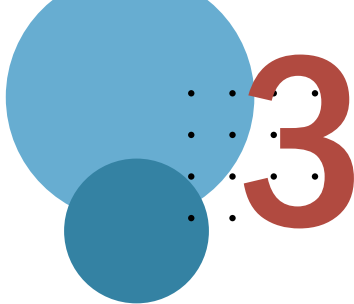
Άλλοι παράγοντες που δημιουργούν περιορισμούς κατά την εφαρμογή της ενεργητικής συμμετοχής και της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία αποτελούν οι διαφοροποιήσεις –ποσοτικά και ποιοτικά– ανάλογα με τις συγκυρίες, τα διαπιστωμένα κενά, τις εκάστοτε προτεραιότητες, τις ιδιαιτερότητες του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, την τυχόν ανεπαρκή σχετική κατάρτιση των εμπλεκομένων κ.λπ. Επισημαίνουμε και πάλι τη σημασία που έχει η προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής ως συστατικό μέρος-πυρήνας της φιλοσοφίας της συμμετοχής και όχι μόνο της μεθοδολογίας εφαρμογής της.⁸

Σύμφωνα με την κριτική ανάλυση και σύνθεση δευτερογενούς υλικού από έρευνες και μελέτες, αλλά και από εμπειρίες/βιώματα στο πλαίσιο σχετικών έργων στο πεδίο, έχει διαπιστωθεί ότι η υιοθέτηση και η εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής προϋποθέτουν πλέγμα κριτηρίων, προδιαγραφών, ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών/δεικτών, ώστε να μπορεί να προωθείται, να ισχυροποιείται και να διασφαλίζεται σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ (Σιδηρά, 2015). Θα πρέπει να επισημάνουμε την οριοθέτηση και την αναβάθμιση σε μικρο και μακρο επίπεδο του πεδίου εφαρμογής, οι οποίες θα μπορούσαν να επιτυγχάνονται με τα επαγγελματικά περιγράμματα, τα πλαίσια εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων, τους οδηγούς κατάρτισης κ.λπ. (Καραλής κ.ά., 2021). Ταυτόχρονα με τον κρίσιμο ρόλο των επαγγελματικών περιγραμμάτων υπογραμμίζουμε και τις ανάγκες ευελιξίας των προγραμμάτων και ενδυνάμωσης της παιδαγωγικής τους διάστασης,

⁸. Η ενεργητική συμμετοχή δεν προσεγγίζεται αποσπασματικά ως τεχνικό χαρακτηριστικό της οποιασδήποτε εκπαιδευτικής μεθοδολογίας. Άλλωστε, μόνο η υιοθέτηση και η εφαρμογή της ολιστικής προσέγγισης και της φιλοσοφίας της συμμετοχής μπορεί να συμβάλουν, να καθορίσουν και να οριοθετήσουν την ανάπτυξη της κατάλληλης συμμετοχικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας (Δημουλάς κ.ά., 1995).

ώστε να ανατροφοδοτούνται από την πράξη και την πραγματική ζωή έχοντας πάντα στο επίκεντρο τον/την εκπαιδευόμενο/η, τα χαρακτηριστικά, τις ανάγκες και τις δυνατότητές του/της. Επισημαίνεται και η ανάγκη ισχυροποίησης του ρόλου του εκπαιδευτή ενσωματώνοντας τη φιλοσοφία της συμμετοχής και ενισχύοντας την ενεργητική συμμετοχή σε νέες δράσεις εκπαίδευσης εκπαιδευτών, πιστοποίησης, δικτύωσης, συμβουλευτικής (υιοθετώντας και τον θεσμό του mentoring mentors) κ.λπ.

Μετασχηματίζουσα, χειραφετητική και κριτική μάθηση: Η «αναστοχαστική στροφή» στην εκπαίδευση ενηλίκων

Η υιοθέτηση, η εφαρμογή και η προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία και στη ΕΚΕ καθιστά αναγκαία τη διερεύνηση σε βάθος της σημασίας και των δυνατοτήτων συμβολής και αξιοποίησης της μετασχηματίζουσας μάθησης (Mezirow κ.ά., 2007· Λιντζέρης, 2007), της χειραφετητικής και της ολιστικής κριτικής μάθησης (Λιντζέρης, 2019, 2021), στο πλαίσιο μιας «αναστοχαστικής στροφής» στην εκπαίδευση ενηλίκων (Griese, 1994).

Η τομή αυτή συνιστά σημαντική βάση για τη συζήτηση της σχέσης μεταξύ της εκπαίδευσης και των δυνατοτήτων χειραφέτησης για την ανασύσταση της προσωπικότητας και των επιλογών των συμμετεχόντων αναφορικά με νέες προκλήσεις και επιλογές στη ζωή τους. Η χειραφετητική μάθηση αποτελεί μια σημαντική προσέγγιση στην εκπαίδευση ενηλίκων, ιδίως για άτομα που δεν είχαν ευκαιρίες στο παρελθόν ή αντιμετώπισαν περιορισμούς στην πρόσβαση στην εκπαίδευση, προάγει την αυτονομία, ενισχύει την αυτοπεποίθηση και τις προσπάθειες ενδυνάμωσης των ικανοτήτων των ενηλίκων να αναθεωρούν καταστάσεις, να αναπτύσσουν προσωπικά σχέδια με βάσιμες προοπτικές ικανοποίησης στόχων και να ξεπερνούν δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

Οι μαθησιακές πρακτικές που υιοθετούνται στα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προγράμματα, και ιδιαίτερα στην εκπαίδευση ενηλίκων, θέτουν στο επίκεντρο την κονστρουκτιβιστική θεωρία της εποικοδομητικής μάθησης και την παραγωγή γνώσης συνδυάζοντας αλλά και αναθεωρώντας αντιληπτικά σχήματα, υπάρχουσες δομές σκέψης και προκατανοήσεις δημιουργώντας νέες προτεραιότητες και θέτοντας προσδοκίες σε διαφορετική βάση με την απόκτηση νέων εμπειριών μέσα σε συνεργατικό περιβάλλον (Aschermann, 2015: 13 και 17). Η γλωσσική επικοινωνία ως χειραφετητικό εργαλείο και συστατική αρχή στην κριτική επιστήμη της εκπαίδευσης λειτουργεί απελευθερωτικά από μορφές κυριαρχίας (Habermas, 1973), αναβαθμίζει στόχους και ενδιαφέροντα και αναδιατάσσει προδιαγεγραμμένους κοινωνικούς και επαγγελματικούς ρόλους.

Κάθε είδους μάθηση περιλαμβάνει δύο διαφορετικές διαδικασίες, οι οποίες θα πρέπει να είναι ενεργοποιημένες, μια εσωτερική (ψυχολογική) διαδικασία οικειοποίησης και μια εξωτερική (κοινωνική) διαδικασία αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον (Illeris, 2010: 33), έτσι ώστε να συνιστούν μια ενεργή ολοκληρωμένη διαδικασία, που περιλαμβάνει τόσο το περιεχόμενο, το οποίο πρέπει να αποκτηθεί, αλλά και τα συναισθήματα, τα οποία πρέπει να βιωθούν ενεργά για να προωθηθεί η μαθησιακή διεργασία (Gieseke et al., 2012: 110). Έτσι, οι γλωσσικές/εκφραστικές δυνατότητες και οι διυποκειμενικές δυναμικές συνιστούν πρόσθετα μαθησιακά αποτελέσματα.

3.1 Η γλωσσική επικοινωνία ως χειραφετητικό εργαλείο εκπαίδευσης. Χειραφέτηση στόχων και ενδιαφερόντων στην κριτική επιστήμη της εκπαίδευσης

Το ζήτημα της χειραφετητικής δυνατότητας της εκπαίδευσης ενηλίκων συνδέεται με τα ερευνητικά αποτελέσματα και τις θεωρητικές εξελίξεις ειδικών κλάδων, όπως η επιστήμη της εκπαίδευσης, η κοινωνιολογία, οι σπουδές φύλου κ.λπ., στην προσπάθειά τους να γονιμοποιούν τις συστατικές τους αρχές, να εμπλουτίζουν τους γνωστικούς ορίζοντες της επιστήμης αλλά και να εμβαθύνουν παραγωγικά στους γλωσσικά διαμεσολαβημένους βίκοσμούς, καθώς και στη βιωμένη ανθρώπινη εμπειρία.

Η χειραφετητική μάθηση εστιάζει επίσης στις εκπαιδευτικές και στις πραξιολογικές δυνατότητες της γλώσσας ως μέσου έκφρασης και απόδοσης

νοήματος του περιεχομένου της συνείδησης, της γνώσης και των συναισθημάτων που γίνονται μέσω αυτής αντιληπτά στις αισθήσεις, παράγουν σημασιολογικά πεδία και καθιστούν δυνατή την επικοινωνία και τον διάλογο. Επιπλέον, υπογραμμίζει τη σημασία των διυποκειμενικών σχέσεων στην εκπαιδευτική διεργασία, ως ένα δημιουργικό κοινωνικό διαδραστικό υλικό που περιβάλλει τις εκπαιδευτικές δομές.

Η ιδέα της χειραφέτησης βρήκε την πιο ριζοσπαστική της είσοδο στην κοινωνική κριτική αρχή των επιστημών της εκπαίδευσης (Mollenhauer, 1970), καθώς και στη συνεκτική προσπάθεια δικαιολόγησης και αναθεμελίωσης της «κριτικής επιστήμης της εκπαίδευσης» αξιοποιώντας την ικανότητα αυτοδιάθεσης, ανεξαρτησίας και ωριμότητας των εκπαιδευομένων. Αποτέλεσε έτσι την αφετηρία για μια ανθρωπιστική-επιστημονική παιδαγωγική αλλά και μια κατευθυντήρια αρχή που συγκρότησε τα κομβικά σημεία μιας κριτικής επιστήμης της εκπαίδευσης (Habermas, 1973), μέσω της οποίας καθίσταται δυνατή η έξοδος από κάποιους υποτιθέμενους αμετάβλητους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες και από γραφειοκρατικούς φορμαλισμούς που συντηρούν έναν διεκπεραιωτικό χαρακτήρα στις δομές της εκπαίδευσης, αναπαράγοντας σταθερά πρότυπα αντιλήψεων και στάσεων.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα ζητήματα αυτοπροσδιορισμού και εκδημοκρατισμού καθώς και το αξίωμα χειραφέτησης αποκτούν μέγιστη σπουδαιότητα από παιδαγωγική σκοπιά και η ίδια η έννοια της μάθησης μεταστοιχείωνεται σε «γενική επικεφαλίδα της παιδαγωγικής».

3.2 Μέθοδοι και πρακτικές προώθησης της ενεργητικής συμμετοχής στο εκπαιδευτικό έργο

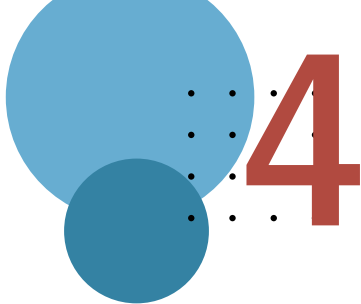
Στο παραπάνω πλαίσιο της κριτικής επιστήμης της εκπαίδευσης και με την υιοθέτηση, την εφαρμογή και την προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία δοκιμάζονται διάφορες πρακτικές και μεθοδολογίες που προωθούν την ενεργητική συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων. Τέτοιες είναι: οι συνεργατικές ομαδικές εργασίες, που ενθαρρύνουν την αμοιβαιότητα στη μάθηση, ο προβληματισμός και η κριτική ανάλυση ζητημάτων, η διαδραστική μέθοδος αλλά και η συμμετοχή των ενηλίκων στη διαμόρφωση των μαθησιακών περιεχομένων, καθώς αντι-

λαμβάνονται και οι ίδιοι τη σημασία τους για την αντιμετώπιση ανάλογων συνθηκών στην πραγματική καθημερινή ζωή. Οι ενήλικες μπορούν να συμμετέχουν σε παιχνίδια ρόλων, σενάρια και προσομοιώσεις, που ενισχύουν την εμπειρία της μάθησης και ενθαρρύνουν την εφαρμογή των γνώσεων σε κοινότητες μάθησης όπου μπορούν να μοιραστούν πόρους, να ανταλλάξουν γνώσεις και να συνεργαστούν με άλλους εκπαιδευομένους.

Η συμμετοχική εκπαίδευση σε προγράμματα για ενηλίκους ενθαρρύνει ιδιαίτερα την ενεργητική συμμετοχή, την ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών και την ανάπτυξη κοινωτικού πνεύματος. Αυτό διευκολύνει την ενίσχυση των δεξιοτήτων, την προσωπική ανάπτυξη και την εφαρμογή των γνώσεων σε πραγματικές καταστάσεις. Κατά συνέπεια, τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται σε ενηλίκους αποκτούν ένα περιεχόμενο που συγκλίνει στους στόχους μιας αυτοδιευθυνόμενης μάθησης, σύμφωνα με την οποία οι ενήλικες διατηρούν τον έλεγχο και την ευθύνη για τη μάθησή τους: θέτουν στόχους, επιλέγουν τις μεθόδους μάθησης που τους ταιριάζουν και αναπτύσσουν τις δικές τους στρατηγικές για την απόκτηση γνώσεων.

Η ενεργητική συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων δεν αποτελεί μόνο ένα σημαντικό μέσο για την απόκτηση νέων γνώσεων και την αναβάθμιση υπαρχόντων δεξιοτήτων, αλλά και μια διαφορετική φιλοσοφία για την οργάνωση και την ουσιαστική απόδοση σε όλο το φάσμα της ίδιας της εκπαιδευτικής διεργασίας. Αντίθετα με την παραδοσιακή διδασκαλία, κατά την οποία οι ενήλικες λαμβάνουν πληροφορίες και γνώσεις με παθητικό τρόπο, η ενεργητική συμμετοχή τους επιτρέπει να συνεισφέρουν και οι ίδιοι στην εκπαιδευτική διεργασία ως ενεργοί συνομιλητές και συνεργάτες, ενώ επιπλέον τους διευκολύνει να αναδιατάσσουν κίνητρα και προοπτικές σε μια επαναπροσέγγιση του επιθυμητού εργασιακού τους στόχου, αλλά και ενός νέου και δημιουργικού κοινωνικού ρόλου. Παράλληλα, η ενεργητική συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων ενθαρρύνει την αυτοεκπαίδευση, την αυτοπεποίθηση, την κριτική σκέψη και τη συνεχή ανατροφοδότηση και παρέχει τη δυνατότητα για ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών μεταξύ των ενηλίκων, δημιουργώντας μέσα από συνεργατικές πρακτικές ένα πλούσιο και δυναμικό περιβάλλον αποτελεσματικής μάθησης, καθώς οι ίδιοι οι ενήλικες αναλαμβάνουν τον ρόλο των ενεργών συμμετεχόντων, συνεργατών και δημιουργών γνώσης.

Τάσεις και είδη της ενεργητικής συμμετοχής όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διεργασία υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ

Ανάλογα με τη θεωρητική της προσέγγιση η ενεργητική συμμετοχή διακρίνεται σε *πρακτική* και *ολιστική ενεργητική συμμετοχή*.

4.1 Η πρακτική ενεργητική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διεργασία: Περιορισμοί και δυνατότητες

Η πρακτική ενεργητική συμμετοχή έχει ως βασικό προσανατολισμό την εκάστοτε μέθοδο, τεχνική, μέσο, με συνέπεια να είναι πολύ πιο πιθανό να προκαλούνται κατά την εφαρμογή αντιφάσεις, στρεβλώσεις, συγχύσεις, καθώς ο τρόπος σκέψης και η προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής ως αντίληψη/φιλοσοφία ζωής διαχωρίζονται, αποσυνδέονται ή και ενδεχομένως απουσιάζουν από την εκάστοτε εκπαιδευτική εργαλειακή πρακτική.

Σε αρκετές περιπτώσεις της πρακτικής ενεργητικής συμμετοχής οι άμεσα εμπλεκόμενοι την προσεγγίζουν *μεθοδολογικά/εργαλειακά* συνεκτιμώντας τις συνθήκες του χωροχρόνου, το κόστος κ.λπ. Η εκπαιδευτική πράξη αποδεδμεύεται από την κουλτούρα συμμετοχής και τα αντιληπτικά σχήματα

που επικρατούν, τις προσωπικές αξίες/αρχές, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις εξελισσόμενες εκπαιδευτικές ανάγκες κ.λπ.

Πιο αναλυτικά, οι συνθήκες πρακτικές των εκπαιδευτών και των στελεχών των ΟΕΚΕ είναι πιθανό να αναπαράγουν συμβατικά –σε επίπεδο αρχικού σχεδιασμού– υφιστάμενα αντιληπτικά σχήματα και να προωθούν εφαρμογές που προσεγγίζουν τεχνικά, εργαλειακά, επιφανειακά την ενεργητική συμμετοχή με αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας, συνεπώς και του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ. Η έλλειψη του κατάλληλου θεωρητικού φιλοσοφικού και κοινωνικοθεωρητικού υπόβαθρου αποδυναμώνει τις δυνατότητες διαμόρφωσης κοινής βάσης / ενιαίου πλαισίου συμμετοχής. Οι εκάστοτε μεθοδολογικές προσεγγίσεις δεν εξατομικεύονται και προσανατολίζονται μονομερώς σε έναν μέσο όρο προσόντων/δυνατοτήτων των εκπαιδευομένων με δυνητικές αρνητικές επιπτώσεις στην πορεία και στα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διεργασίας. Για παράδειγμα, ενδέχεται να πραγματοποιηθούν συνδυαστικά συζήτηση, ομαδική εργασία και μελέτη περίπτωσης με ερωτήματα ή και επιλογή «περιπτώσεων» που επιβάλλουν εκ των προτέρων τις απαντήσεις και καθοδηγούν στον μέγιστο βαθμό τους εκπαιδευομένους με σκοπό να εξυπηρετηθούν «προσωπικοί κρυφοί στόχοι». Στην πορεία εκμαιεύονται απαντήσεις/αποτελέσματα που ικανοποιούν προσωπικές ανάγκες/συμφέροντα (hidden curriculum). Επίσης, μπορεί να εφαρμόζεται η τεχνική της συζήτησης, ωστόσο, εάν στην ουσία απουσιάζουν τα εκφραστικά μέσα, τα κίνητρα, οι ελευθερίες και το πραγματικό ενδιαφέρον αξιοποίησης της ουσιώδους συμμετοχής σε συνδυασμό με τον σεβασμό στη διαφορετική άποψη, αντίστοιχα φτωχό θα παραμένει τόσο το περιεχόμενο όσο και τα αποτελέσματά της.

Σημειώνεται ότι με την πρακτική ενεργητική συμμετοχή μπορεί να εφαρμόζεται μια εκπαιδευτική μέθοδος με τον πλέον συντηρητικό και στρεβλό τρόπο, απλώς για να ακολουθούνται τυπικά και επιφανειακά οι παιδαγωγικές κατευθύνσεις του προγράμματος, του ΟΕΚΕ, των φορέων εποπτείας, παρακολούθησης και αποτίμησης της ΕΚΕ. Σε μια τέτοια περίπτωση εκτιμάται ότι δεν υιοθετείται και δεν εφαρμόζεται η συμμετοχική εκπαιδευτική μεθοδολογία στη βάση των εκπαιδευτικών αναγκών, στόχων και προδιαγραφών της φιλοσοφίας της συμμετοχής (βλ. Δημουλάς κ.ά., 1995). Εάν συνεκτιμήσουμε δυνατότητες και περιορισμούς, διαπιστώνουμε ότι η πρακτική ενεργητική συμμετοχή προσεγγίζει γραμμικά και τεχνικά

την εκπαιδευτική διεργασία, οριοθετεί την πορεία της θέτοντας τεχνικούς περιορισμούς, αξιοποιεί επιφανειακά, «κατ' όνομα», τις υφιστάμενες μεθοδολογικές επιλογές, εξυπηρετεί εν πολλοίς κυρίως ανάγκες διαχείρισης και διεκπεραίωσης εκπαιδευτικών διαδικασιών κ.λπ.

4.2 Η ολιστική ενεργητική συμμετοχή στην εκπαιδευτική διεργασία: Περιορισμοί, δυνατότητες, προϋποθέσεις, προοπτικές

Η ενεργητική συμμετοχή στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής λόγω της φύσης, της καταλληλότητας και της συμβατότητάς της μας παρωθεί να επιλέξουμε, όπου είναι εφικτό, την ολιστική ενεργητική συμμετοχή.

Πιο αναλυτικά, η φιλοσοφία της συμμετοχής τροφοδοτείται και ανατροφοδοτείται με την ενεργητική συμμετοχή όλων εκείνων τους οποίους αφορά. Οι άμεσα εμπλεκόμενοι προσεγγίζονται και προσεγγίζουν ολιστικά την ενεργητική συμμετοχή. Ως ολότητα αντιμετωπίζεται και το εκπαιδευτικό έργο, καθώς η πορεία υλοποίησής του και η εκπαιδευτική διεργασία δεν είναι γραμμική, μονομερής και μονοδιάστατη.⁹ Στην εκπαιδευτική πράξη εμπεριέχονται αλληλένδετες ή εναλλακτικές εργασίες κυκλικής-επάλληλης ροής. Ο σχεδιασμός είναι αναπόσπαστος από την παρακολούθηση, την αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση και εξελίσσεται, εάν είναι εφικτό, σε συνεχή βάση και σε χρονικά επάλληλους κύκλους. Επίσης, η θεωρία είναι αλληλένδετη, ως αναπόσπαστο συστατικό, με την πράξη.

Με την ολιστική προσέγγιση η ενεργητική συμμετοχή επηρεάζει/καθορίζει το σύνολο των χαρακτηριστικών, των στόχων, των λειτουργιών, των διαδικασιών και των εργασιών ανάπτυξης του εκπαιδευτικού έργου σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης και ανατροφοδότησης και σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης/ιεραρχίας. Καθοριστικές και ολιστικές είναι οι αλληλεπιδράσεις:

- στους εκπαιδευτικούς ενεργούς στόχους και στην προσαρμογή τους στις εξελίξεις των εκπαιδευτικών αναγκών βάσει των συνεχών συστηματικών ανατροφοδοτήσεων,
- στους ρόλους, στις σχέσεις και στο προφίλ των εμπλεκόμενων,

9. Ως διαδικασία ορίζεται η περιγραφική απεικόνιση της διεργασίας (Σιδηρά κ.ά., 2005).

- ▶ στην κατανομή του χρόνου συνδυαστικά με την επιλογή εκπαιδευτικού περιεχομένου και εκπαιδευτικής μεθοδολογίας,
- ▶ στο εσωτερικό και στο εξωτερικό περιβάλλον της εκπαιδευτικής διεργασίας, όπως αυτά διαμορφώνονται υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής: «ανοιχτά», *αλληλεπιδραστικά, ευέλικτα, δυναμικά*, με δέσμη συσχετίσεων παραγόντων και συντελεστών, πλέγμα αλληλένδετων διαδικασιών, ενιαία συντονιστική κοινή βάση, εναλλαγή ρόλων και δυναμικών εναλλακτικών σχέσεων κ.λπ.

Σημειώνεται ότι δεν μπορούμε να αναφερόμαστε στη φιλοσοφία της συμμετοχής με εργαλειακές λογικές και αντιληπτικά σχήματα που προωθούν την πρακτική εργαλειακή προσέγγιση, διότι με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούνταν *προβλήματα, αντιφάσεις και αποκλίσεις* από τις αρχές, τα συστατικά μέρη, τις θεωρίες και τις στρατηγικές της εκπαίδευσης ενηλίκων. Εάν, για παράδειγμα, δεν επιλέγαμε την ολιστική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής, θα ενισχύαμε τις πιθανότητες λανθασμένων χειρισμών κατά την εφαρμογή της συμμετοχικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας. Ενδεικτικά, αναφέρουμε περιπτώσεις όπου αξιοποιούνται οι συμμετοχικές εκπαιδευτικές μέθοδοι/τεχνικές με σκοπό την αποποίηση/μεταφορά ευθυνών. Επιπλέον, διαπιστώνεται άγνοια/ημιμάθεια από πλευράς εκπαιδευτών/στελεχών, αναγνωρίζονται αναποτελεσματικές προσπάθειες διαχείρισης του χωροχρόνου, παρατηρείται έλλειψη σεβασμού στο διαφορετικό, υπάρχει στρέβλωση των βασικών χαρακτηριστικών της εκάστοτε μεθόδου/τεχνικής με αρνητικές συνέπειες και στον συνδυασμό αυτών κ.λπ. Η ολιστική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής προϋποθέτει:

- Την ολιστική προσέγγιση των διαδικασιών προσδιορισμού και επιλογής προφίλ εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, ώστε να διαμορφώνεται κοινή βάση/πυρήνας στήριξης της εκπαιδευτικής διεργασίας και να συνεκτιμώνται συνθετικά συγκλίσεις και αποκλίσεις, ανάγκες και δυνατότητες των εμπλεκομένων.
- Τη συμφωνία/συμβόλαιο για δραστηριοποίηση σε ενιαίο πλαίσιο αρχών (αμοιβαιότητα, αμεσότητα, ειλικρίνεια, σεβασμός στο διαφορετικό, αλληλεγγύη, ενίσχυση κριτικής σκέψης και συλλογικού πνεύματος κ.λπ.).
- Την αλληλεπίδραση/αλληλοσυμπλήρωση μεταξύ των ποιοτικών και των ποσοτικών χαρακτηριστικών/στοιχείων της ενεργητικής συμμετοχής, ώστε να ενισχύονται στο μέγιστο εφικτό οι αθροιστικές ιδιότητες

στοιχείων/δεδομένων και να διαμορφώνουν ένα συνεκτικό ποιοτικό ολιστικό αποτέλεσμα. Σημειώνεται ότι η ποσοτική διάσταση αφορά την επάρκεια και μπορεί σχεδιαστικά/αξιολογικά να αποτελεί προϋπόθεση συμμετοχής/συμβολής.

- Την ολιστική προσέγγιση δεδομένων/στοιχείων κατά τη συστηματική αξιολόγηση και ανατροφοδότηση από τους άμεσα (ενδεχομένως και τους έμμεσα) εμπλεκόμενους/συμμετέχοντες στην εκπαιδευτική διεργασία.
- Τη διεξαγωγή συμπερασμάτων συμμετοχικά και συνεργατικά τροφοδοτώντας και ανατροφοδοτώντας το αναπτυσσόμενο όλον. Σημειώνεται ότι εκτιμάται ως αναγκαιότητα της συμμετοχικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου η κοινοποίηση και η συζήτηση των ευρημάτων της αξιολόγησης (Σιδηρά, 2015).

Η συμμετοχική αποτίμηση των αποτελεσμάτων/συμπερασμάτων συντελεί στην ολιστική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής, καθώς ανατροφοδοτείται σε όλες τις φάσεις. Για παράδειγμα, η ανατροφοδότηση αφορά και θέτει σε συζήτηση τα αποτελέσματα/συμπεράσματα από την υλοποίηση της εκπαιδευτικής διεργασίας για διάφορους λόγους, όπως η συμμετοχική επικαιροποίηση των εκρών, ο σχεδιασμός των τρόπων πρόωθησης της ευρύτερης εφαρμογής κ.λπ. Εκτιμάμε ότι η υιοθέτηση και η εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής αποτελεί κουλτούρα ζωής, όπου μπορεί να προωθείται η ολιστική σκέψη και δράση, η κριτική μάθηση, ο στοχασμός και ο αναστοχασμός. Επιπλέον, η ολιστική συμμετοχική ανατροφοδότηση συμβάλλει στη διάχυση και στην αξιοποίηση καλών πρακτικών και πρακτικών που παρουσιάζουν ενδιαφέρον, στην εγκυρότητα και στην αξιοπιστία των ευρημάτων, στην προστιθέμενη αξία και στην ευρύτερη εφαρμογή τους (Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007β) κ.λπ.

4.3 Οι αρχές μάθησης ενηλίκων: Η σημασία της ολιστικής προσέγγισής τους

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής ευρύτερα στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ κρίσιμης σημασίας είναι η ολιστική υιοθέτηση, εφαρμογή και

προώθηση των αρχών μάθησης ενηλίκων. Συγκεκριμένα, η τήρηση και η συστηματική ανάπτυξή τους αποτελούν προϋποθέσεις για τη συμβατότητα, την καταλληλότητα, την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας και της ΕΚΕ ευρύτερα. Παρ' όλα αυτά, διαπιστώνουμε ότι στην πράξη οι αρχές μάθησης ενηλίκων δεν υιοθετούνται ολιστικά, δεν ενσωματώνονται επαρκώς και δεν εφαρμόζονται με την απαραίτητη εμβάθυνση ως προς το περιεχόμενο των στόχων που έχουν τεθεί. Επιπλέον, η εφαρμογή τους στην πράξη δεν αναδεικνύεται σχεδιαστικά ως κυρίαρχο ζήτημα και δεν δίνεται έμφαση στην αναγκαία βαρύτητα από τους εμπλεκόμενους στην εκπαιδευτική διεργασία. Αδυναμίες και ελλείψεις εντοπίζονται σε όλες τις φάσεις, και κυρίως στις φάσεις σχεδιασμού και αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας, αλλά και των προγραμμάτων ΕΚΕ και ΔΒΜ (Σιδηρά, 2012, 2015). Για παράδειγμα, στην πράξη μπορεί να μην υιοθετείται η φιλοσοφία της συμμετοχής σε προγράμματα κάτω των 20 ωρών ή και σε προγράμματα που αφορούν θεωρητικά αντικείμενα.

Σημειώνεται βέβαια ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις με ποικίλες θετικές επιπτώσεις ανάλογα με την περίπτωση ΟΕΚΕ ή και ανάλογα με την εκπαιδευτική εφαρμογή. Για παράδειγμα, «καλή πρακτική» είναι η ενημέρωση/επιμόρφωση εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων για το περιεχόμενο και τη σημασία, αλλά και την πορεία και τη μεθοδολογία υιοθέτησης των αρχών μάθησης ενηλίκων στην έναρξη κάθε προγράμματος/πρωτοβουλίας ΕΚΕ (Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007β). Ενδεικτικά αναφέρουμε δυνατότητες ενσωμάτωσης των προαναφερόμενων σε ταχύρρυθμες επιμορφώσεις στην εκπαίδευση εκπαιδευτών, στη διαμόρφωση του «ψυχολογικού συμβολαίου», στη δικτύωση κ.λπ. (Βεργίδης και Κόκκος, 2010). Με σκοπό την ενίσχυση της κριτικής σκέψης επισημαίνουμε ότι με την υιοθέτηση και την ολιστική εφαρμογή των αρχών μάθησης ενηλίκων μπορεί να αμβλύνονται ή και να αντιμετωπίζονται τυχόν αντιφάσεις, στρεβλές οπτικές, συγχύσεις και αδυναμίες που παρουσιάζονται στην εκπαιδευτική διεργασία και στην ΕΚΕ. Τέτοιου είδους αρνητικές/προβληματικές καταστάσεις μπορεί να αφορούν τους στόχους, το περιεχόμενο, τη μεθοδολογία, την πορεία και τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη συνθετική κριτική προσέγγιση των εκρών, από τον αναστοχασμό της υλοποίησης ποικίλων προγραμμάτων ΕΚΕ διαπιστώσαμε ότι, εάν προσδιορίζαμε *ένα σαφές, ανοιχτό, δυναμικά εξε-*

λισσόμενο, ευέλικτο, ενιαίο πλαίσιο υιοθέτησης και εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής, στο οποίο εμπεριέχονται οι αρχές μάθησης, θα συμβάλλαμε στην ποιότητα της συμμετοχής, καθώς και στην ανάπτυξη κουλτούρας συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία και στη ΕΚΕ ευρύτερα. Προβληματισμό βέβαια μας προκαλεί το κατά πόσο η ελεύθερη σκέψη και πράξη μπορεί να εντάσσεται σε πλαίσιο με κριτήρια, διαδικασίες και προδιαγραφές (Σιδηρά κ.ά., 2005). Σ' αυτή την περίπτωση ο ανοιχτός, αλληλένδετος ή εναλλακτικός χαρακτήρας, η ευελιξία και η συστηματική συμμετοχική αξιολόγηση και ανατροφοδότηση του πλαισίου αποτελούν προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και την προώθηση της υιοθέτησής του. Ταυτόχρονα, κρίσιμη θεωρούμε την ανάπτυξη κατάλληλων, συμβατών με τη φιλοσοφία της συμμετοχής, αντιληπτικών σχημάτων, καθώς και πλέγματος γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων ενίσχυσης της υιοθέτησης, της εφαρμογής και της προώθησής της.

Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής εμπεριέχονται οι αρχές μάθησης ενηλίκων, με συνέπεια η ΕΚΕ να περιλαμβάνει δραστηριότητες που προωθούν την ενεργητική συμμετοχή, την αλληλεπίδραση, τη δημιουργικότητα, τον προσανατολισμό της μάθησης στην πράξη, στην εμπειρία και στην πραγματική ζωή και όσα άλλα συνεπάγεται η ενίσχυση της ενηλικιότητας: προσωπική ανάπτυξη, πλήρη εξέλιξη, αξιοποίηση ικανοτήτων και ενδιαφερόντων των εκπαιδευομένων, προοπτική, κριτική ικανότητα, ωριμότητα, αυτονομία, αυτοπεποίθηση, υπευθυνότητα, αυτοπροσδιορισμός, δυνατότητες και ικανότητες επιλογής και λήψης απόφασης (Rogers, 1999) κ.λπ.

Αναφέρεται η πολύπλευρη πολιτική, κοινωνική, εκπαιδευτική παρέμβαση του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ) και ορισμένων άλλων τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για την ανάδειξη της διαφορετικότητας μεταξύ της εκπαίδευσης ανηλίκων και της εκπαίδευσης ενηλίκων, αλλά και την κοινή εκπαιδευτική βάση σύγκλισης των ποικίλων χαρακτηριστικών τους, που αποδεσμεύονται από το κριτήριο της ηλικίας, εστιάζουν στην κατάσταση ενηλικιότητας και σχετίζονται με τη φιλοσοφία, τον χαρακτήρα και τη στρατηγική της εκπαίδευσης σε επίπεδο βάσης, αλλά και σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής. Επίσης, επισημαίνουμε τη δράση και την παρέμβαση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ από το 1992 μέχρι σήμερα για την υιοθέτηση και την εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων, καθώς σχετίζεται με τη δημοκρατία της εκπαίδευσης, τη βελτίωση

των δομών κατάρτισης στο πεδίο, την ανοιχτή εκπαίδευση (Λιοναράκης κ.ά., 1998· Race, 1999) την ισότητα ευκαιριών κ.λπ.

Συμπερασματικά, θεωρούμε καθοριστική τη σημασία που έχουν οι αρχές μάθησης ενηλίκων για την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ. Η συγκεκριμένη διαπίστωση συσχετίζεται με την κρισιμότητα της αναγκαίας βελτιωτικής παρέμβασης στο πεδίο και ειδικά στην ποιότητα αυτού (Καραλής κ.ά., 2021). Για παράδειγμα, με την υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής επιτυγχάνουμε τη «συνειδητοποιημένη» υιοθέτηση και την αλληλοσυμπλήρωση των αρχών μάθησης ενηλίκων και τις πολλαπλές θετικές συνέπειες στην ενίσχυση των δυνατοτήτων εφαρμογής τους από όλους τους συντελεστές που εμπλέκονται στο πεδίο. Σημειώνεται ότι οι διαφοροποιήσεις που εντοπίζουμε σε επίπεδο συντελεστών ενδέχεται να σχετίζονται με τον ρόλο, τη βαρύτητα και το εύρος της παρέμβασής τους στον σχεδιασμό, στην οργάνωση και την προετοιμασία, στην υλοποίηση, στην αξιολόγηση και στην ευρύτερη εφαρμογή των αποτελεσμάτων των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων.

4.4 Κουλτούρα και ποιότητα της συμμετοχής: Παράγοντες, χαρακτηριστικά, συνέργειες

Οι αρχές μάθησης ενηλίκων σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της κουλτούρας και της ποιότητας της συμμετοχής αναβαθμίζουν την ποιότητα του εκπαιδευτικού έργου και την αποτελεσματικότητα του όλου εκπαιδευτικού εγχειρήματος. Στο πλαίσιο αυτό καθοριστική κρίνεται: η κριτική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας, η συλλογική μάθηση, η διαμόρφωση κοινών στόχων, η ανάληψη δράσης για κοινωνική αλλαγή, η αύξηση προγραμμάτων που αποσκοπούν στην προσωπική ανάπτυξη και στην ιδιότητα του ενεργού πολίτη, οι τρόποι με τους οποίους η συλλογική μάθηση μπορεί να μετασχηματίσει την κοινωνία και τους ανθρώπους της, η συνεχής ειλικρινής διάθεση για στοχαστικό διάλογο με το διαφορετικό (Γαλατά κ.ά., 2021) κ.λπ.

Με σκοπό την καλλιέργεια της κουλτούρας και της ποιότητας της συμμετοχής δίνεται έμφαση στα χαρακτηριστικά ή και στις προδιαγραφές της ενεργητικής συμμετοχής/συμβολής των εμπλεκόμενων σε όλες τις φάσεις

σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης. Ενδεικτικά αναφέρονται: η διαθεσιμότητα, η αμοιβαιότητα, η αλληλεπίδραση, το πνεύμα συλλογικότητας, η ειλικρίνεια, η αμεσότητα, ο σεβασμός στην οπτική του άλλου, η αλληλεγγύη, η υπευθυνότητα, η αξιοποίηση της δυναμικής της διαφορετικότητας, οι δυνατότητες λήψης αποφάσεων και ανάληψης πρωτοβουλιών κ.λπ.

Παράγοντες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όταν μελετάμε, αναλύουμε και συνθέτουμε εισροές για την ανάπτυξη της κουλτούρας και της ποιότητας της συμμετοχής αποτελούν τα εξής:

- Ιδεολογικά και αντιληπτικά σχήματα, στάσεις και συμπεριφορές, ικανότητες και δεξιότητες σε επίπεδο ατόμου και ομάδας (με έμφαση στις προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες).
- Στερεότυπα, σχετικές στάσεις και συμπεριφορές, πεπαλαιωμένες, συντηρητικού τύπου, εκπαιδευτικές πρακτικές.
- Επιμέρους στοιχεία ανάλυσης της συμμετοχής σε κοινωνικές και συλλογικές δραστηριότητες.
- Ρόλοι και σχέσεις που δύναται να επηρεάζουν την ενίσχυση ή και την αξιοποίηση της κουλτούρας συμμετοχής.
- Συνέργειες με τις στρατηγικές της εκπαίδευσης ενηλίκων, τις θεωρίες και τις αρχές μάθησης ενηλίκων (π.χ. μέσα από σχετικά case studies, project work, προσομοίωση).
- Δυνατότητες και περιορισμοί της δικτύωσης ανθρώπων, ομάδων και μέσων σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία.
- Προδιαγραφές, κριτήρια, προϋποθέσεις αναγνώρισης της δύναμης της διαφορετικότητας κ.λπ.

Για την καλλιέργεια της κουλτούρας συμμετοχής μπορούν να αξιοποιηθούν *συνέργειες* με:

- **Την ενίσχυση της δυναμικής της ομάδας και της συνεργατικότητας.** Για παράδειγμα, η δραστηριοποίηση σε μια ομάδα ή και στο πλαίσιο ενός σχήματος συνεργασίας κρίσιμης σημασίας είναι το ενιαίο πλαίσιο με στόχους, μεθοδολογία, κίνητρα, οφέλη, δυνητικούς περιορισμούς κ.λπ.
- **Την ενίσχυση στοχευμένων παρεμβάσεων ΕΚΕ** σε κρίσιμα πεδία της αγοράς εργασίας και της κοινωνίας στο πλαίσιο των οποίων προωθείται και η ανάπτυξη/αξιοποίηση της συνεργατικότητας και της συλλογικότητας.

Για παράδειγμα, η συμμετοχική εκ των υστέρων εξωτερική ή και εσωτερική αξιολόγηση προσδίδει, μέσα από αναλύσεις τύπου SWOOT κ.λπ., νέα δεδομένα για στοχευμένες παρεμβάσεις σε ζητήματα κουλτούρας που άπτονται υπηρεσιών/στόχων των οργανισμών (ανάλογα και με την αποστολή τους). Υπ' αυτό το πρίσμα, μπορεί να αξιοποιούνται στοχευμένες παρεμβάσεις, συναφείς με την ΕΚΕ, στο πλαίσιο των οποίων προωθείται η δικτύωση, η καινοτομία, η διάχυση της τεχνογνωσίας και η επιρροή πολιτικών. Με αυτό τον τρόπο συνενώνονται δυνάμεις και αξιοποιούνται πολύ πιο ορθολογικά και αποτελεσματικά οι διαθέσιμοι ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι.

- **Την προώθηση της τυπικής ή και της άτυπης δικτύωσης φορέων, δομών, ομάδων και μεμονωμένων ατόμων.**

Σε όσα αναφέρονται παραπάνω μπορεί να εμπεριέχεται η δικτύωση, η οποία σε επίπεδο στρατηγικής και μεθοδολογίας προϋποθέτει την ενεργητική συμμετοχή των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στο εκάστοτε πεδίο παρέμβασης. Η ανάπτυξη κουλτούρας συμμετοχής μπορεί να είναι προϋπόθεση για τη δημιουργία και την προώθηση της δικτύωσης, αλλά και αποτέλεσμα των εφαρμογών και των δραστηριοτήτων της. Η δυνατότητα συνεργασίας και αλληλοσυμπλήρωσης μπορεί να αφορά τους στόχους, την πορεία υλοποίησης, αλλά και τα αποτελέσματα. Επισημαίνεται λόγω της βαρύτητάς της η σημασία της ενίσχυσης και της αξιοποίησης της δικτύωσης εστιάζοντας σε στόχους, συντελεστές, ρόλους και σχέσεις, μορφές, μεθόδους, κίνητρα, περιορισμούς και δυνατότητες, προβλήματα κ.λπ. (Σιδηρά κ.ά., 2005).

Η συνεργατική/συλλογική υιοθέτηση και εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής καθιστά εφικτή την ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής και του ομαδικού πνεύματος, καθώς μπορεί να αξιοποιούνται για τον μετασχηματισμό τυχόν αρνητικών στάσεων/συμπεριφορών, την άμβλυση περιορισμών, την αντιμετώπιση συγκρούσεων ή προβλημάτων, τη διερεύνηση νέων δυνατοτήτων δράσης και παρέμβασης στο αρχικό ή και σε νέο πεδίο εφαρμογής, τη διαμόρφωση κινήτρων συμμετοχής με θετική επίδραση στην ανάπτυξη κουλτούρας συμμετοχής, την επίτευξη νέων στόχων, οι οποίοι δεν θα ήταν επιτεύξιμοι χωρίς την ομαδικότητα και τη συνεργασία κ.λπ.

4.4.1 Η σημασία και η συμβολή των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων (soft skills) και η δύναμη της διάθεσης για αλλαγή

Η αξιοποίηση της μετασχηματίζουσας, της χειραφετητικής και της ολιστικής κριτικής μάθησης στο πεδίο της ΕΚΕ αλλά και ευρύτερα μπορεί να συμβάλει στο να δημιουργούνται, να επηρεάζονται και να ενισχύονται οι προϋποθέσεις για αλλαγές (Κόκκος, 2020). Εστιάσαμε σε εμπειρίες και βιώματα τα οποία σχετίζονται με την κουλτούρα και την ποιότητα της συμμετοχής λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητάς τους, με συνέπεια να διαπιστώσουμε ότι αλληλοσυσχετίζοντας, συνθέτοντας και αξιοποιώντας εκροές σχετικά με τις ήπιες –προσωπικές και κοινωνικές– δεξιότητες (soft skills) μπορούμε να προωθούμε τα σχετικά με τα προαναφερόμενα αντιληπτικά σχήματα και δραστηριότητες. Προϋπόθεση των συγκεκριμένων δυνητικών και μη διεργασιών αποτελεί η ανάπτυξή τους σε μετασχηματιστικό, ολιστικό, δυναμικά εξελισσόμενο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μπορεί να τεθεί στην ολομέλεια/ομάδα σειρά ερωτημάτων για τη διαμόρφωση μιας βάσης συμμετοχής και συνεργασίας στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής (Common Communication Platform). Το ερώτημα *ποιος συμμετέχει* συνδέεται αναπόσπαστα με το γιατί συμμετέχει, πώς, πότε, υπό ποιες προϋποθέσεις και με τι προδιαγραφές συμμετέχει. Ποια τα προσδοκώμενα αποτελέσματα αυτής της συμμετοχής/συμβολής; Ποιοι οι δυνητικοί περιορισμοί, οι δυνατότητες, οι ευκαιρίες, οι απειλές κατά την προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία; Ποιες λανθάνουσες ή κρυφές ανάγκες και ποιες δυνατότητες αναγνωρίζονται μέσω της ενεργητικής συμμετοχής; Επίσης, ποιες ανάγκες καλύπτονται, απαλείφονται ή διαφοροποιούνται; Πώς οι ανάγκες συσχετίζονται με τις δυνατότητες και σε ποια επίπεδα αλληλεπιδρούν; Μπορεί μια ανάγκη να συσχετιστεί με μια δυνατότητα και να επιτευχθούν οι στόχοι μας; Μπορεί το όλον να καθοδηγεί την πορεία και αντίστροφα; Πώς αξιοποιούνται οι ανάγκες σε συνάρτηση με τις δυνατότητες σε μια ομάδα; Ποια χαρακτηριστικά των άμεσα εμπλεκομένων/συμμετεχόντων αναγνωρίζονται και αξιοποιούνται σε μια συμμετοχική εκπαιδευτική διεργασία (βλ. Β' Μέρος) κ.λπ.;

Οι προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες, η διαθεσιμότητα για αλλαγή, η αμοιβαιότητα, η από κοινού ανάληψη πρωτοβουλιών κ.λπ. εμπεριέχονται, επηρεάζουν και ισχυροποιούν ως συστατικά στοιχεία το προφίλ του/

της εκπαιδευομένου/ης και του/της εκπαιδευτή/τριας, αλλά και την ίδια την εκπαιδευτική σχέση. Με τον προσδιορισμό του προφίλ διαμορφώνεται ένα συνεκτικό αλληλοσυσχετιζόμενο πλέγμα, όπου ο/η εκπαιδευόμενος/η προσεγγίζεται ως ολότητα. Υπ' αυτό το πρίσμα αναπτύσσονται εξελικτικά οι διαφοροποιήσεις του προφίλ, ο ρόλος και το έργο του/της εκπαιδευομένου/ης, οι δυνατότητες συμβολής στη διαπραγμάτευση και στην επίτευξη των στόχων του mainstreaming κ.λπ. Οι προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες και η καλλιέργειά τους εμπλουτίζουν τα υφιστάμενα τυπικά και άτυπα προσόντα των εκπαιδευομένων με επιμέρους στοιχεία, που ενισχύουν τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους με νέες δυνατότητες συνθετικής ανάπτυξης, ολιστικής εξέλιξης και βέλτιστης εφικτής αξιοποίησης. Επιπλέον, διευκολύνουν, ενισχύουν και προωθούν τις μετασχηματιστικές διεργασίες των προεπιλεγμένων στάσεων και συμπεριφορών (π.χ. κατά την αλλαγή και την αναπτυξιακή τους μετάβαση).

Σημειώνεται ότι η καλλιέργεια κατάλληλων αντιληπτικών σχημάτων για την ενίσχυση/ανάπτυξη συμβατών με τα προαναφερόμενα γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων πραγματοποιείται ταυτόχρονα με την ενίσχυση και τον μετασχηματισμό αυτών που αποτελούν προϋποθέσεις ή την αποδυνάμωση/εξάλειψη των στάσεων και συμπεριφορών που προκαλούν εμπόδια στην επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων (π.χ. απομάθηση). Για παράδειγμα, η μετασχηματίζουσα και η κριτική μάθηση συμβάλλει στις αλλαγές που συντελούν στην ανάπτυξη των κατάλληλων αντιληπτικών σχημάτων, καθώς και των ανάλογων στάσεων, συμπεριφορών, γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων σε ατομική, ομαδική ή και συλλογική βάση (bottom up approaches). Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να πραγματοποιηθούν οι αλλαγές που θα συμβάλουν στο να αμβλυνθούν/καταρριφθούν αρνητικά στερεότυπα, συγχύσεις, αντιφάσεις στόχων και περιεχομένου, ρόλων και σχέσεων, μεθόδων, διεργασιών και διαδικασιών, κινήτρων και αναγκών.

4.4.2 Η αναγνώριση και η ανάπτυξη κινήτρων συμμετοχής

Με την ολιστική ενεργητική συμμετοχή συμβάλλουμε στο να οριοθετούμε και να προσανατολίζουμε την ολιστική προσέγγιση της εκπαιδευτικής διεργασίας και αντίστροφα. Ανάλογα προσεγγίζοντας τον/την εκπαιδευόμενο/η ως ολότητα μπορούμε να αναγνωρίζουμε, να ενισχύουμε και

να αξιοποιούμε τα κίνητρα συμμετοχής που προκύπτουν από αναλύσεις χαρακτηριστικών, δραστηριοτήτων, προσδοκιών, τυπικών και άτυπων προσόντων, συγκλίσεων και αποκλίσεων μεταξύ προσωπικής, οικογενειακής, επαγγελματικής και κοινωνικής ζωής.

Σε όλο το φάσμα των συστατικών στοιχείων της εκπαιδευτικής διεργασίας μπορούμε να αναγνωρίσουμε κίνητρα ενίσχυσης της ενεργητικής συμμετοχής. Κρίσιμα σημεία αποτελούν ζητήματα όπως:

- **Η κριτική προσέγγιση της εξέλιξης της ολότητας της γνώσης με διαφοροποιήσεις στην αρχική γνώση των εκπαιδευομένων σε σχέση με τη γνώση κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διεργασίας αλλά και μετά την ολοκλήρωσή της, π.χ. 6 μήνες αργότερα.** Σημειώνεται η συνέργεια με την εκ των υστέρων (ex post) αξιολόγηση.
- **Η κριτική ανάλυση της συνολικής γνώσης και εμπειρίας με διάφορες κλείδες ανάλυσης (προσέγγιση σε επίπεδο ομάδας), όπως η διάχυση της εμπειρίας των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων μεταξύ τους, όπου μπορεί να αναγνωρίσουμε/διερευνήσουμε εκπαιδευτικές ανάγκες, καθώς και να προσδιορίσουμε επιμέρους εκπαιδευτικούς στόχους σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων.** Σ' αυτή τη βάση μπορούμε να προσδιορίζουμε ή και να δημιουργούμε κίνητρα σε ομαδικό επίπεδο και ενδεχομένως σε ατομικό, καθώς ταυτόχρονα αποσαφηνίζονται τυχόν λανθάνουσες ή κρυφές εκπαιδευτικές ανάγκες (βλ. Β' Μέρος).
- **Η ολιστική διεργασία της μάθησης εστιάζοντας σε επιδιωκόμενες αλλαγές σε επίπεδο εκπαιδευομένων κατά την πορεία υλοποίησης ή και μετά την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διεργασίας και του προγράμματος, κατά τη διεξαγωγή και την κοινοποίηση των αποτελεσμάτων τους.** Για παράδειγμα, οι αλλαγές μπορεί να αφορούν στόχους σε επίπεδο στάσεων και συμπεριφορών, με συνέπεια να ενισχύονται ή να διαφοροποιούνται τα κίνητρα ενεργητικής συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία. Ιδιαίτερα κρίσιμη είναι η σημασία αναγνώρισης και ενίσχυσης κινήτρων που αφορούν την επαγγελματική σταθερότητα και εξέλιξη των εκπαιδευομένων (Καραλής, 2018, 2020).
- **Η συστηματική διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών συσχετίζοντας τις εξελίξεις των αναγκών.** Τα κίνητρα ενεργητικής συμμετοχής με την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διεργασίας μπορεί από ατομικά να γίνονται ομαδικά ή και συλλογικά και το αντίστροφο. Για παράδειγμα, αξιο-

ποιώντας τη δυναμική του μελλοντικού εργαστηρίου (future workshop) συνδυαστικά με προσχεδιασμένη εργασία (project work) σε ομαδικό επίπεδο, μπορούμε να μετασχηματίσουμε τις ανάγκες σε στόχους και να εμπλουτίσουμε την πορεία επίτευξής τους με υφιστάμενα ή και νέα πολύμορφα κίνητρα ενεργητικής συμμετοχής (κυρίως σε ό,τι αφορά τη λήψη αποφάσεων). Η αμφίδρομη σχέση των εκπαιδευομένων μεταξύ ατομικού \leftrightarrow ομαδικού \leftrightarrow συλλογικού επιπέδου ενδυναμώνει το σύνολο των διεργασιών και των διαδικασιών.

- **Η δημιουργία κινήτρων μέσα από την ανάλυση και την εναλλαγή ρόλων στην εκπαιδευτική σχέση**, όπως, για παράδειγμα, με τον συνδυασμό μελέτης περίπτωσης (case study) συνδυαστικά με παιχνίδι ρόλων (role play) και αντιστροφή ρόλων σε περιβάλλον προσομοίωσης. Η δυναμική της ενσυναίσθησης που μπορεί να επιτευχθεί συμβάλλει σε διάφορα ζητήματα/πεδία: στην ανάπτυξη νέων κινήτρων, στη δυναμική της ομάδας, στην κατανόηση, στην αμοιβαιότητα, στην εμπιστοσύνη, στην υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής, στη δικτύωση, στην ένταξη στην αγορά εργασίας μετά την ολοκλήρωση της κατάρτισης κ.λπ.
- **Η αξιοποίηση των κατάλληλων εκπαιδευτικών, μεθόδων, τεχνικών, μέσων αλλά και των δυνατοτήτων της ΤΠΕ**, όπου μέσα από αλληλοσυμπληρούμενες ή εναλλακτικές εκπαιδευτικές εφαρμογές μπορεί να αναγνωρίζονται *κρυφά ή και νέα κίνητρα ενεργητικής συμμετοχής* στην εκπαιδευτική διεργασία. Για παράδειγμα, σύμφωνα με υφιστάμενες καλές πρακτικές μπορεί να αναπτυχθούν κατάλληλες –υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής– εκπαιδευτικές εφαρμογές εντός και εκτός των αιθουσών διδασκαλίας. Επιπλέον, μπορεί να αξιοποιηθεί συνδυαστικά το εκπαιδευτικό περιβάλλον διά ζώσης και εξ αποστάσεως εστιάζοντας στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ενισχύονται τα κίνητρα και μπορεί να αναπτυχθούν καινοτομίες «από τη βάση προς τα πάνω» σε δικτυακό περιβάλλον.

Επιμέρους πεδία διερεύνησης και αναγνώρισης κινήτρων συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η συστηματική ανάπτυξη και παροχή κινήτρων ενίσχυσης της ενεργητικής συμμετοχής αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την υιοθέτηση, την εφαρμογή και την προώθηση της φιλοσοφίας της

συμμετοχής με ποικίλες θετικές επιδράσεις στην αποτελεσματικότητα και στην ποιότητα της ΕΚΕ.¹⁰ Μέσα από τη φιλοσοφία της συμμετοχής εκτιμάμε ότι θα προκύψουν θετικές επιπτώσεις στην ποιότητα και στην κουλτούρα συμμετοχής, αλλά και στην κοινωνία και την αγορά εργασίας ευρύτερα. Προϋπόθεση για τα προαναφερόμενα αποτελεί η κατάλληλη επιμόρφωση των άμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία, των εκπαιδευτών, των εκπαιδευομένων, του διοικητικού προσωπικού που στηρίζει το εκπαιδευτικό έργο, των εμπλεκομένων στην πρακτική άσκηση επιχειρήσεων, των δυνητικά δικτυωμένων φορέων/δομών κ.λπ.

Για παράδειγμα, κίνητρο συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία και ευρύτερα στην ΕΚΕ αποτελεί η ενίσχυση της σύνδεσης με την αγορά εργασίας, της κατάρτισης με την απασχόληση. Υπό αυτό το πρίσμα η ανάπτυξη κινήτρων για την ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής έχει θετικές επιδράσεις και στη δικτύωση μεταξύ ατόμων, συγκροτημένων ομάδων, φορέων, δομών, επιχειρήσεων ευρωπαϊκής, εθνικής, περιφερειακής και τοπικής ή και κλαδικής εμβέλειας.

Η συμμετοχή στην ΕΚΕ αποτελεί βασικό συμπληρωματικό παρεμβατικό μηχανισμό, προϋπόθεση ή και συστατικό μέρος πλέγματος προϋποθέσεων, προδιαγραφών, παραγόντων για την ένταξη, επανένταξη, σταθερότητα ή και εξέλιξη των ανέργων, των εργαζομένων και των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων. Ενδεικτικά αναφέρεται η συμβολή της ΕΚΕ στη στήριξη της απασχόλησης και της αυτοαπασχόλησης, καθώς και στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας με θεματικούς προσανατολισμούς κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, προώθησης της ισότητας και άμβλυσης των ανισοτήτων, των διακρίσεων, των ρατσιστικών στάσεων και συμπεριφορών κ.λπ.

Γενικότερα, εκτιμάμε ότι *κίνητρα συμμετοχής* μπορεί να προκύπτουν ή να εμπεριέχονται και να αξιοποιούνται κατάλληλα σε διάφορα πεδία. Ενδεικτικά αναφερόμαστε:

10. Η ανάπτυξη της ΕΚΕ επηρεάζεται, τροφοδοτείται και ανατροφοδοτείται από τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, αλλά και τις πολιτικές και τα μέτρα προώθησης της ισότητας, της κοινωνικοοικονομικής ένταξης/επανένταξης, της προώθησης της κοινωνικής συνοχής κ.λπ. (από πάνω προς τα κάτω προσέγγιση). Σε επίπεδο οριζόντιου και κάθετου *mainstreaming* η ΔΒΜ μπορεί και συμβάλλει με πολλαπλούς τρόπους και σε πολυεπίπεδη βάση στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και στη στήριξη της εργασίας.

- ▶ στους μηχανισμούς προσέγγισης, ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης με σκοπό την προσέλκυση και την ενεργητική συμμετοχή ατόμων και ομάδων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ανάγκες και δυνατότητες,
- ▶ στη **στοχευμένη κατάρτιση** και στη **δικτύωση** των βασικών συντελεστών του πεδίου παρέμβασης, αλλά και ευρύτερων συντελεστών της αγοράς εργασίας,
- ▶ στη συστηματική εκπαίδευση, αναβάθμιση, ισχυροποίηση και δικτύωση των **εκπαιδευτών ενηλίκων** (π.χ. μέσω της εκπαίδευσης εκπαιδευτών και της πιστοποίησής τους),
- ▶ στη **σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης** και ειδικότερα στη σύζευξη προφίλ εκπαιδευομένου και προφίλ θέσης εργασίας,¹¹
- ▶ στην **προσέγγιση και στην προσέλκυση της συμμετοχής των επιχειρήσεων** κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση της πρακτικής άσκησης κ.λπ.

Εκτιμάμε ότι για την αποτελεσματική και ποιοτική ανάπτυξη της ΕΚΕ έχουν καθοριστική σημασία *οι διαγνωστικοί/διερευνητικοί μηχανισμοί*, οι οποίοι θα πρέπει να ενισχυθούν με πολλαπλούς τρόπους και με ποικίλα κίνητρα προσέλκυσης και συμμετοχής, καθώς έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για πλήθος παραγόντων στο πεδίο (Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012). Για παράδειγμα, μέσα από την αναγνώριση/διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών μπορούμε, μετασηματίζοντας κατάλληλα τις ανάγκες, να δημιουργήσουμε κίνητρα προσέγγισης, προσέλκυσης, συμμετοχής και συνεργασίας. Η εκπαιδευτική διεργασία αναπτύσσεται στη βάση της διάγνωσης των εκπαιδευτικών αναγκών, αλλά, όπως έχει ήδη ειπωθεί, στις περιπτώσεις ύπαρξης Επαγγελματικού Περιγράμματος καλούμαστε να ακολουθούμε το πλαίσιο ποιοτικών προδιαγραφών προγράμματος και τον ανάλογο οδηγό κατάρτισης, όπου και πάλι όμως μπορεί κατά την υλοποίηση να προωθείται η ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας με εκροές από την εξέλιξη της διάγνωσης εκπαιδευτικών αναγκών (βλ. Β' Μέρος).

11. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι για την αποτελεσματικότητα της σύζευξης συνεκτιμώνται ανάγκες, δυνατότητες, περιορισμοί, προοπτικές, νέες επιλογές με εναλλακτικά σενάρια σύζευξης κ.λπ.

4.4.3 Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω»

63

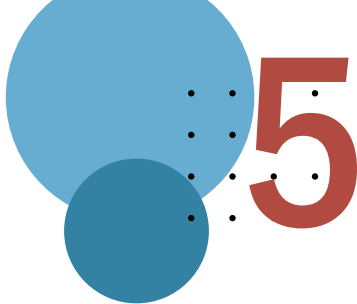
Στις περιπτώσεις στις οποίες προωθούνται θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω» (grassroots ή bottom up approaches) είναι πολύ πιο εφικτό να επιλέγεται η υιοθέτηση, η εφαρμογή και η προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Επιπλέον, αυτή η προσέγγιση, σε σχέση με την «από πάνω προς τα κάτω», εκτιμάμε ότι είναι πολύ πιο συμβατή –θεωρητικά και μεθοδολογικά– με τη φιλοσοφία της συμμετοχής. Στην ουσία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη μαζί της. Η βάση, το πεδίο εφαρμογής, η πράξη τροφοδοτούν συστηματικά «τη θεωρία» και ειδικότερα τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό/ανασχεδιασμό με εισροές από την πραγματική ζωή και κυρίως από τις ανάγκες και τις δυνατότητες των δυνητικά ωφελουμένων-βασικών συντελεστών της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ. Ανάλογα επιτυγχάνεται η συστηματική τροφοδότηση και ανατροφοδότηση της ανάπτυξης της ποιότητας των εργασιών, των διαδικασιών και των υπηρεσιών που παρέχονται από τον ΟΕΚΕ.

Με διαπιστωμένη θετική συνέπεια την αποτελεσματικότητα ή και την ποιότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ, η ανατροφοδότηση με εισροές από τη βάση αφορά κυρίως τη δυνατότητα ανταπόκρισης στις εξελισσόμενες ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές και μη ανάγκες (βλ. Β' Μέρος). Ενισχυμένες είναι και οι δυνατότητες πρόληψης και αντιμετώπισης προβλημάτων/εμποδίων, καθώς και οι δυνατότητες άμβλυνσης αδυναμιών/περιορισμών. Επιπρόσθετα, υπ' αυτό το πρίσμα ενισχύονται η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα των ενεργειών mainstreaming. Για παράδειγμα, με εισροές από την πράξη και την πραγματική ζωή, καθώς και με τα αποτελέσματα των διαφόρων έργων, δράσεων και παρεμβάσεων ΕΚΕ, στα οποία υιοθετείται η «από τη βάση προς τα πάνω» προσέγγιση, μπορεί να τροφοδοτούνται και να ανατροφοδοτούνται –άμεσα ή και έμμεσα– τα εκάστοτε μέτρα και πολιτικές που τα πλαισιώνουν. Σε κάθε περίπτωση είναι καθοριστικός ο ρόλος του ΟΕΚΕ στο πεδίο εφαρμογής, αλλά και σε επίπεδο διαμόρφωσης των σχετικών πολιτικών (άμεσα ή και έμμεσα ανάλογα με την αποστολή¹² του). Ως κρίσιμη

12. Ειδικά, στην περίπτωση των κοινωνικών εταιρών, αν και οι εκπρόσωποί τους συμμετέχουν σε σχετικές επιτροπές/συμβούλια (όπως το Συμβούλιο Εθνικής Πολιτικής για την

εκτιμάται και η στοχευμένη ολιστική ενεργητική συμμετοχή των εκπροσώπων των ομάδων στόχου και των επιχειρήσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ενισχύεται η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα των υπηρεσιών ΕΚΕ, καθώς αναπτύσσονται σε συνεργασία με αυτούς τους οποίους αφορούν και στη βάση των πραγματικών αναγκών τους (bottom up and global approaches, alternatives plans, specific complementary actions/intervention) (Σιδηρά κ.ά., 2005· Παπαδόγαμβρος κ.ά., 2006).

Παιδεία), κρίνεται αναγκαία η ισχυροποίηση, η ενδυνάμωση και η διεύρυνση του ρόλου τους, καθώς και η συστηματική ενίσχυση και αξιοποίηση της δυναμικής της δικτύωσής τους σε ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό και κλαδικό επίπεδο.

Οφέλη της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία, στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ

Όπως ήδη έχει ειπωθεί, η ενεργητική συμμετοχή και η φιλοσοφία της συμμετοχής επηρεάζουν/καθορίζουν τα περισσότερα (αν όχι όλα) συστατικά στοιχεία της εκπαιδευτικής διεργασίας. Με προσεγγίσεις «από κάτω προς τα πάνω» και «από το ειδικό στο γενικό» διαπιστώνουμε ευρύτερα οφέλη και θετικές επιδράσεις σε επίπεδο εκπαιδευτικού έργου ΟΕΚΕ και ΕΚΕ.

Στη συνέχεια αναφέρουμε ενδεικτικά οφέλη σε επίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας, θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου, συντελεστή/εμπλεκόμενου στην εκπαιδευτική διεργασία, καθώς και σε επίπεδο ΟΕΚΕ και σύνδεσης εκπαίδευσης-κατάρτισης-απασχόλησης.

A. Οφέλη σε επίπεδο οργάνωσης και λειτουργίας

- Στην οριοθέτηση, στην ενίσχυση και στην προώθηση αλληλένδετων εργασιών και διαδικασιών (αλληλοσυμπλήρωσης, συνοχής, συνεργειών κ.λπ.).
- Στην ενίσχυση υφιστάμενων και στη δημιουργία νέων επιδιώξεων, ταυτόχρονα με τη βελτίωση συνθηκών και λειτουργιών.
- Στη δημιουργία νέων κινήτρων συμμετοχής, αλλά και προοπτικών εξέλιξης και προσανατολισμού/παραπομπής των εμπλεκόμενων.

- Στην ανάπτυξη νέου τύπου μεθοδολογιών και νέου τύπου προγραμμάτων κ.λπ.

B. Οφέλη σε επίπεδο θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου

- Στην εφαρμογή όλων των αρχών μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων.
- Στα χαρακτηριστικά, στους ρόλους και στις σχέσεις εκπαιδευτών, εκπαιδευομένων και λοιπών άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία.
- Στην ανάληψη πρωτοβουλιών και στην από κοινού διερεύνηση ορίων/δυνατοτήτων με εστίαση στην εκπαιδευτική σχέση.
- Στις επιμέρους μεθόδους, τεχνικές και μέσα κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση της πορείας υλοποίησης (αξιοποίηση δυνατοτήτων, άμβλυνση περιορισμών, αλληλοσυμπλήρωση δυναμικών κ.λπ.).
- Στις σχέσεις στόχων-μεθόδων-αποτελεσμάτων (συνοχή ροών, αλληλεπίδραση διαδικασιών, δημιουργία ενιαίου πλέγματος κ.λπ.).
- Στην άμβλυνση διαφόρων περιορισμών αξιοποιώντας τη δυναμική της ομάδας/συνεργασίας.
- Στο εύρος και στο είδος των δυνατοτήτων και των προοπτικών σύνδεσης της εκπαιδευτικής διεργασίας με την αγορά εργασίας κ.λπ.

Γ. Οφέλη σε επίπεδο συντελεστή/εμπλεκομένου στην εκπαιδευτική διεργασία

Για τους εκπαιδευομένους

- Αίσθημα ικανοποίησης και ενίσχυση της αυτοεκτίμησης/αυτοπεποίθησης.
- Δυνατότητα μετασχηματισμού στερεοτύπων και άμβλυνσης ή εξάλειψης αντιλήψεων που επιδρούν αρνητικά στη μαθησιακή διαδικασία και ειδικά στην ανάπτυξη συγκεκριμένων αναγκαίων γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων.
- Ενίσχυση της αυτενέργειας, της αυτομάθησης και της αυτοανάπτυξης.
- Αυτοαξιολόγηση και ενεργητική συμμετοχή στη διαμόρφωση αλλαγών ή και στην υιοθέτηση καινοτομιών.
- Ενίσχυση πνεύματος συλλογικότητας.
- Ενίσχυση κριτικής ικανότητας, στοχασμού και αναστοχασμού.
- Προώθηση της δικτύωσης και της συλλογικής δράσης και παρέμβασης σε προεπιλεγμένα πεδία κ.λπ.

Για τους εκπαιδευτές

- Ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του έργου τους με αυξημένες δυνατότητες επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης, αυτοαξιολόγησης, αυτοανάπτυξης, στοχασμού και αναστοχασμού.
- Υιοθέτηση νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων διευρυμένης εναλλαγής ρόλων¹³ στο πλαίσιο της σχέσης εκπαιδευτή-εκπαιδευομένου και εκπαιδευομένων μεταξύ τους.
- Αναγνώριση ρητά ή μη ρητά διατυπωμένων εκπαιδευτικών αναγκών, καθώς και αναγκών σε κρυφή ή λανθάνουσα μορφή.
- Αξιοποίηση στοιχείων, διαδικασιών, μεθοδολογιών ενίσχυσης της κριτικής ικανότητας, της ικανότητας επίλυσης προβλημάτων και της ανάληψης πρωτοβουλιών.
- Ενίσχυση των δυνατοτήτων αξιοποίησης της θεωρίας της μετασηματίζουσας μάθησης, της χειραφετητικής και της ολιστικής κριτικής μάθησης σε όλο το φάσμα σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου.

Για τους ΟΕΚΕ

- Στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς τους.
- Στην ενίσχυση της ανταπόκρισης των παρεχόμενων υπηρεσιών στις διαπιστωμένες (εκπαιδευτικές και μη) ανάγκες.
- Στη συστηματική αξιολόγηση και παρακολούθηση της εξέλιξης των αναγκών και των δυνατοτήτων όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διεργασία με συνέπεια την ανατροφοδότηση της πορείας και των αποτελεσμάτων του έργου τους.
- Στην ενίσχυση του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού αντίκτυπου των υπηρεσιών τους.
- Στη συμβολή στη διασφάλιση της ποιότητας του έργου τους.

¹³. Η συνεργασία με τους ενήλικες εκπαιδευομένους και η αξιοποίησή τους ως «εκπαιδευτών» συμβάλλει στο να διαχέεται στην ομάδα η διαθέσιμη γνώση, εμπειρία, τεχνογνωσία, και επιτυγχάνεται: η ευέλικτη αναπροσαρμογή του ρόλου και του έργου τους, η ανταπόκριση και σε μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες, κρυφές ή και λανθάνουσας μορφής, η διαμόρφωση εκπαιδευτικών πυρήνων-πολλαπλασιαστών των αποτελεσμάτων της εκπαιδευτικής διεργασίας, η από κοινού με τους εκπαιδευομένους (συνεργατική) πρόληψη και αντιμετώπιση προβλημάτων κ.λπ.

- Στη συμβολή άμεσα ή και έμμεσα στο οριζόντιο mainstreaming.
- Στην ενίσχυση της εστίασης και της επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό των ΟΕΚΕ.
- Στη διάχυση της τεχνογνωσίας και στην ενίσχυση της δικτύωσης ατόμων, ομάδων, φορέων κ.λπ.

Δ. Οφέλη σε επίπεδο σύνδεσης της εκπαίδευσης-κατάρτισης-απασχόλησης

- Αναβάθμιση υφιστάμενων συστημάτων, μηχανισμών, δομών μέσω της ανατροφοδότησης με εισροές από τη βάση: από τους εκπαιδευόμενους, τους εκπαιδευτές, τα στελέχη, τις επιχειρήσεις κ.λπ. (bottom up approaches).
- Ενίσχυση και προώθηση στοχευμένων δράσεων/παρεμβάσεων σύνδεσης της κατάρτισης με την απασχόληση και την αυτοαπασχόληση στη βάση των ρητά και μη ρητά διατυπωμένων αναγκών/δυνατοτήτων (και της εξέλιξής τους).
- Ενίσχυση και αξιοποίηση της δυναμικής των δικτύων φορέων και δομών, ομάδων και ατόμων εστιάζοντας στις στρατηγικές δικτύωσης και εναλλάσσοντας ή συνδυάζοντας μορφές, μεθόδους, τεχνικές, μέσα.
- Ενίσχυση της συμβολής στη βελτίωση/διασφάλιση της ποιότητας αξιοποιώντας τις προαναφερόμενες προσεγγίσεις «από κάτω προς τα πάνω».
- Ενίσχυση της επιχειρηματικότητας μέσω της παρέμβασης για την αναβάθμιση του προφίλ, του ρόλου και ειδικά των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων (soft qualifications) των εκπαιδευόμενων (στοχευμένες παρεμβάσεις με καινοτόμες μεθόδους/τεχνικές).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της ΕΚΕ και επηρεάζει καθοριστικά όλες τις σχετικές ενέργειες mainstreaming. Με προσέγγιση «από τη βάση προς τα πάνω» η ενεργητική συμμετοχή επηρεάζει την εκπαιδευτική διεργασία, το εκπαιδευτικό έργο και την εσωτερική εκπαιδευτική πολιτική, την οργάνωση, τη λειτουργία και τη δικτύωση των ΟΔΒΜ με θετικές συνέπειες στη ΕΚΕ.

5.1 Τρόποι αξιοποίησης των ωφελειών

Τα ποικιλόμορφα και πολλαπλά οφέλη της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διεργασία, και συνεπώς στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ, αναγνωρίζονται και αξιοποιούνται με διάφορους τρόπους. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

- **Τη δημιουργία νέων, εναλλακτικών, πιο αποτελεσματικών κινήτρων προώθησης της συμμετοχής και της συνεργασίας στο πεδίο της ΕΚΕ και ειδικά στο πεδίο της σύνδεσής της με την απασχόληση.** Έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη διαδικασιών προσέγγισης, προσέλκυσης και δραστηριοποίησης, όπου οι διαπιστωμένες ανάγκες και τα διάφορα δυνητικά οφέλη μετασχηματίζονται σε κίνητρα συμμετοχής στο πλαίσιο τυπικών και άτυπων συνεργασιών και δικτυώσεων.
- **Την εμπλουτισμένη –σε κρίσιμα σημεία– συστηματική συνεργατική παρακολούθηση της εξέλιξης των αναγκών και των δυνατοτήτων των εκπαιδευομένων στην εκπαιδευτική διεργασία.** Ενισχύεται η αντίστοιχη προώθηση αλληλένδετων ή εναλλακτικών μηχανισμών/διεργασιών κάλυψης των αναγκών και αξιοποίησης των δυνατοτήτων κατά τη διάρκεια και μετά την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διεργασίας με έμφαση στην εξατομικευμένη και ομαδική στήριξη βάσει των εξελίξεων/αλλαγών.
- **Τη βελτίωση του βαθμού ανταπόκρισης των αποτελεσμάτων/εκροών της εκπαιδευτικής διεργασίας στις διαπιστωμένες, ρητά και μη ρητά διατυπωμένες, εκπαιδευτικές ανάγκες, καθώς διαμορφώνονται ανάλογα με τις εισροές από τη βάση.**
- **Την αξιοποίηση σε ενιαίο πλαίσιο των επιδιώξεων, των προσδοκιών, των αναγκών και των δυνατοτήτων των άμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία, στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ, αναγνωρίζοντας τα διαφορετικά όρια, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες (και των υφιστάμενων μεθόδων/τεχνικών).**
- **Την αξιοποίηση των συνεργειών, της συνδυαστικής εφαρμογής των διαφόρων μεθόδων, τεχνικών και μέσων βάσει δυνατοτήτων/περιορισμών και την αθροιστική συνεργατική ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της εκπαιδευτικής διεργασίας και του εκπαιδευτικού έργου.** Συσχετίζονται και αξιοποιούνται οι εκροές συνεκτιμώντας τα όρια, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες των εκάστοτε μεθοδολογικών επιλο-

γών, τον διαθέσιμο εκπαιδευτικό χρόνο, τα ενδιαφέροντα, τις διαφορετικές ανάγκες και δυναμικές των εμπλεκόμενων, τα δυνητικά οφέλη κ.λπ. Με έναυσμα τις θετικές επιρροές της ενεργητικής συμμετοχής στην ενίσχυση και την αναγνώριση δυνατοτήτων και αδυναμιών των διαφόρων μεθόδων/τεχνικών επιτυγχάνεται η μέγιστη εφικτή ανταπόκριση στις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε περίπτωσης με πολλαπλές θετικές επιπτώσεις στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ.

- **Την ενεργητική συμμετοχή στο mainstreaming, με την προώθηση πιο συμμετοχικών και πιο δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων με προσανατολισμό στην καινοτομία, στην ευρύτερη εφαρμογή, στην πολλαπλασιαστικότητα και στην προστιθέμενη αξία αποτελεσμάτων-ευρημάτων από την υλοποίηση, την αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας, συνεπώς και των έργων της ΕΚΕ. Έμφαση δίνεται στην ενεργητική συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων στο σύνολο των εργασιών που συνθέτουν την εκπαιδευτική διεργασία, στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό περιβάλλον της, στην πορεία και στα αποτελέσματά της. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη σημασία ενίσχυσης και αξιοποίησης ωφελειών που αφορούν σχετικές γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες των εκπαιδευομένων, αλλά και των λοιπών άμεσα εμπλεκόμενων (π.χ. δεξιότητες και ικανότητες διαβούλευσης και διαπραγμάτευσης, χειρισμού συγκρούσεων/διαφωνιών, επίλυσης προβλημάτων, ενίσχυσης της ανάληψης πρωτοβουλιών κ.λπ.). Η διερεύνηση με πολύ πιο αποτελεσματικό τρόπο των επιδιώξεων και των δυνατοτήτων των βασικών εμπλεκόμενων συντελεστών στα διάφορα επίπεδα λήψης απόφασης/παρέμβασης, συνολικά και ανά περίπτωση έχει θετικές επιπτώσεις, τις οποίες μπορούμε να αξιοποιούμε με σκοπό να προωθείται η ευρύτερη εφαρμογή των αποτελεσμάτων, να συνεκτιμάται και να διαχέεται η ευρωπαϊκή εμπειρία, να αναπτύσσονται νέου τύπου υπηρεσίες, να υιοθετούνται καινοτομίες, να διαχέονται και να αξιοποιούνται καλές πρακτικές (Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007β) κ.λπ. Επιπλέον, δεδομένου ότι διαπιστώνονται ποικίλες επιδράσεις της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής, ως οφέλη για το οριζόντιο και το κάθετο mainstreaming επισημαίνουμε τη σημασία της ενεργητικής συμμετοχής και της σημαντικής συμβολής των βασικών συντελεστών του εκπαιδευτικού έργου στις δράσεις αυτές.**

5.2 Η συμβολή της ενεργητικής συμμετοχής στην ενίσχυση της ενεργής πολιτεότητας

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής διαπιστώνουμε ότι η ανάπτυξη της ΕΚΕ επιτυγχάνεται με πολύ πιο ολιστικό, αξιόπιστο, ρεαλιστικό, διεπιστημονικό τρόπο. Οι διαθέσιμοι ανθρωπίνοι και οικονομικοί πόροι αξιοποιούνται σε όλα τα επίπεδα πολύ πιο συμμετοχικά και ορθολογικά, ενώ το πλαίσιο συμμετοχής υποστηρίζεται από πλέγμα συναφών αντιληπτικών σχημάτων. Η ΕΚΕ ανταποκρίνεται με πολύ πιο ολοκληρωμένο και επιστημονικά τεκμηριωμένο τρόπο στις διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες, καθώς και στις διαπιστωμένες ανάγκες και προσδοκίες, δυνατότητες και προοπτικές των άμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία: των εκπαιδευομένων, των εκπαιδευτών, των στελεχών κατάρτισης, των επιχειρήσεων πρακτικής άσκησης.

Με την προσδοκία να συμβάλει η φιλοσοφία της συμμετοχής στην ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση – κατάρτιση – απασχόληση – αυτοαπασχόληση, καθώς και στην κοινωνία ευρύτερα, προσεγγίζουμε την ευεργετική της επίδραση στην ισότητα και στην ισοτιμία, στην αμεσότητα και στην ελευθερία της έκφρασης και της δράσης. Ανάλογα εκτιμάμε ότι μπορεί να τροφοδοτείται και η δημοκρατία στην εκπαίδευση μέσα από την προώθηση της ισότητας και της ενεργητικής ουσιαστικής ολοκληρωμένης συμβολής στην προώθηση «ίσων ευκαιριών πρόσβασης», στην ισότιμη συλλογική πρωτοβουλία διευρύνοντας τις δυνατότητες ισότιμης συμμετοχής στη δράση και στην παρέμβαση κ.λπ. Σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να αναπτύσσονται κοινωνικές δραστηριότητες που προωθούν την κριτική σκέψη, τον κριτικό στοχασμό και αναστοχασμό, τη δημιουργικότητα και την ενσυναίσθηση με θετικές συνέπειες στις δυνατότητες και στις προοπτικές συσχέτισης και ανάδειξης της σημασίας της έννοιας «του ενεργού πολίτη». Καθοριστική κρίνεται και η ενεργητική συμμετοχή στη μετασχηματίζουσα, στη χειραφετητική και στην ολιστική κριτική μάθηση, καθώς στο πλαίσιο των στόχων τους θα μπορούσε να ενισχύεται και η ενεργός πολιτεότητα (Γαλατά κ.ά., 2021· Καραλής, 2020).

Η δυνατότητα να λειτουργεί το σύνολο των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία διαμεσολαβητικά, χειραφετημένα και διαπραγματευτικά οδηγεί στη βήμα-βήμα ανάπτυξη ενός ενεργού ισότιμου ανθρώπινου μηχανισμού δράσης και παρέμβασης, ο οποίος προϋποθέτει την

ενεργητική συμμετοχή και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι με προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω» και «από το ειδικό στο γενικό» μπορεί να επιτυγχάνεται η ενδυνάμωση και η προώθηση του ρόλου και του έργου του εκάστοτε δυνητικά ενεργού πολίτη. Ταυτόχρονα, η συμμετοχή του σε συλλογικότητες διευκολύνει τη συνένωση δυνάμεων και την υιοθέτηση και εφαρμογή στρατηγικών δικτύωσης. Για παράδειγμα, τα δίκτυα ατόμων, φορέων, ομάδων μπορεί να έχουν υποστηρικτικό ή και καθοριστικό ρόλο στην προώθηση της κοινωνίας ενεργών πολιτών.

Όπως ήδη έχει ειπωθεί, η ανάπτυξη της ΕΚΕ υιοθετώντας (όσο είναι εφικτό) τη φιλοσοφία της συμμετοχής προϋποθέτει την πολύπλευρη, συμπληρωματική ή εναλλακτική δράση και παρέμβαση όλων των εμπλεκομένων σε σαφές πλαίσιο αρχών, στόχων, κριτηρίων, προδιαγραφών, ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών. Με ανάλογους προσανατολισμούς προωθούνται η ισοτιμία, η ομαδικότητα/συνεργατικότητα, η συστηματική αξιολόγηση και η ανατροφοδότηση, η ανάπτυξη εναλλακτικών κινήτρων συμμετοχής, η δικτύωση κ.λπ. Για παράδειγμα, ενισχύοντας –θεωρητικά και μεθοδολογικά– τη δυναμική της ομάδας και το πνεύμα συλλογικότητας μπορεί στη συνέχεια βήμα-βήμα, αναπτυξιακά και ολιστικά να προωθούνται και να αξιοποιούνται οι στρατηγικές και οι μεθοδολογίες δικτύωσης με «από τη βάση προς τα πάνω» προσεγγίσεις.

Επισημαίνεται ότι με ολιστικές «από τη βάση προς τα πάνω» (global, complementary/alternative, bottom up approaches) συμπληρωματικές, αλληλένδετες ή και εναλλακτικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις στις εφαρμογές της ΕΚΕ μπορεί να ενισχύονται τα προαναφερόμενα και ειδικότερα –εστιάζοντας στην πορεία και στα αποτελέσματα– η προστιθέμενη αξία και η ευρύτερη εφαρμογή των εκρών, των αποτελεσμάτων και των προϊόντων της ΕΚΕ και της ΔΒΜ με βάση τις διαγνωσμένες, ρητά και μη ρητά διατυπωμένες, εκπαιδευτικές ανάγκες (βλ. σχετικά Β' Μέρος).

Εκτιμάμε ότι η ανάπτυξη υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής ενός ενιαίου, ευέλικτου, ανοικτού, δυναμικά ανατροφοδοτούμενου στρατηγικού πλαισίου, που διαμορφώνεται συνεργατικά/συμμετοχικά με τους εκπροσώπους των άμεσα/έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο, συμβάλλει στο να προωθούνται:

- ο νέου τύπου συνεργατικός αναπτυξιακός σχεδιασμός και προγραμματισμός,

- ▶ οι αλληλένδετες, αλληλοσυμπληρούμενες ή εναλλακτικές δέσμες δράσεων, ενεργειών, διαδικασιών, λειτουργιών,
- ▶ οι συστηματικές, ανατροφοδοτούμενες, στοχευμένες, ολοκληρωμένες παρεμβάσεις,
- ▶ οι νέου τύπου ή και οι υφιστάμενες αναβαθμισμένες –διά ζώσης ή και εξ αποστάσεως– υπηρεσίες, στο πλαίσιο των οποίων μπορεί να υιοθετούνται ή και να δημιουργούνται καινοτομίες,
- ▶ τα πολύμορφα, συστηματικά ανατροφοδοτούμενα, δυναμικά και συμμετοχικά, εξελισσόμενα εκπαιδευτικά πακέτα/υλικά, στην ανάπτυξη των οποίων αξιοποιείται η δυναμική των νέων τεχνολογιών και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ),
- ▶ οι διεργασίες συμμετοχικής αξιολόγησης και η συστηματική ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας και του εκπαιδευτικού έργου,
- ▶ τα δίκτυα δομών, υπηρεσιών, συντελεστών, ομάδων στόχου, τα ενιαία σημεία επαφής (one stop shops) κ.λπ.

Η ανάδειξη της σημασίας της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής, ή στοιχείων αυτής, στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζονται περιορισμοί στην εφαρμογή της από το εκάστοτε διαχειριστικό πλαίσιο ή και ορισμένα υφιστάμενα συστήματα/μοντέλα/μεθοδολογίες που είναι πιο συντηρητικά διαμορφωμένα, λόγω και των ανάλογων αντιληπτικών σχημάτων, καθιστά αναγκαία τα κάτωθι:

Α. Τη συστηματική καλλιέργεια της κουλτούρας της συμμετοχής με έμφαση στην ποιότητα της συμμετοχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη δυνατότητα συμβολής της προώθησης της τυπικής ή και άτυπης δικτύωσης φορέων, δομών, ομάδων και μεμονωμένων ατόμων μέσα από κατάλληλες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις και εστιάζοντας σε στόχους, συντελεστές, μορφές, μεθόδους, κίνητρα, περιορισμούς, δυνατότητες, προβλήματα, τρόπους πρόληψης και αντιμετώπισής τους.

Επισημαίνεται ότι σε επίπεδο ευρύτερης εφαρμογής και **mainstreaming** προωθείται και ενισχύεται η ευαισθητοποίηση, η ενεργοποίηση και η αξιοποίηση της δύναμης των πολιτών / ανθρώπων-κλειδιά (kea actors) με προϋποθέσεις: τις διαφοροποιημένες στοχευμένες παρεμβάσεις, στις οποίες υιοθετούνται τα διάφορα στοιχεία της φιλοσοφίας της συμμετοχής

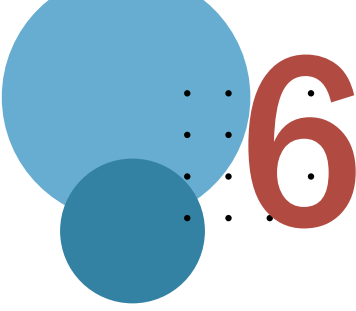

στην εκπαιδευτική διεργασία, στην ΕΚΕ και στην κοινωνία ευρύτερα· τις συνδυαστικές και πολλαπλές μορφές· τις αλληλένδετες ενεργητικές μεθόδους/τεχνικές· τις δέσμες δράσεων, εργασιών και διαδικασιών· τα εναλλακτικά κίνητρα προώθησης της συμμετοχής· τα στοχευμένα εναλλακτικά πλάνα δράσης κ.λπ. Επιπρόσθετα, το ανθρώπινο δυναμικό ανάλογα με τον ρόλο του και με προϋπόθεση την κατάλληλη κατάρτισή του μπορεί να αποτελεί μηχανισμό επικοινωνίας, διαβούλευσης ή και διαπραγμάτευσης με θετικές συνέπειες στο οριζόντιο και κάθετο *mainstreaming*.

Β. Την ενίσχυση των θετικών επιδράσεων της ενεργητικής συμμετοχής σε πολυεπίπεδη βάση και σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης των δράσεων ΕΚΕ. Ενδεικτικά αναφέρεται η δυναμική συμβολή τους στην επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων, στην αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, στη συνεχή διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών και δυνατοτήτων, στην ανάδειξη και στην ενίσχυση γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και προσωπικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με τις προσωπικές και κοινωνικές δεξιότητες των εκπαιδευομένων στο πλαίσιο της σύνδεσης κατάρτισης-απασχόλησης, στην προστιθέμενη αξία και στην πολλαπλασιαστικότητα των αποτελεσμάτων του εκπαιδευτικού έργου ή της εκπαιδευτικής διεργασίας κ.λπ.

Επισημαίνεται ότι με προϋπόθεση τον σεβασμό στο διαφορετικό προωθούνται οι κατάλληλες μορφές ευελιξίας μέσα από ανοιχτές, δυναμικά και συστηματικά εξελισσόμενες, διαδικασίες και λειτουργίες, ώστε να αναγνωρίζονται και να γίνονται αποδεκτά, ή απλώς σεβαστά, τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των στόχων και των έργων όσων εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διεργασία, στο εκπαιδευτικό έργο, στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ.¹⁴

¹⁴ Έμφαση δίνεται, δεδομένης της δυναμικής της, στη διαφορετικότητα στον εργασιακό χώρο και στην κοινωνία (βλ. σχετικά Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007β, Εθνικό Θεματικό Δίκτυο για τη διαχείριση της διαφορετικότητας στον εργασιακό χώρο, Κ.Π. EQUAL II, 2007-2009, Υπουργείο Απασχόλησης).

Συζήτηση

Την περίοδο εφαρμογής των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης λόγω της πανδημίας Covid-19 αναπτύξαμε ένα πλέγμα διεργασιών κριτικού στοχασμού και αναστοχασμού σε βιώματα και εμπειρίες στο πεδίο της ΕΚΕ και της ΔΒΜ με εναύσματα/προσανατολισμούς, συνδέσεις/συνέργειες ανάλογες των στόχων και των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων των διαφορετικών στρατηγικών των υλοποιημένων έργων/πρωτοβουλιών/παρεμβάσεων. Έμφαση δόθηκε στα οφέλη και στις επιπτώσεις που παρατηρούνται στα πεδία και στις συνδέσεις της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της απασχόλησης, της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, της προώθησης της ισότητας, της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής. Ταυτόχρονα, διαπιστώσαμε ότι, παρόλο που τα προβλήματα και οι ανάγκες πληθαίνουν με την πάροδο του χρόνου, η συμμετοχή των πολιτών αποδυναμώνεται με ποικίλες αρνητικές συνέπειες σε όλα τα δυνητικά κρίσιμα ζητήματα/πεδία συλλογικής δράσης και παρέμβασης. Σ' αυτό το χρονοπλαίσιο οι άνθρωποι απομονώθηκαν και ακολούθησαν προσωπικές διαδρομές επίλυσης των προβλημάτων τους. Επιπλέον, λόγω της υφιστάμενης ψυχοκοινωνικής τους κατάστασης αποδυναμώθηκαν δράσεις/διαδικασίες ελεύθερης έκφρασης, άμεσης επικοινωνίας, συλλογικής δραστηριοποίησης. Η παθητικότητα λόγω των υφιστάμενων πολιτικών και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών είναι αλληλένδετη, ως αμφίδρομη σχέση αλληλεπίδρασης, με τη δυσκολία επι-

βίωσης, την απογοήτευση, την απελπισία, τη φτώχεια, τον αποκλεισμό, τη βία και τον ρατσισμό.

Η έλλειψη εμπιστοσύνης σε θεσμούς και οργανισμούς, η έλλειψη πνεύματος ομαδικότητας, η απουσία κουλτούρας και ποιότητας της συμμετοχής αποτέλεσαν ορισμένες μόνο από τις πολλές αιτίες αλλά και τις επιπτώσεις της αποδυνάμωσης/αναποτελεσματικότητας ρόλων και σχέσεων, διεργασιών και αποτελεσμάτων, υφιστάμενων συλλογικοτήτων, καθώς και άλλων τυπικών και άτυπων –συλλογικών και μη– μορφών έκφρασης και διεκδίκησης. Παρ’ όλα αυτά υπάρχουν ακόμα, αν και πιο αποσπασματικά, μεμονωμένα, ασυντόνιστα, οι άνθρωποι με το όραμα και την προσδοκία μιας κοινωνίας ενεργών πολιτών.¹⁵ Σημειώνεται ότι μια τέτοια κοινωνία που θα εξελισσόταν με βάση τη συμμετοχή, την εμπιστοσύνη, την ισότητα, τη συνεργασία, την αλληλοσυμπληρωματικότητα, τη συλλογικότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και την αξιοπρέπεια προϋποθέτει την ενεργητική και ισότιμη συμμετοχή των πολιτών σε όλα τα επίπεδα, τα πεδία, τις διαδικασίες και τις λειτουργίες.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο πλαίσιο της διεργασίας στοχασμού και αναστοχασμού, σε κρίσιμα ζητήματα που προκύπτουν από τις αναλύσεις των προσωπικών –επαγγελματικών και μη– εμπειριών (από το 1992 μέχρι σήμερα), αλλά και από τις αναλύσεις εμπειριών άλλων ανθρώπων,¹⁶ οι οποίες προέκυψαν από τις συζητήσεις μαζί τους σε έρευνες, αξιολογήσεις/ανατροφοδοτήσεις έργων, η επιλογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ και στην ΔΒΜ ενδεχομένως να μπορεί να συμβάλει στη δημοκρατία στην εκπαίδευση και στην κοινωνική αλλαγή. Και οι δύο αυτές επιδιώξεις εμπεριέχονται στις στρατηγικές προτεραιότητες των κοινωνικών εταίρων και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Συναντώνται σε έργα τους στο πλαίσιο των ΚΠΣ και των ΕΣΠΑ, καθώς και σε εταιρικά σχήματα / εταιρικές σχέσεις, δίκτυα, δομές, συστήματα κ.λπ. Αναφέρουμε ενδεικτικά τη συμμετοχή των συντελεστών

¹⁵ Άνθρωποι που δραστηριοποιούνται ενισχύοντας και συλλογικότητες τουλάχιστον 30 χρόνια, π.χ. εργαζόμενοι, στελέχη, εκπαιδευτές, διευθυντές σε δομές/δίκτυα της τοπικής αυτοδιοίκησης, στη ΔΙΟΤΙΜΑ, στη ΓΣΕΒΕΕ, στο ΕΑΠ, στην Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, στο Δίκτυο για τη μετασχηματίζουσα μάθηση, σε τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα, που ανέπτυξαν πλούσια δράση στην ΑεξΑΕ, σε ιδιωτικούς φορείς εκπαίδευσης-κατάρτισης κ.λπ.

¹⁶ Εκπροσώπων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των κοινωνικών εταίρων, της ΕΕΤΑΑ, του Δικτύου ROM, της ΓΣΕΒΕΕ, της ΔΙΟΤΙΜΑ, του ΚΕΘΙ, του ΕΣΠ, του ΟΑΕΔ, της ΑΔΕΠ, του ΔΕΟΒ, του Δήμου Συκεών κ.λπ.

τους σε έρευνες, μελέτες, οδηγούς· την εμπλοκή τους σε προγράμματα, έργα, πρωτοβουλίες κ.λπ.· τη συμμετοχή τους σε πυρήνες διαλόγου, θεματικά εργαστήρια, θεματικές δικτυώσεις στη βάση διαπιστωμένων αναγκών και δυνατοτήτων σε περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό και κλαδικό επίπεδο κ.λπ. Τέλος, επισημαίνουμε τη σπουδαιότητα των εισροών και των εκροών από τη συμμετοχή σε δράσεις και διαδικασίες διαμόρφωσης ή και επιρροής πολιτικών.

Η ενεργητική συμμετοχή των πολιτών σε όλα όσα τους αφορούν ή και σε όλα όσα μπορούν, θέλουν ή και πρέπει να θέλουν να συμβάλουν εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο στοχασμού και αναστοχασμού για αρκετούς ανθρώπους στο πεδίο (Γαλατά κ.ά., 2021· Καραλής κ.ά., 2021· Κόκκος κ.ά., 2021· Γούλας κ.ά., 2022). Και τούτο διότι η κοινωνία έχει ανάγκη για ουσιαστικές «από τη βάση προς τα πάνω» δράσεις και παρεμβάσεις, καθώς τα προβλήματα και οι ανάγκες καθιστούν αναγκαία τη δραστηριοποίηση και την ευρύτερη συμβολή στην πρόληψη και την αντιμετώπισή τους. Επιπλέον, η καινοτομία ενισχύεται με τη συμμετοχή και τη συνεργασία, τη συλλογική σκέψη και δράση (αμφίδρομα), τη συσπείρωση δυνάμεων και τη δικτύωση. Παράλληλα, οι συλλογικότητες και τα κινήματα εξακολουθούν να χρειάζονται τη συσπείρωση και τη συνένωση δυνάμεων, την ατομική, την ομαδική, τη συλλογική διαβούλευση, διεκδίκηση ή διαπραγμάτευση.

Σημειώνεται ότι οι υφιστάμενες ψυχοκοινωνικές και οικονομικές συνθήκες είναι ευρέως αναγνωρισμένες και διαπιστωμένες, καθώς διαμορφώθηκαν από τις επιπτώσεις μιας πολυετούς κρίσης και στη συνέχεια μιας πανδημίας, που ανατροφοδότησε συστατικά της οικονομικής κρίσης, διαμορφώνοντας νέα ή και ενισχύοντας υφιστάμενα δυσμενή χαρακτηριστικά, συνθήκες, κινδύνους, απειλές. Απέναντι στα παραπάνω, η πολιτική δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική χωρίς τη συμμετοχή των ίδιων των ατόμων τα οποία αφορά. Η συνεργασία και η συμμετοχή τους σε όλα τα επίπεδα –και στη λήψη αποφάσεων– αποτελεί προϋπόθεση επιτυχίας των στόχων. Από την άλλη, η διαφορετικότητα λόγω πολλαπλών κοινών ή διαφορετικών αιτιών, παραγόντων, συνθηκών, χαρακτηριστικών προϋποθέτει τη συμμετοχή των ιδίων των πρωταγωνιστών στο εκάστοτε πεδίο συνεκτιμώντας τη διάσταση του χωροχρόνου και στη βάση των εξελισσόμενων αναγκών/δυνατοτήτων. Σημειώνουμε λόγω της βαρύτητάς τους τις δράσεις και τις παρεμβάσεις στο πλαίσιο των οποίων προωθούνται στοχευμένα, πολυεπίπεδα και πολυδιάστα-

τα –με εγκυρότητα, αξιοπιστία και επιστημονικότητα– τα εξής: ο στοχασμός και ο αναστοχασμός, η υιοθέτηση στρατηγικών δικτύωσης στο εσωτερικό ή και εξωτερικό περιβάλλον τους, η δράση και η παρέμβαση στη βάση των πραγματικών αναγκών και δυνατοτήτων, που με τη σειρά τους ανατροφοδοτούνται, καθώς αξιολογούνται συστηματικά με τη συνεκτίμηση εξελίξεων, αλλαγών, λαθών, αδυναμιών, ανεπαρκειών κ.λπ.

Ταυτόχρονα όμως διαπιστώνουμε και ορισμένες περιπτώσεις, όπου στην πράξη (ειδικά όσον αφορά το επίπεδο λήψης αποφάσεων) ο πυρήνας είναι τα συμφέροντα, οι σχέσεις εξουσίας, η διαχείριση/κατάχρηση δύναμης σε πολλαπλές μορφές (οικονομική, ιεραρχική, οργανωσιακή κ.λπ.) και όχι οι ανάγκες και η επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό υπό το πρίσμα ή μη της φιλοσοφίας της συμμετοχής.

Σε αυτό το πολυδιάστατο πεδίο αναγνωρίζουμε θετικές συνέπειες και επιδράσεις, οι οποίες ενδεχομένως μπορούν να επηρεάσουν τους άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενους στο πεδίο της ΕΚΕ να υιοθετήσουν, να εφαρμόσουν και να προωθήσουν την ενεργητική συμμετοχή σε πολυεπίπεδη βάση. Η ανάγκη και η προτεραιότητά μας να μην αντιμετωπιστεί το ζήτημα εργαλειακά προϋποθέτει την *ολιστική, πολύπλευρη και πολυεπίπεδη προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής*. Με προσέγγιση από το ειδικό, την εκπαιδευτική διεργασία, προσδοκούμε τη νοητική γενίκευση στο όλον, στην ΕΚΕ, στη ΔΒΜ και στην κοινωνία ευρύτερα. Παρ' όλα αυτά διαπιστώνουμε την ανάγκη να γίνουν βελτιωτικές κινήσεις και διορθωτικές παρεμβάσεις για την αναβάθμιση της ποιότητας και την ενίσχυση της κουλτούρας συμμετοχής. Θα μπορούσαμε να εστιάσουμε σε πλήθος άλλους παράγοντες που χρήζουν διερεύνησης σε βάθος, αλλά κάτι τέτοιο θα ξέφευγε από τους στόχους του παρόντος κειμένου.

Επισημαίνουμε ότι οι θεσμοί, οι οργανισμοί, οι δομές και τα δίκτυα έχουν, ή θα έπρεπε να έχουν, ως προϋπόθεση, προτεραιότητα, στόχο και αποτέλεσμα του έργου τους την ενεργητική ισότιμη συμμετοχή/εμπλοκή του ανθρώπινου δυναμικού.¹⁷ Επίσης, καλούνται και μπορούν να αναπτύξουν στοχευμένες δράσεις και παρεμβάσεις στο πλαίσιο των οποίων θα

17. Αλληλένδετα με τα παραπάνω αναφέρουμε ότι έχουν αναπτυχθεί μεθοδολογίες, συστήματα, δίκτυα, δομές, καινοτόμες υπηρεσίες κ.λπ. που υιοθετούν και προωθούν τη φιλοσοφία της συμμετοχής (ΕΕΤΑΑ, ΔΙΟΤΙΜΑ, ΚΕΘΙ, Δίκτυο ROM, ΑΔΕΠ, Δήμος Συκεών, ΔΕΟΒ, ΕΣΠ, ΓΣΕΒΕΕ, ΟΑΕΔ κ.λπ.), αλλά εξακολουθεί να χρήζει βελτίωσης το πεδίο αναφοράς στο σύνολο των πολιτικών/μέτρων και των εφαρμογών.

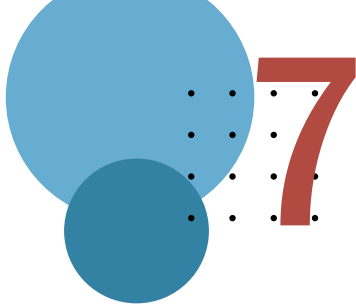
είναι σε θέση να μετασχηματίζουν στάσεις, συμπεριφορές, αντιληπτικά σχήματα που παρεμποδίζουν την ποιότητα και την ανάπτυξη κουλτούρας συμμετοχής κ.λπ. Τέλος, επανατίθεται και επικαιροποιείται (Σιδηρά, 2005, 2015) η σημασία της υιοθέτησης και της εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής μέσω της ανάπτυξης κατάλληλου πλέγματος κριτηρίων, προδιαγραφών, ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών/δεικτών σε πολυεπίπεδη βάση και σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ.

A decorative graphic on the left side of the page. It features a large blue circle partially overlapping a smaller red circle. The red circle contains the text 'Β' ΜΕΡΟΣ'. Below the blue circle, there is a grid of small grey dots.

Β' ΜΕΡΟΣ

Η διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών
στην εκπαιδευτική διεργασία

Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις στη διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών

7.1 Όρια μεταξύ των διαγνωστικών/διερευνητικών διεργασιών

Η διαφορετικότητα και τα σαφή όρια μεταξύ των διερευνητικών/διαγνωστικών διεργασιών αναγνωρίζονται και θεωρούνται αναγκαία εντός και εκτός πλαισίου ΔΕΑ, καθώς αξιοποιούνται και στοιχεία από τη **διάγνωση αναγκών ομάδας στόχου, τη διάγνωση αναγκών αγοράς εργασίας, τη διάγνωση αναγκών των επιχειρήσεων**, οι οποίες, αν και δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης στο παρόν κείμενο, λαμβάνονται υπόψη (συνήθως εκ των προτέρων) στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό του ΟΕΚΕ, στον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού έργου, στην ευέλικτη, δυναμικά εξελισσόμενη εκπαιδευτική διεργασία, στη ΔΕΑ, όσον αφορά το εξωτερικό και το εσωτερικό περιβάλλον της που επηρεάζεται από όλα τα προαναφερόμενα δεδομένα. Ταυτόχρονα, επισημαίνεται η αναγκαιότητα αποφυγής συγχύσεων/στρεβλώσεων μεταξύ των παραπάνω διαγνωστικών διεργασιών στα διάφορα επίπεδα, πεδία, φάσεις, διαδικασίες ανάπτυξης της ΕΚΕ. Ενδεικτικά αναφέρονται προβλήματα, αδυναμίες, αδόκιμοι ή και λανθασμένοι χειρισμοί, επικαλύψεις, αποπροσανατολισμοί:

- ▶ στον προσδιορισμό των εκπαιδευτικών στόχων σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και στάσεων,
- ▶ στον σχεδιασμό ή και στην επιλογή κατάλληλων μεθόδων/τεχνικών ΔΕΑ,
- ▶ στα όρια και στις δυνατότητες των διαφορετικών μεθόδων, τεχνικών, μέσων ΔΕΑ, καθώς και στη συνδυαστική εφαρμογή αυτών,
- ▶ στις συνέργειες συναφών διεργασιών με τη ΔΕΑ σε επίπεδο στόχων, περιεχομένου και μεθοδολογίας/ών,
- ▶ στην αξιοποίηση αξιολογικών εκροών, ευρημάτων και αποτελεσμάτων της ΔΕΑ κ.λπ.

Επισημαίνονται λόγω των πολλαπλών συνεπειών οι συγχύσεις, οι αδυναμίες και οι στρεβλώσεις κατά: α) την επιλογή στόχων – περιεχομένου – μεθόδων – τεχνικών ΔΕΑ, β) την επιλογή κατάλληλου χρόνου για τη ΔΕΑ σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας, γ) τη σύνδεση της κατάρτισης με την απασχόληση στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διεργασίας και της συμβουλευτικής. Επιμέρους συνέπειες των προαναφερόμενων διαπιστώνονται και ευρύτερα στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό της ΕΚΕ και στη σύνδεσή της με την αγορά εργασίας.

Παρ' όλα αυτά, τα προβλήματα και οι αδυναμίες που προαναφέρθηκαν μπορεί ενδεχομένως να αποφευχθούν ή να ελαχιστοποιηθούν με την υλοποίηση των διαγνωστικών διεργασιών που ακολουθούν διαδικασίες, κριτήρια, όρια, προϋποθέσεις, πρότυπα ποιότητας, δείκτες κ.λπ. (Σιδηρά κ.ά., 2005).

Πιο αναλυτικά, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στις ποικίλες εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, προγράμματα και έργα στο πεδίο της ΕΚΕ –με διαφορετική βαρύτητα ανά περίπτωση– διαπιστώνονται συγχύσεις, επικαλύψεις, στρεβλώσεις μεταξύ της ΔΕΑ και της διάγνωσης αναγκών αγοράς εργασίας ή και της διάγνωσης αναγκών ομάδας στόχου. Με σκοπό την πρόληψη ή και την αποφυγή των προαναφερόμενων προβληματικών περιπτώσεων αποσαφηνίζονται εννοιολογικά και τίθενται όρια μεταξύ των διαγνωστικών διεργασιών με θετικές επιδράσεις στο θεωρητικό και στο μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ. Συγκεκριμένα αναφέρονται τα κάτωθι:

A. Οι ανάγκες της αγοράς εργασίας λαμβάνονται υπόψη σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης της ΕΚΕ. Στον σχεδιασμό της κατάρτισης τροφοδοτούν,

επηρεάζουν ή και καθορίζουν το αντικείμενο κατάρτισης, τους εκπαιδευτικούς στόχους, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο, τη σύνδεση της κατάρτισης με την αγορά εργασίας κ.λπ.

Οι εξελίξεις των αναγκών της αγοράς εργασίας, συνεκτιμώντας τις ιδιαίτερότητες λόγω τοπικότητας, κλάδου παρέμβασης, τομέα κ.λπ., επηρεάζουν τις απαιτούμενες νέες γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις των (δυσνητικά) εκπαιδευομένων και μπορεί να αποτελέσουν εισροές/εκροές, αντικείμενο επεξεργασίας, εστίασης, διαφοροποίησης κατά τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Στην υλοποίηση επηρεάζουν την εκπαιδευτική διεργασία, τροφοδοτούν και ανατροφοδοτούν την πορεία και τα επιμέρους αποτελέσματα της και καθορίζουν τη σύνδεσή της με την απασχόληση.

Στην αξιολόγηση επηρεάζουν τη συνεχή ανατροφοδότηση του εκπαιδευτικού έργου όσον αφορά: α) την επιστημονική εγκυρότητα σκοπού, περιεχομένου, μεθοδολογίας, μαθησιακών αποτελεσμάτων, β) την καταλληλότητα των εκπαιδευτικών επιλογών και των επιμέρους στόχων που τίθενται, γ) την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας ανά εκπαιδευτική εφαρμογή με κριτήρια αξιολόγησης την ανταπόκριση στις ανάγκες της αγοράς εργασίας και τη σύνδεση με την αγορά εργασίας, κ.λπ.

B. Οι ανάγκες της ομάδας στόχου, οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με: α) τη χρονική περίοδο, την τοπικότητα, την κλαδική διάρθρωση, τις ανάγκες των επιχειρήσεων στο προεπιλεγμένο πεδίο εφαρμογής κ.λπ. και β) το φύλο, την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο, την πολιτισμική ταυτότητα, την αναπηρία, την κατάσταση της ανεργίας/απασχόλησης, της αυτοαπασχόλησης ή και της δυσνητικής ανάγκης ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας.

Ανάλογα με τις ανάγκες της ομάδας στόχου τροφοδοτείται/ανατροφοδοτείται άμεσα και έμμεσα το εκάστοτε πρόγραμμα, έργο, πρωτοβουλία, καθώς και η εκπαιδευτική διεργασία σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησής της. Είναι δυνατό να συνεκτιμώνται, στο πλαίσιο των ευρύτερων εξελίξεων, τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν, στοιχειοθετούν, επηρεάζουν την ομάδα στόχο σε συγκεκριμένο πεδίο αναφοράς/δράσης. Διαπιστώνονται και αναγνωρίζονται δεδομένα που απορρίπτουν ή αναδεικνύουν, υποστηρίζουν, διαφοροποιούν και τεκμηριώνουν ή ανασκευάζουν την εξελικτική πορεία που μπορεί να ακολουθήσει ένα πλέγμα δράσεων.

Για παράδειγμα, συσχετίζουμε τις ευρύτερες εκπαιδευτικές ανάγκες της ομάδας στόχου με τις ανάγκες και τις δυνατότητες της αγοράς εργασίας, καθώς και τις επαγγελματικές δυνατότητες και τις εκπαιδευτικές ανάγκες της ομάδας των εκπαιδευομένων ενός προγράμματος κατάρτισης με τις προσδοκίες και τις ανάγκες για απασχόληση/αυτοαπασχόληση των συγκεκριμένων καταρτισθέντων. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, η ρεαλιστικότητα του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος κατά την υλοποίηση, η καταλληλότητα, η συμβατότητα, η αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, η ανατροφοδότηση της αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας με εισροές από τις εξελίξεις των εκπαιδευτικών αναγκών κ.λπ.

7.2 Δεξιότητες και αναδιάρθρωση προτεραιοτήτων κατά τη διάγνωση αναγκών ΕΚΕ/ΣΕΚ

Η ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων στο πλαίσιο των προγραμματικών διακηρύξεων της ΣΕΚ συνδέεται με μια σειρά συναφών εννοιών, όπως η ενεργοποίηση της δημιουργικής συμμετοχικής δράσης και η ενδυνάμωση των επωφελούμενων ατόμων. Οι εκπαιδευτικές αυτές διεργασίες αποκτούν ιδιαίτερο σημασιολογικό βάρος και υπερβαίνουν την ισχύουσα εργαλειακή εκδοχή των προγραμμάτων κατάρτισης και τους μηχανισμούς επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας και της συνεχώς μεταβαλλόμενης «κοινωνίας της γνώσης». Αποτελούν δε τον κύριο διαγνωστικό κορμό της ολιστικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας που προσβλέπει στην κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών μέσα από τη συγκρότηση ενός συστήματος εκπαίδευσης/κατάρτισης οργανικά συνδεδεμένου με αυτό της απασχόλησης.¹⁸

Από τη μεριά της η διά βίου εκπαίδευση αποβλέπει στην ανανέωση, την επικαιροποίηση, την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό των επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων του ατόμου με στόχο να συμπληρώσει δεξιότητες και γνώσεις που αποκτήθηκαν στο πλαίσιο της γενικής και της

¹⁸ Αναφορικά με τις δυνατότητες ενδυνάμωσης και απελευθέρωσης δυναμικού μέσω της συμμετοχής σε διαδικασίες εκπαίδευσης ενηλίκων βλ. Alheit (1995) και Dausien (2000).

επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης ή στο πλαίσιο προηγούμενης απασχόλησης με στόχο την ένταξη στην αγορά εργασίας ή τη διασφάλιση και βελτίωση της θέσης εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο η εκπαιδευτική διεργασία μπορεί, στοιχειωδώς τουλάχιστον, να αποτελέσει έναν κοινωνικό χώρο δημιουργικής αναμόρφωσης εμπειριών για τους κύριους συντελεστές της μάθησης, τους εκπαιδευομένους, αποδεσμεύοντας ή και δημιουργώντας νέα αποθέματα δυναμικού δράσης σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της επαγγελματικής και της κοινωνικής τους ένταξης.

Αυτές οι εκπαιδευτικές δράσεις και παρεμβάσεις εντάσσονται στο πνεύμα των ενεργητικών πολιτικών για την απασχόληση και τις νέες μορφές άσκησης κοινωνικής πολιτικής, εστιάζοντας σε εκπαιδευτικά προγράμματα υποστήριξης του ατόμου προσβλέποντας στη δική του ενεργητική συμμετοχή, ώστε να αποτραπούν οι παράγοντες αποκλεισμού από την αγορά εργασίας και να ενισχυθούν σημαντικά οι προοπτικές επανένταξης σε αυτήν. Η μεταστροφή αυτή πραγματοποιήθηκε σταδιακά ύστερα από διαπιστώσεις ότι η ίδια η δόμηση του συστήματος δεν ενθάρρυνε την ενεργητική συμμετοχή των καταρτιζομένων και πολλές φορές τα προγράμματα δρούσαν ως έμμεση επιδοματική πολιτική, οπότε ακύρωναν τον ενεργητικό χαρακτήρα τους ως πολιτική απασχόλησης (Ναγόπουλος και Μπαμπανέλου, 2004: 45).

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η ίδια η δόμηση του συστήματος και του προσφερόμενου εκπαιδευτικού έργου με τις αγκυλώσεις και τις αδράνειές τους άφηναν περιορισμένα περιθώρια δράσης στο να υποστηριχτεί συστηματικά η συμμετοχή των ενδιαφερομένων στην ανάπτυξη των ενεργειών που τους απευθύνονταν. Έτσι, κρίσιμο σημείο στόχευσης για τα ουσιαστικά, και όχι απλώς διεκπεραιωτικά, αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διεργασίας που προσφέρεται σε ενήλικες συνιστά πλέον η συμπεριληπτική γνώση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης των επωφελούμενων, καθώς και η ενημέρωση αναφορικά με το εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο, την επαγγελματική τους εμπειρία, την προσωπική και την οικογενειακή τους κατάσταση, τις προγενέστερες συνεργασίες τους με άλλους φορείς και την κοινωνική τους δραστηριότητα.

Αξιολογώντας το γνωστικό υπόβαθρο και αξιοποιώντας την κατάλληλη δικτύωση με άλλους φορείς και γνωρίζοντας τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, οι εκπαιδευτικοί στόχοι σχεδιάζονται και υλοποιούνται με μεγαλύτερη σαφήνεια και αποτελεσματικότητα όταν προσδιορίζονται σε συνάφεια με την πραγμάτωση των αρχικών επιδιώξεων των επωφελούμενων.

Στο επίπεδο της διάγνωσης εκπαιδευτικών αναγκών και της συμμετοχής των επωφελομένων, γενικότερος στόχος είναι να συγκροτηθεί ένα όργανο πολυσχιδούς ανάλυσης, με το οποίο μπορούν να εντοπιστούν, να συλλεχθούν και να καταγραφούν σχετικά δεδομένα και ευρήματα που να ανταποκρίνονται σε ποιοτικές προδιαγραφές των εκπαιδευτικών διεργασιών και να αφορούν τεχνικές προσαρμογές, σωματικές και ψυχολογικές απαιτήσεις κάλυψης αναγκών, οργανωτικές απαιτήσεις της εργασίας και να περιγραφεί το πεδίο για τη λήψη αποφάσεων.

Πρόκειται για ένα διαγνωστικό εργαλείο συστηματικού προσδιορισμού των εκπαιδευτικών αναγκών που αναλύει το σύνολο των εκπαιδευτικών εργαλείων λαμβάνοντας υπόψη για τη συγγραφή σχεδίων υποστήριξης και εκπαίδευσης κριτήρια ποιότητας που συμπεριλαμβάνουν την οπτική, την πρόσληψη, τα αντιληπτικά σχήματα και τις ερμηνευτικές πτυχές που αναδύονται από τη μεριά των συμμετεχόντων, αλλά και το πώς τοποθετούνται οι εξατομικευμένες συνθήκες και τα ατομικά σχέδια υποστήριξης στο πλαίσιο των κοινωνικοοικονομικών και των συλλογικών εργασιακών παραγόντων.

Η θεωρητικά θεμελιωμένη εξειδικευμένη γνώση και επαγγελματική προοπτική παρέχεται έτσι μέσα από ένα ευρύ φάσμα ευκαιριών ΕΚΕ σε διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, ώστε να συνδυαστούν και να υλοποιηθούν σύνθετες, διαφορετικές –ενίοτε και καινοτόμες– εκπαιδευτικές πρακτικές (Hofmann και Regnet, 1994· Merk, 1998). Στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης επίτευξης μιας συμμετοχικής κουλτούρας, η οποία να συνυπάρχει με τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα της ολιστικής εκπαιδευτικής διεργασίας εντάσσονται ενότητες που αφορούν τη διερεύνηση, την ανάλυση και την αξιολόγηση των προτιμήσεων και των προσδοκιών των επωφελομένων. Συγκεκριμένα:

- Η συνεκτίμηση των τυπικών και των άτυπων προσόντων των επωφελομένων σε γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες και η συσχέτισή τους με τις προσδοκίες και τις ανάγκες που διαπιστώνονται από τα αιτήματά τους.
- Ο εντοπισμός στάσεων, ηθικών αρχών, αξιακών προτύπων, συμπεριφορών αλλά και πιθανών συγκριτικών πλεονεκτημάτων που σχετίζονται με την κοινωνική και την επαγγελματική ζωή των επωφελομένων.
- Η ενδυνάμωση και η αναβάθμιση προσόντων, ο κατάλληλος τρόπος ανάδειξης και αξιοποίησής τους, καθώς και η ενίσχυση των ιδιαίτερων ικανοτήτων και κοινωνικών δεξιοτήτων.

- Η ικανοποίηση των ατομικών αναπτυξιακών και εκπαιδευτικών αναγκών, η αναγνώριση ατομικών ψυχοσωματικών ικανοτήτων και περιβαλλοντικών παραγόντων που επηρεάζουν τη λειτουργία στις επιμορφωτικές δραστηριότητες, ώστε να υποστηριχθεί το αναπτυξιακό δυναμικό και να δημιουργηθούν προϋποθέσεις για την ενεργητική και πλήρη συμμετοχή σε διάφορες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής.
- Οι δυνατότητες ολοκληρωμένης και βιώσιμης ανάπτυξης των ατόμων, τόσο όσον αφορά την αξιοποίηση του αναπτυξιακού δυναμικού όσο και την τροποποίηση του κοινωνικού και του εργασιακού περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιούνται οι συμμετέχοντες/ουσες στα προγράμματα ΕΚΕ.

Επιπλέον, η εκπαιδευτική αυτή προσέγγιση με τη χρήση ευέλικτων προγραμμάτων σπουδών και την ενεργοποίηση κατάλληλων ανθρώπινων και υλικών πόρων –που αγνοούνται συνήθως κατά την ανάλυση παγιωμένων αρνητικών και αναποτελεσματικών παραγόντων (Seligman and Csikszentmihalyi, 2001)– κρίνεται αναγκαία για μια θετική υποκειμενική εμπειρία προσβλέποντας στην εκπαίδευση υψηλής ποιότητας, στη μείωση των διακρίσεων, στη διευκόλυνση της κοινωνικής ένταξης και στην οικοδόμηση της κοινωνικής συνοχής στη βάση της αρχής λειτουργίας μιας κοινωνίας ίσων ευκαιριών.

Συμπληρωματικά, δίνεται έμφαση στην οριοθέτηση αναπτυξιακών και εκπαιδευτικών αναγκών, σύμφωνα με την ψυχοσωματική δομή των επωφελούμενων, τη γνωστική τους σφαίρα (συμπεριλαμβανομένης της προσοχής, της αντίληψης, της σκέψης, της μνήμης, της φαντασίας, της ομιλίας και της γλώσσας), τη συναισθηματική και την κοινωνική σφαίρα, την ηθική/πνευματική διάσταση και τις προτιμώμενες αξίες τους, τον βαθμό ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ταυτότητάς τους, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν στο πλαίσιο μιας κοινωνικής ομάδας η οποία θα πρέπει να περιλαμβάνεται στη διαδικασία αξιολόγησης και υποστήριξης, τους τρόπους αντιμετώπισης φαινομένων απόκλισης και άρνησης συμμετοχής, την ανάπτυξη προγράμματος διορθωτικών, προληπτικών ή προαναπτυξιακών δραστηριοτήτων και στη συνέχεια τη θέσπιση στρατηγικής για τη σταδιακή εφαρμογή αυτών των μέτρων.

Όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν ικανότητες και θετικές προδιαθέσεις στην ανάληψη έργου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διεργασίας διαμορφώνοντας το στάδιο της «διάγνωσης επαλήθευσης», που προσδιορίζεται ως αξιολόγηση των παρεμβάσεων και της αποτελεσματικότητας της υποστήριξης

της εκπαιδευτικής διεργασίας. Η διάγνωση επαλήθευσης διενεργείται μέσα από την ανάλυση και την επεξεργασία των πληροφοριών για τη διεξαγωγή συνεχούς ποιοτικού ελέγχου της αξιοπιστίας και της αποτελεσματικότητας των πρακτικών που έχουν χρησιμοποιηθεί στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό.

Επίσης, η διάγνωση των αναγκών και των δυνατοτήτων, ως ομαδική διαδικασία, δίνει τη δυνατότητα στο άτομο να εκφράσει νέες ανάγκες, τις οποίες δεν είχε συνειδητοποιήσει προηγουμένως, όπως και να επαναπροσδιορίσει τους στόχους του. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως χάρη στα ερεθίσματα που δέχεται από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, καθώς και από τον δυναμικό και συμβολικό χαρακτήρα της αλληλόδρασης, η οποία ενδέχεται να εγείρει νέες οπτικές αυτοδιάγνωσης και αναθεώρησης πρωταρχικών σχεδίων και προοπτικών (Mead, 2015).

Η διαδικασία που προηγείται από την τυπική διάγνωση αναγκών θα πρέπει, προκειμένου να είναι αποτελεσματική, να οικοδομηθεί ως μια υποστηρικτική συμβουλευτική οργάνωση υποδοχής αιτημάτων πλαισιωμένη από μια σχέση εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Η σχέση αυτή υποβοηθά στη συγκεκριμενοποίηση των αιτημάτων και στην άρθρωσή τους σε επίπεδο εφικτών εκπαιδευτικών πρακτικών και μαθησιακών αποτελεσμάτων με στόχο οι δυνητικά επωφελούμενοι να υποκινούνται να εκφράζουν ελεύθερα τις σκέψεις τους, να συμμετέχουν ενεργητικά και με αυτοπεποίθηση στη μαθησιακή διαδικασία, να ανανεώνουν το προφίλ τους, να είναι σε θέση να εντοπίζουν λανθάνουσες επιλογές ή να ανακαλύπτουν ανάγκες που δεν είχαν λάβει υπόψη αρχικά, αλλά και να προβλέπουν προβλήματα που συνδέονται με τις δικές τους στοχεύσεις, εμβαθύνοντας σε έναν εμπλουτισμένο ορίζοντα ανάλυσης συνθηκών.

Η ανταπόκριση στις ανάγκες των ενηλίκων που συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά προγράμματα αποτελεί μια από τις βασικές αρχές του σχεδιασμού και της υλοποίησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η ανταπόκριση αυτή συμπεριλαμβάνει αφενός την «αρχή της μάθησης», υπογραμμίζοντας την ανάγκη οι εκπαιδευτές να κατανοούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι εκπαιδευόμενοι τον κόσμο τους, προκειμένου να στοχεύουν σε ουσιαστικές εκπαιδευτικές πρακτικές και σε συνεχείς βελτιώσεις του επιμορφωτικού προγράμματος στο σύνολό του.

Στο πεδίο αυτό δοκιμάζονται εννοιολογικά σχήματα τα οποία αποσαφηνίζουν τους εξειδικευμένους στόχους και διευκολύνουν τα βήματα που θα ακολουθήσουν οι εκπαιδευόμενοι μετά την ολοκλήρωση της εκπαιδευ-

τικής διεργασίας για την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας. Αφετέρου η ανάγκη της ενεργητικής συμμετοχής των εκπαιδευομένων στον σχεδιασμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων συστήνει ένα οργανικά συνδεδεμένο και αναπόσπαστο μέρος της εκπαιδευτικής διεργασίας που πλαισιώνει τον στόχο των μεταρρυθμίσεων αλλά και των μετασχηματισμών στο επίπεδο του σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενηλίκων στο πνεύμα μιας ευρύτερης κοινωνικής μεταβολής (Mezirow, 2000· Knowles, 1973· Freire, 1972).

Στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου κοινωνικο-παιδαγωγικού συστήματος με εστίαση σε πραγματολογικές συνθήκες, οι οποίες αναδεικνύουν τα αντιληπτικά περιεχόμενα της προσλαμβάνουσας γνώσης και τα σημασιολογικά πεδία που καθιστούν δυνατή την επικοινωνία και τον διάλογο, η ίδια η μόρφωση συνιστά παράλληλα άσκηση ελευθερίας και αποτελεί προϋπόθεση για την επίτευξη ουσιαστικής κοινωνικής αλλαγής. Συμβάλλει επίσης στην καλλιέργεια μιας ταυτότητας που διευκολύνει τη δημιουργία νέων ερμηνευτικών σχημάτων, τα οποία ενισχύουν την τεκμηριωμένη κριτική στάση δημιουργώντας συνθήκες ικανές να οδηγήσουν σε απελευθερωτικές προτάσεις και πράξεις αναθεμελίωσης βασικών παραδοχών για τον κόσμο που μας περιβάλλει.

7.3 Ενεργητική συμμετοχή στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Ο όρος *συμμετοχή* στις εκπαιδευτικές διεργασίες αναφέρεται στην ενεργητική παρουσία και εμπλοκή ενός ατόμου ή μιας ομάδας σε διαδικασίες σχεδιασμού, επισήμανσης γλωσσικά σημασιοδοτούμενων πράξεων και λήψης αποφάσεων. Έτσι, διατηρείται το (ηθικό) δικαίωμα στην ισότιμη συμμετοχή, που δεν περιορίζεται απλώς σε μια μέθοδο, αλλά συνιστά θεμελιώδη στάση με την οποία το άτομο βεβαιώνει ότι δεν θα «μείνει πίσω» ή δεν θα αποκλειστεί. Ως *συμμετοχή* εννοούμε την ενεργή, αυτοκαθορισμένη και ισχυρή συνδιάθεση, συναπόφαση και συνδημιουργία, έννοιες που συνδέονται με την εξάλειψη των φραγμών πρόσβασης σε πληροφορίες, τη δυνατότητα απόκτησης ολοκληρωμένης ενημέρωσης και τελικά την ελευθερία αποφάσεων, επιλογών και αυτοδιάθεσης.

Ένα χαμηλό επίπεδο βασικών δεξιοτήτων συσχετίζεται άμεσα με το χαμηλό επίπεδο εμπιστοσύνης στους θεσμούς και στην ικανότητά τους να

επιφέρουν αλλαγές στην κοινωνία. Οι εξελίξεις αυτές, που συνδυάζονται με μια εμφαντική διάσταση της συμμετοχής στα κοινά, επηρεάζουν σημαντικά τον σχεδιασμό και τη μεθοδολογία της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Η σημασία της εκπαίδευσης ως βασικού ενδεικτικού παράγοντα διαφορετικών μορφών συμμετοχής τονίζεται επίσης σε διάφορες μελέτες. Στη βάση αυτή η εκπαίδευση ενηλίκων φαίνεται να διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο τόσο στην προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής στα κοινά –όχι μόνο μεταξύ των ατόμων με χαμηλή ειδίκευση, αλλά μεταξύ όλων όσοι καλούνται να συνεισφέρουν στην κοινωνία– όσο και στο να αποκτήσουν τα ίδια τα άτομα σημαντικά οφέλη. Ο τρόπος με τον οποίο προωθείται κάθε φορά η ενεργητική συμμετοχή του πολίτη μέσω της εκπαίδευσης ενηλίκων αντικατοπτρίζει διαφορετικές οπτικές γωνίες, που με τη σειρά τους βασίζονται σε διαφορετικές θεωρητικές αφητηρίες και προσεγγίσεις. Από τη μια, η μάθηση θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση δυνατότητας συμμετοχής σε δημοκρατικές διαδικασίες, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει το γνωστικό και συναισθηματικό υπόβαθρο ώστε αυτή η συμμετοχή να είναι ουσιαστική.

Σε αυτές τις περιπτώσεις, λαμβάνοντας υπόψη διαφορετικές ανάγκες, η διαδικασία της μάθησης δίνει έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων γραμματισμού, στη βελτίωση βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων που επιτρέπουν τη συμμετοχή στην κοινωνία και σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες για συγκεκριμένα ζητήματα και κοινωνικά προβλήματα.

Αυτό σημαίνει ότι, για να μάθουν οι άνθρωποι να διατυπώνουν τις απόψεις τους και να καταφέρουν να αποκτήσουν δεξιότητες ενεργού πολίτη, θα πρέπει πρώτα να αναπτύξουν κάποιες συμμετοχικές δεξιότητες. Κατά μία έννοια, η εκπαίδευση ενηλίκων υποστηρίζει ένα όραμα που βλέπει τη μάθηση ως μια μορφή κοινωνικής συμμετοχής και όχι απλώς ως προπαρασκευαστικό εργαλείο για μια τέτοια συμμετοχή. Αυτή η προοπτική υπερβαίνει φορμαλιστικά και εργαλειακά σχήματα στην εκπαιδευτική διεργασία και υποστηρίζει τη θέση του πολίτη ως δέσμευση στην «κοινότητα πρακτικής» και ενεργητική συμμετοχή σε κοινοτικές δραστηριότητες.

Επιπλέον, η έννοια του ενεργού πολίτη μπορεί να γίνει κατανοητή με πολλούς τρόπους και περιλαμβάνει αξίες, γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες. Κατά την προσέγγισή μας, βασίζεται σε δημοκρατικές αξίες και ανθρώπινα δικαιώματα και δίνει έμφαση στη συμπερίληψη και στη συμμετοχή, είτε σε τοπικό είτε σε περιφερειακό είτε σε εθνικό είτε σε ευρωπαϊκό είτε σε

παγκόσμιο επίπεδο. Αφορά τη σχέση μεταξύ των ατόμων με την κοινότητά τους και δίνει έμφαση στο γεγονός ότι οι πολίτες πρέπει να είναι σε θέση να ενεργούν υπεύθυνα για την επίλυση κοινών προβλημάτων.

Στην καθημερινή εργασία, μέσα από πολλαπλές συνδέσεις με τα δομικά χαρακτηριστικά του επαγγελματικού περιβάλλοντος δημιουργούνται κοινωνικές εμπειρίες που επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη προσωπικότητας, τις στάσεις, τις κοινωνικές δεσμεύσεις και την ηθική σκέψη για ανάληψη δράσης.

Η ποιότητα του επαγγελματικού περιβάλλοντος εξαρτάται επίσης από θετικές αλλαγές στους τομείς ενδιαφέροντος για την πολιτική, ζητήματα ίσων δικαιωμάτων, κοινωνικο-ηθικών δεξιοτήτων, αντιμετώπιση κοινωνικών συγκρούσεων, εγγενούς εργασιακού προσανατολισμού και την εκτίμηση των κοινωνικών σχέσεων στην εργασία, όπως και αλλαγές αξιών σε ό,τι αφορά τις δημοκρατικές συμπεριφορές, την τόνωση της ανεκτικότητας και της διαφάνειας και τη βελτίωση του κοινωνικού κλίματος.

Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τη συμμετοχή και την προώθηση της κοινωνικής δέσμευσης και της ηθικής κρίσης, την ενθάρρυνση της επικοινωνίας, της ανοιχτής αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων και των συγκρούσεων, και γενικότερα την ανάπτυξη του συμμετοχικού πνεύματος με την ενδυνάμωση της ενσυναίσθησης, την ανάληψη ατομικής και κοινωνικής ευθύνης και μια πιο διαφοροποιημένη αξιολόγηση των δυσκολιών που παρουσιάζονται στην καθημερινή ζωή.

Όσο περισσότεροι άνθρωποι δραστηριοποιούνται σε ένα περιβάλλον που απαιτεί επικοινωνία και συμμετοχή, τόσο περισσότερο διαφαίνεται η ανάγκη τους να υπερβούν μια απρόσωπη δημόσια σφαίρα. Όταν οι άνθρωποι συνειδητοποιούν ότι μπορούν να κάνουν τη διαφορά στην κοινότητά τους, ότι η γνώμη τους μετράει και ότι οι επιθυμίες τους λαμβάνονται υπόψη, αυξάνεται η εμπιστοσύνη και η ικανοποίησή τους, καθώς έχουν την αίσθηση ότι μπορούν να ξεπεράσουν με επιτυχία δύσκολες καταστάσεις και προκλήσεις. Έτσι, όλο και λιγότεροι άνθρωποι αισθάνονται ότι βρίσκονται στο «παρασκήνιο» της κοινωνικής ζωής, ενώ όλο και περισσότεροι ταυτίζονται με τους στόχους και τις κοινωνικές διαδικασίες, καθώς η αίσθηση της κοινότητας μεγαλώνει και ο σχεδιασμός, χάρη στη διαφορετικότητα των συμμετεχόντων, εμπλουτίζεται με δημιουργικές παρεμβάσεις.

Η συμμετοχή περιλαμβάνει επίσης κοινή χρήση, συνεργατικό σχεδιασμό, πρόσκληση προς όλους τους ανθρώπους να συνεισφέρουν σε κοι-

νωνικές και πολιτικές διαδικασίες, δράσεις, δίκτυα, ενώσεις και ομάδες συμφερόντων, σε διαφορετικά επίπεδα συν-καθορισμού και ένταξης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Τέλος, οι συμμετέχοντες μαθαίνουν πώς να κάνουν τη ζωή τους ανεξάρτητη. Με αυτόν τον τρόπο, αναπτύσσουν την επιθυμία και την αυτοπεποίθηση να εκφράσουν τη θέλησή τους και να εκπροσωπήσουν δημόσια τα συμφέροντά τους.

7.4 Θεσμικές διασυνδέσεις και ενεργητική συμμετοχή

Σε θεσμικό επίπεδο η «Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη» περιλαμβάνει τρεις «ευρύτερους» στόχους, που συνέχονται με τις προτεινόμενες διαδικασίες αναμόρφωσης του εκπαιδευτικού έργου. Κεντρικό ερώτημα αποτέλεσε το ζήτημα της ενεργητικής ένταξης (active inclusion) και της ανάπτυξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων που θα μπορούσαν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην κινητοποίηση των ανθρώπων που είναι σε θέση να εργαστούν με όρους βελτιωμένους και ενισχυμένους από επιμορφωτικές διαδικασίες. Παρέχεται έτσι ένα γενικό πλαίσιο που αφορά:

- Την προώθηση της κοινωνικής συνοχής και των ίσων ευκαιριών για όλους μέσω επαρκών, προσιτών, οικονομικά βιώσιμων, προσαρμοσμένων και αποτελεσματικών συστημάτων κοινωνικής προστασίας και πολιτικών κοινωνικής ένταξης.
- Την αλληλεπίδραση για την επίτευξη μεγαλύτερης οικονομικής ανάπτυξης και περισσότερων και ποιοτικότερων θέσεων απασχόλησης. Επίσης, με τη στρατηγική της ΕΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη, ενίσχυση της διακυβέρνησης, της διαφάνειας και της συμμετοχής των ενδιαφερομένων στον σχεδιασμό, στην εφαρμογή και στην παρακολούθηση της πολιτικής διαμορφώνονται ομάδες ειδικών στόχων, όπως:
 - Η εξασφάλιση ενεργού κοινωνικής ένταξης, μέσω της προώθησης της συμμετοχής στην αγορά εργασίας αλλά και της καταπολέμησης της φτώχειας και του αποκλεισμού των περιθωριοποιημένων ατόμων και ομάδων.

- ▶ Η διασφάλιση της πρόσβασης για όλους στα βασικά αγαθά, στα δικαιώματα και στις κοινωνικές υπηρεσίες (αξιοπρεπής διαβίωση) και παράλληλα η καταπολέμηση των μορφών αποκλεισμού και διακρίσεων που δημιουργούν ή αναπαράγουν φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού.
- ▶ Η εξασφάλιση συντονισμένων δράσεων και συμμετοχικότητας των ενδιαφερόμενων μερών και η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας των πολιτικών ένταξης.
- ▶ Η ενσωμάτωση σε όλες τις σχετικές δημόσιες πολιτικές και των προγραμμάτων των διαρθρωτικών ταμείων (ειδικότερα του ΕΚΤ) και, τέλος, η προώθηση των πολιτικών για την ισότητα των φύλων (COM, 2005: 706).
- ▶ Η πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες (access to quality services). Στον πυρήνα αυτού του πυλώνα βρίσκεται η ανάγκη διασφάλισης ενός ολοκληρωμένου φάσματος υπηρεσιών, οι οποίες θα επιχειρούν να συμβάλουν στην εξάλειψη των εμποδίων που αντιμετωπίζουν τα άτομα και οι οικογένειές τους, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες τους, ενισχύοντας έτσι την κοινωνικοοικονομική τους επανένταξη. Έμφαση δίνεται στις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης, στέγασης, φροντίδας παιδιών και διά βίου μάθησης, ώστε να αντιμετωπιστούν οι εκπαιδευτικές ελλείψεις μέσω της ΕΚΕ.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η Κοινωνική Ατζέντα,¹⁹ η οποία περιλαμβάνει αλληλένδετους, εξίσου σημαντικούς στόχους:

- α) στη δημιουργία ευκαιριών, δηλαδή στην προσφορά περισσότερων και ποιοτικότερων θέσεων εργασίας χωρίς αποκλεισμούς και στη διευκόλυνση της κινητικότητας. Κανένας φραγμός δεν πρέπει να εμποδίζει την εξέλιξη των ατόμων, που σημαίνει παροχή της δυνατότητας σε κάθε άτομο να αναπτύξει την προσωπική του δυναμική. Διασφάλιση της πολυμορφίας με συμπερίληψη και των πολιτικών αντιμετώπισης των διακρίσεων, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας,

¹⁹. «Ανανεωμένη κοινωνική ατζέντα: Ευκαιρίες, πρόσβαση και αλληλεγγύη στην Ευρώπη του 21ου αιώνα» COM (2008), Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

- β) στην εξασφάλιση πρόσβασης για όλους τους πολίτες (και ιδιαίτερα για όσους βρίσκονται σε μειονεκτική θέση) στην εκπαίδευση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους, στην κοινωνική προστασία, στην περίθαλψη και σε άλλες υπηρεσίες που μπορούν να συνδράμουν στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων,
- γ) στην επίδειξη αλληλεγγύης προς εκείνους που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, εκείνους που πλήττονται από την τεχνολογική αλλαγή, την παγκοσμιοποίηση, τον ψηφιακό μετασχηματισμό και τη γήρανση του πληθυσμού.
- δ) στην υποστήριξη της κοινωνικής ένταξης, της συμμετοχής και του διαλόγου, της καταπολέμησης της φτώχειας και της κοινωνικής απομόνωσης (COM, 2008: 412).

Τέλος, στο πλαίσιο της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020»²⁰ η ΕΕ επιδίωξε να αντιμετωπίσει την κρίση με ευέλικτα μέτρα και παράλληλα να μετατραπεί σε μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομία με υψηλά επίπεδα απασχόλησης, παραγωγικότητας και κοινωνικής συνοχής.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού η Στρατηγική «Ευρώπη 2020» προτάσσει αλληλένδετες και αλληλοενισχυόμενες προτεραιότητες για μια ανάπτυξη:

- Έξυπνη: μέσω μιας οικονομίας που βασίζεται στη γνώση, στην καινοτομία και στην ψηφιακή κοινωνία.
- Βιώσιμη: με την προώθηση μιας ανταγωνιστικής οικονομίας χαμηλών εκπομπών άνθρακα, που θα αξιοποιεί αποτελεσματικά τους πόρους που διαθέτει, θα αναπτύσσει νέες πράσινες τεχνολογίες και θα προστατεύει την ποιότητα του περιβάλλοντος.
- Χωρίς αποκλεισμούς: που προάγει την ενδυνάμωση των ανθρώπων μέσω υψηλού επιπέδου απασχόλησης, την απόκτηση δεξιοτήτων, την καταπολέμηση της φτώχειας και τον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας, της κατάρτισης και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, ώστε να βοηθηθούν οι άνθρωποι να διαχειριστούν την αλλαγή και να οικοδομήσουν μια συνεκτική κοινωνία.

²⁰. «Ευρώπη 2020». Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, COM (2010), Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες, 3.3.2010.

Στους παραπάνω άξονες παρέμβασης ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, το οποίο να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, και στην προαγωγή της διά βίου εκπαίδευσης – σε συνδυασμό με προσπάθειες βελτίωσης της ποιότητας και των επιδόσεων των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, ώστε να διασφαλίζονται «ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση στην αγορά εργασίας». Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε «Θεματολόγιο για νέες δεξιότητες και νέες θέσεις εργασίας», με στόχο τον εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας και την παροχή γνώσεων στους πολίτες μέσω της διά βίου ανάπτυξης δεξιοτήτων, καθώς και την ενίσχυση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας με την καλύτερη αντιστοίχιση προσφοράς και ζήτησης και με την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η έμφαση στην ποιότητα της διακυβέρνησης, που εκφράζει τη βούληση για τη μετάβαση από τη διαχείριση στη διακυβέρνηση στον χώρο της κοινωνικής πολιτικής, ούτως ώστε να υπάρξει εποικοδομητική συνεισφορά στα προβλήματα της κοινωνίας. Τα στοιχεία που συνεισφέρουν στην προώθηση της διακυβέρνησης αφορούν την ύπαρξη συντονισμού μεταξύ των πολιτικών, τη συμβατότητα των στόχων στους διαφορετικούς τομείς πολιτικής, την κοινωνική συμμετοχή κ.ά.

Εντούτοις, αν και δεν γίνεται αναλυτική αναφορά για το πώς θα διασφαλιστεί και με ποια συγκεκριμένα μέτρα πολιτικής θα πραγματοποιηθεί η μετάβαση στη διακυβέρνηση, κεντρικός στόχος παραμένει η πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση, καθώς και στη διά βίου μάθηση, μέσα από τη σταδιακή άνοδο του επιπέδου συμμετοχής στον κοινοτικό μέσο όρο, που καταπολεμά τη διαρροή ιδιαίτερα για τις ευπαθείς ομάδες,

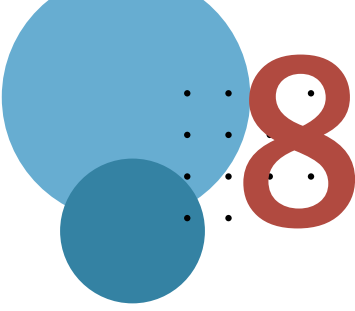
7.5 Κοινωνικό κεφάλαιο και εκπαίδευση

Το *κοινωνικό κεφάλαιο* είναι το σύνολο των πραγματικών και των δυνητικών πόρων που συνδέονται με την κατοχή ενός μόνιμου δικτύου περισσότερων ή λιγότερων θεσμοθετημένων σχέσεων αμοιβαίας γνώσης ή αναγνώρισης. Πρόκειται για πόρους που βασίζονται στην αρχή ότι *οι άνθρωποι ανήκουν σε μια ομάδα*, ενώ το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί και να επεκταθεί ή να μειωθεί,

συνεπώς προϋποθέτει ατομική ή συλλογική δραστηριότητα που διατηρεί σχέσεις οι οποίες μεταφράζονται σε κύρος και δυνατότητα διεκδικήσεων όταν διευρύνονται μέσα από ενισχυμένη κοινωνική συμμετοχή ή σε διάλυση όταν παραμελούνται. Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να οριστεί ως συσσώρευση συλλογικής γνώσης, οργανωτικής κουλτούρας, αλληλεγγύης, κοινής εμπιστοσύνης και δημιουργικής θεσμικής λειτουργίας. Αναπτύσσει κοινωνικές δεξιότητες και αντιπροσωπεύει το σύνολο των πραγματικών ή των συμβολικών πόρων και των πλεονεκτημάτων που αποκομίζουν τα άτομα που συμμετέχουν σε ομάδες και δικτυώσεις.

Η σχέση μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου και διά βίου μάθησης απέκτησε ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της χάραξης ευρωπαϊκών πολιτικών για την εκπαίδευση και την κατάρτιση με σκοπό να εξισορροπήσει τις αυξημένες ανάγκες που παρουσιάζονται στους άξονες της ανταγωνιστικότητας και της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής αναπροσδιορίζοντας στόχους και προοπτικές. Ένας τέτοιος στόχος μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την αξιοποίηση δικτύων που διευκολύνουν τις συνέργειες και τον συντονισμό μεταξύ των ατόμων και ταυτόχρονα ενισχύουν την αμοιβαιότητα, την κοινωνική εμπιστοσύνη και ένα κοινό αίσθημα ευθύνης και αλληλεγγύης.

Θεωρητικό πλαίσιο της ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Οι ευρύτερες μεταβαλλόμενες δυσμενείς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες διαμόρφωσαν αρνητικές συνέπειες στο πεδίο της ΕΚΕ, καθώς επηρέασαν συνολικά το ανθρώπινο δυναμικό (άτομα και ομάδες), τις επιχειρήσεις, τους φορείς, τις δομές και τα δίκτυα. Οι άνθρωποι καταπονήθηκαν από τις αλλαγές αντιμετωπίζοντας σωρευτικά τα διάφορα προβλήματα. Σε αυτό το γεμάτο παθογένειες περιβάλλον, στο οποίο ενισχύθηκε η ατομικότητα σε αρκετές πληθυσμιακές ομάδες, καθίσταται ακόμα πιο σημαντική η υιοθέτηση, η εφαρμογή και η προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην κοινωνία και ειδικότερα στην ΕΚΕ. Με δεδομένες τις συνέπειες από την περιθωριοποίηση και τον εγκλεισμό, οι άνθρωποι θα πρέπει να παρωθηθούν για να συμμετάσχουν, να δράσουν και να συμβάλουν σε όλα όσα τους αφορούν. Με σεβασμό στην ελεύθερη βούληση των πολιτών εκτιμάμε ότι πρέπει να υποστηριχτεί από την πολιτεία, τους θεσμούς, και ειδικά από τους κοινωνικούς εταίρους και την τοπική αυτοδιοίκηση, η ενεργητική συμμετοχή των ίδιων των ομάδων στόχου στις δράσεις και στις υπηρεσίες που τους αφορούν.

Στη συγκεκριμένη ενότητα προσεγγίζουμε τη διεργασία της ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής με σκοπό να αναδειχτεί και η σημασία ανάπτυξης του συνόλου των διεργασιών της ΕΚΕ στο πλαίσιο αυτό (προσέγγιση από το ειδικό στο γενικό). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι αξιοποιούνται η δυναμική της συλλογικότητας, η αλληλεπίδραση, η αλληλοϋποστήριξη, η επικοινωνία

και η ομαδικότητα των άμεσα εμπλεκομένων. Επιπρόσθετα, με τη ΔΕΑ μπορεί να προωθείται και η διάχυση της γνώσης, της εμπειρίας και της τεχνογνωσίας μεταξύ εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων και εκπαιδευομένων μεταξύ τους. Βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα η ανάπτυξη της ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής θα μπορούσε να αποτελέσει καλή πρακτική που δύναται να επηρεάσει την ΕΚΕ και τη σύνδεσή της με την απασχόληση.

8.1 Υφιστάμενη κατάσταση, περιβάλλον και πεδίο εφαρμογής της ΔΕΑ

Η συνεχής εξέλιξη στο πεδίο της ΕΚΕ αναγνωρίζεται, προσεγγίζεται κριτικά και υποστηρίζεται από τους ειδικούς στην εκπαίδευση ενηλίκων, τους εμπλεκόμενους φορείς, τα δίκτυα, τις δομές, τις επιστημονικές ενώσεις, τις συγκροτημένες διεπιστημονικές ομάδες ή και τα μεμονωμένα άτομα («ανθρώπους-κλειδιά»).

Σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους, που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις κατευθύνσεις και τις προτεραιότητες, τα προγράμματα και τις χρηματοδοτήσεις της ΕΕ, εκσυγχρονίστηκαν –και συνεχίζουν να εκσυγχρονίζονται– υπηρεσίες, συστήματα, δομές, δίκτυα, φορείς που έχουν προσανατολισμό στην ανάπτυξη της ΕΚΕ, στην ποιότητα, στην αποτελεσματικότητα, στη βιωσιμότητα και στην ανταγωνιστικότητά τους, γεγονός που δημιουργεί πολλαπλές θετικές επιδράσεις στην ικανότητά τους για διαβούλευση και διαπραγμάτευση. Με πυρήνα το ανθρώπινο δυναμικό μπορεί να εξελίσσονται, να αναβαθμίζονται ή και να διαφοροποιούνται οι ρόλοι και οι σχέσεις των εμπλεκόμενων συντελεστών στην ΕΚΕ, τα πλαίσια ανάπτυξης του εκπαιδευτικού έργου (ειδικά όσον αφορά την άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων), τα θεματικά πεδία παρέμβασης, οι ομάδες στόχοι κ.λπ. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι δημιουργήθηκαν/δημιουργούνται και πιστοποιήθηκαν/πιστοποιούνται τα Επαγγελματικά Περιγράμματα (ΕΠ) και τα Πλαίσια εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων βάσει των ΕΠ²¹. Δημιουργήθηκαν,

21. Σημειώνεται εκ των προτέρων ότι στις περιπτώσεις ύπαρξης και εφαρμογής εκπαιδευτικών προγραμμάτων με πλαίσια εκπαιδευτικών προδιαγραφών και οδηγούς κατάρτισης βάσει πιστοποιημένων επαγγελματικών περιγραμμάτων θα πρέπει να προσαρμόζεται και να διαφοροποιείται κατάλληλα και η διεργασία της ΔΕΑ (Σιδηρά, 2012· Καραλής κ.ά., 2021).

διευρύνθηκαν και ενισχύθηκαν δομές· προσδιορίστηκαν/προσδιορίζονται, εφαρμόζονται, τηρούνται ή και διασφαλίζονται τα όρια, οι προϋποθέσεις, οι προδιαγραφές και τα κριτήρια που έχουν τεθεί για την αποτελεσματική υλοποίηση σύμφωνα και με όσα εμπεριέχονται στην ισχύουσα νομοθεσία· δημιουργούνται, ενισχύονται και αξιοποιούνται οι μηχανισμοί διάγνωσης αναγκών κατάρτισης/αγοράς εργασίας· αναγνωρίζονται δυνατότητες αλλά και περιορισμοί που τίθενται στα πεδία παρέμβασης/εφαρμογής· προλαμβάνονται ή αντιμετωπίζονται προβλήματα· καλύπτονται αδυναμίες, ανεπάρκειες και ελλείψεις· αναπτύσσονται/προωθούνται κίνητρα προσέλκυσης και δράσεις/μηχανισμοί ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης, ενεργοποίησης και ενίσχυσης της συμμετοχής στην ΕΚΕ κ.λπ.

Σύμφωνα με τις εκροές από τις ποικίλες εκπαιδευτικές εφαρμογές, μπορεί να ανατροφοδοτείται το ισχύον θεσμικό πλαίσιο σε προεπιλεγμένα πεδία –παρόλο που τίθεται έντονα από τους κοινωνικούς εταίρους η ανάγκη ενίσχυσης της ουσιαστικής συμμετοχής τους– των δυνατοτήτων και των μηχανισμών ανατροφοδότησης με εισροές από την πράξη και την πραγματική ζωή με σκοπό τη βελτίωση της εφαρμοσιμότητας, την άμβλυση περιορισμών, την αντιμετώπιση εμποδίων/δυσκολιών που διαπιστώνονται από τους άμεσα εμπλεκόμενους στην εκπαιδευτική πράξη κ.λπ.

Όπως ήδη έχει ειπωθεί, πεδίο εφαρμογής της ΔΕΑ στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής –με όρια και προϋποθέσεις, περιορισμούς και δυνατότητες (π.χ. λόγω ομάδας στόχου, τοπικής αγοράς εργασίας και τοπικής κοινωνίας, προοπτικών απασχόλησης)– αποτελεί η εκπαιδευτική διεργασία, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις, δεδομένης της ολιστικής και πολυδιάστατης προσέγγισής της, προσομοιάζει ως έναν βαθμό με το εκπαιδευτικό έργο που παρέχεται στο πρόγραμμα/έργο ενός ΟΕΚΕ. Η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας πραγματοποιείται ανάλογα με τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων και τις εισροές από τη συνεχή διερεύνηση, παρακολούθηση, αξιολόγηση και ανατροφοδότηση της εξέλιξής τους σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο, υιοθετώντας τη φιλοσοφία της συμμετοχής επιτυγχάνουμε και τις θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις «από το ειδικό στο γενικό», «από τη βάση προς τα πάνω», «τη βήμα-βήμα προσέγγιση» κ.λπ.

Για παράδειγμα, τα στελέχη του ΟΕΚΕ, οι εκπαιδευτές και οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να επιδιώκουν να πραγματοποιείται η εκπαιδευτική δι-

εργασία με αρχές, χαρακτηριστικά, όρους, προϋποθέσεις, προδιαγραφές, κριτήρια ποιότητας και αποτελεσματικότητας υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Οι εκπαιδευόμενοι αποτελούν τον βασικό συντελεστή της εκπαιδευτικής διεργασίας, η οποία πραγματοποιείται με την ενεργητική συμμετοχή τους. Δεν αποτελούν παθητικούς αποδέκτες, αλλά παρωθούνται και υποστηρίζονται κατάλληλα να συμμετέχουν ενεργά στην εκπαιδευτική διεργασία και συγκεκριμένα σε όλο το φάσμα των εργασιών και των διαδικασιών που τη συνθέτουν κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγησή της (συμπεριλαμβανομένης της ΔΕΑ). Σημειώνεται ως προϋπόθεση ή και ως ανάγκη η συστηματική καλλιέργεια των ανάλογων αντιληπτικών σχημάτων, ώστε να διευκολύνονται οι εκπαιδευτές και οι εκπαιδευόμενοι να συμμετέχουν ισότιμα και ενεργά στην εκπαιδευτική διεργασία, επιδιώκοντας τη μέγιστη εφικτή ανταπόκρισή της στις αρχές της φιλοσοφίας της συμμετοχής.

8.2 Η επιλογή και η σημασία της ΔΕΑ

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εντείνεται η ανάγκη εστίασης και ενίσχυσης της ΔΕΑ λόγω της εργασιακής απορρύθμισης, της ανασφάλειας, της έλλειψης επαγγελματικής σταθερότητας, της περιθωριοποίησης ατόμων και ομάδων, ανέργων, εργαζομένων και κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, η επιλογή εστίασης στη ΔΕΑ σχετίζεται με διαπιστώσεις που αφορούν τη σημασία και τον ρόλο της, τις ανεπάρκειες, τις στρεβλώσεις, τα προβλήματα και τις ανάγκες ενίσχυσής της στις διάφορες εκπαιδευτικές εφαρμογές, τις συνεχείς εξελίξεις όσον αφορά τις ανάγκες και τις δυνατότητες, τα απαιτούμενα τυπικά και άτυπα προσόντα για την επαγγελματική και την προσωπική ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού (λόγω και των συνεπειών από το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον), την ίδια τη φυσιολογία της εκπαιδευτικής διεργασίας, η οποία διέπεται από τις αρχές της μάθησης ενηλίκων και προϋποθέτει τη διαμόρφωση του κατάλληλου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος (εξελισσόμενου, δυναμικού, ανοιχτού, ευέλικτου, προσαρμοσμένου στις ανάγκες κ.λπ.).

Η σημασία της συμβολής της ΔΕΑ αναδεικνύεται από στοιχεία που αφορούν:

- ▮ την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα των δράσεων και των παρεμβάσεων ΕΚΕ,
- ▮ την υποστήριξη της σύνδεσης εκπαίδευσης-κατάρτισης-απασχόλησης,
- ▮ την ανάπτυξη/υιοθέτηση καινοτομικών μεθοδολογικών στοιχείων στις εκπαιδευτικές εφαρμογές,
- ▮ την τροφοδότηση και ανατροφοδότηση της διαμορφωτικής και της τελικής/συνολικής συμμετοχικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου,
- ▮ την ενίσχυση και τη στοχευμένη –θεματικά προσανατολισμένη– αξιοποίηση της δικτύωσης²² κ.λπ.

Για παράδειγμα, εάν πραγματοποιήσουμε έναν καταϊγισμό ιδεών ως προς τη συμβολή της ΔΕΑ στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο, διαπιστώνουμε ότι καθορίζει την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα, την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα των υπηρεσιών ΕΚΕ.

Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής κρίνεται αναγκαία η διαμόρφωση μιας ανοιχτής, δυναμικής, ευέλικτης εκπαιδευτικής διεργασίας, η οποία θα μπορεί να προσαρμόζεται στις εξελίξεις των διαπιστωμένων –ρητά και μη ρητά διατυπωμένων– εκπαιδευτικών αναγκών, όπως αυτές προκύπτουν από την άμεση και έμμεση ενεργητική συμμετοχή τόσο των εκπαιδευομένων-επωφελουμένων της όσο και των εκπαιδευτών ενηλίκων.

Στο προαναφερόμενο πλαίσιο προωθείται η εφαρμογή του συνόλου των αρχών μάθησης ενηλίκων, ενώ αξιοποιούνται στοιχεία και από τις στρατηγικές της εκπαίδευσης ενηλίκων (Βεργίδης και Καραλής, 2004). Με προσέγγιση «από τη βάση προς τα πάνω», η ΔΕΑ αποτελεί το κυρίαρχο συστατικό της βάσης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι:

- Συμβάλλει στο να προωθείται πολύπλευρα ο προσανατολισμός της εκπαιδευτικής διεργασίας στους εκπαιδευομένους και στην εκπαιδευτική σχέση.

²² Η σημασία της ενεργητικής συμμετοχής στην ΕΚΕ και η καθοριστική συμβολή της δικτύωσης αναγνωρίστηκαν σε θεσμικό και σε στρατηγικά λειτουργικό επίπεδο. Στην πράξη αναφέρουμε ενδεικτικά τα σχετικά Εθνικά και Ευρωπαϊκά Θεματικά Δίκτυα/Ομάδες στο πλαίσιο των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών Απασχόληση, Equal I & II, Horizon, Integra κ.ά., 1996-2009.

- Τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από την εκπαιδευτική διεργασία και το εκπαιδευτικό έργο.
- Συμβάλλει στον προσδιορισμό και στην επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων.
- Προσανατολίζει ως προς την επιλογή και την εφαρμογή της κατάλληλης εκπαιδευτικής μεθοδολογίας.
- Οριοθετεί, εξειδικεύει και αναπροσαρμόζει το εκπαιδευτικό περιεχόμενο.

Γενικότερα, η ΔΕΑ συμβάλλει σε όλο το φάσμα των υπηρεσιών εκπαίδευσης-κατάρτισης και ειδικά στη σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης και εκπαίδευσης-αγοράς εργασίας.

Η φιλοσοφία της συμμετοχής είναι συμβατή με όλες τις ενεργητικές μορφές μάθησης και διδασκαλίας υπό την προϋπόθεση της τήρησης ενιαίου πλαισίου συγκεκριμένων αρχών. Πιο συγκεκριμένα, ενισχύονται οι συνέργειες λειτουργιών, διαδικασιών, εργασιών σε κοινή βάση αναγκών/στόχων και ενιαίο πλαίσιο αρχών. Ταυτόχρονα, προωθείται και η συστηματική συνεχής συνεργασία των βασικών τουλάχιστον εμπλεκόμενων συντελεστών της εκπαιδευτικής πράξης: των σχεδιαστών/στελεχών των ΟΕΚΕ, των εκπαιδευτών, των εκπαιδευομένων, των διοικητικών/επιστημονικών στελεχών κατάρτισης, των αξιολογητών, των επιχειρήσεων και των υπευθύνων πρακτικής άσκησης. Σύμφωνα με τις αξιολογικές εκροές, σε αρκετές περιπτώσεις επιτυγχάνεται η συστηματική συμμετοχή όλων των παραπάνω συντελεστών στη ΔΕΑ, λαμβάνοντας υπόψη τις ευέλικτες, οριοθετημένες και προσανατολισμένες στη φιλοσοφία της συμμετοχής, φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης, ανατροφοδότησης της πορείας και των αποτελεσμάτων της.

Η ανάπτυξη της ΔΕΑ σε συμμετοχικό περιβάλλον εκπαίδευσης ενισχύει ορισμένα από τα πολλαπλά διαπιστωμένα οφέλη της, συναθροίζοντάς τα στα οφέλη της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων. Για παράδειγμα, εάν εστιάσουμε στις πολυεπίπεδες θετικές επιδράσεις στα προγράμματα κατάρτισης και στους ΟΕΚΕ διαπιστώνουμε ότι, υιοθετώντας τη φιλοσοφία της συμμετοχής κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση της ΔΕΑ, υποστηρίζεται –ως μέρος του όλου– το ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο είναι σε θέση, μεταξύ άλλων, να:

- αλληλεπιδρά σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία,
- υιοθετεί άμεσα και έμμεσα αρχές που προωθούν την ισότητα,
- ενισχύει αντιλήψεις που χαρακτηρίζουν τη δημοκρατική εκπαίδευση,
- συμμετέχει στις δράσεις στήριξής του και να μην αποτελεί παθητικό αποδέκτη τους.

Με τη ΔΕΑ διαπιστώνονται και αναγνωρίζονται οι πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες, διαγνωσμένες ρεαλιστικά, με σαφήνεια και ακρίβεια, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνονται θετικές επιδράσεις στο εκπαιδευτικό έργο και ευρύτερα στη ΕΚΕ όσον αφορά την αποτελεσματικότητα και την ποιότητά της. Οι εκπαιδευόμενοι ωφελούνται στο μέγιστο εφικτό από την εκπαιδευτική διεργασία όταν αυτή ανταποκρίνεται στις εκπαιδευτικές τους ανάγκες, όπως διατυπώνονται ρητά και μη ρητά, είτε είναι κρυφές είτε εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή (βλ. Υποκεφ. 8.3).

Πιο συγκεκριμένα, με σκοπό και την οριοθέτηση των διαγνωστικών διεργασιών (βλ. Υποκεφ. 7.1.), η ΔΕΑ –προσανατολισμένη στους εκπαιδευόμενους– τροφοδοτεί, ανατροφοδοτεί, επηρεάζει ή και καθορίζει τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την αξιολόγηση και ευρύτερα την εξέλιξη και την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Σημειώνεται ότι προωθείται η συστηματική αξιοποίηση εκρών-αποτελεσμάτων της ΔΕΑ, που χαρακτηρίζονται από επιστημονική επάρκεια, καταλληλότητα, αξιοπιστία κατά:

- τον σχεδιασμό, την παρακολούθηση, τη διαμορφωτική αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας,
- την ενδυνάμωση και τη συμβουλευτική στήριξη, αλληλένδετα ή και παράλληλα με την εκπαιδευτική διεργασία,
- την προσαρμογή και την αναπροσαρμογή της πρακτικής άσκησης ανάλογα με τις εξελίξεις/αλλαγές στις εκροές της ΔΕΑ,
- την εσωτερική και εξωτερική δικτύωση και παραπομπή (με σκοπό την κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών) στα κατάλληλα άτομα, στελέχη, φορείς, επιχειρήσεις κ.λπ.

Με την επεξεργασία, την ανάλυση, την εμβάθυνση και την κριτική προσέγγιση στοιχείων όπως τα προαναφερόμενα διαπιστώνεται η ιδιαίτερη συμβολή της ΔΕΑ:

- ▶ στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών σεναρίων μάθησης/διδασκαλίας, σχεδίων μαθημάτων, δράσεων, παρεμβάσεων και υπηρεσιών στο πεδίο της ΕΚΕ άρρηκτα συνδεδεμένων με τις εκπαιδευτικές ανάγκες και την εξέλιξη αυτών (συνεκτιμώνται εκροές από τη συνεχή παρακολούθηση, αξιολόγηση, ανατροφοδότηση της ΔΕΑ),
- ▶ στην ανταπόκριση της εκπαιδευτικής διεργασίας στις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες με ιδιαίτερη βαρύτητα στην ενίσχυση των προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων (soft skills), στην ανάπτυξη κινήτρων, στην αξιοποίηση του συναισθήματος, της δυναμικής της ομάδας κ.λπ. (Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012).
- ▶ στον προσδιορισμό και στην οριοθέτηση γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών των εκπαιδευομένων που μπορεί να αναπτυχθούν, να μετασχηματιστούν, να διαφοροποιηθούν ή να απαλειφθούν,²³
- ▶ στην ενίσχυση, στην εμπάθυνση, στη διεύρυνση των διαδικασιών διερεύνησης στοιχείων που επηρεάζουν τους εκπαιδευτικούς στόχους και τις εκπαιδευτικές ανάγκες σε όλο το φάσμα της εκπαιδευτικής διεργασίας· στον σχεδιασμό, στην υλοποίηση και στην αξιολόγησή της, τα οποία εντάσσονται στον συναισθηματικό τομέα και προϋποθέτουν εξατομικευμένες προσεγγίσεις, πολλαπλότητα ή εναλλαγή εκπαιδευτικών ρόλων, εναλλακτικά εκπαιδευτικά σενάρια με πολλαπλές επιλογές σχετικά με τον κατάλληλο χωροχρόνο, ευέλικτες, ανοιχτές, δυναμικές, ανατροφοδοτούμενες εκπαιδευτικές μεθόδους/τεχνικές/μέσα (συμμετοχική εκπαιδευτική μεθοδολογία) κ.ά.
- ▶ στη διαπίστωση αδυναμιών, ελλείψεων, μαθησιακών εμποδίων, στερεοτύπων κ.ά. σχετικά με τις επιθυμητές επιδιωκόμενες γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες και στάσεις των εκπαιδευομένων, οι οποίες ενδέχεται να παρεμποδίζουν τις δυνατότητές τους να προβούν σε ενέργειες συναφείς με τους εκπαιδευτικούς στόχους που θέτονται ανά εκπαιδευτική εφαρμογή κ.λπ.

²³. Σε ορισμένες περιπτώσεις η επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων, που προσδιορίστηκαν με βάση συγκεκριμένες εκπαιδευτικές ανάγκες, απαιτεί, εκτός από την ανάπτυξη, τον εμπλουτισμό, την εξειδίκευση, τη διεύρυνση γνώσεων/ικανοτήτων/δεξιοτήτων/στάσεων, και την απαλοιφή κάποιων εξ αυτών (συνήθως διαφοροποίηση στάσεων), που αποτελούν εμπόδιο, στερεότυπο, αρνητικό παράγοντα για την εξέλιξη της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Η ΔΕΑ ως εκπαιδευτική επιλογή, προτεραιότητα, επιδίωξη, αναγκαιότητα και κριτήριο αξιολόγησης

Πιο αναλυτικά η ΔΕΑ αποτελεί:

A. Εκπαιδευτική επιλογή και προτεραιότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας και του εκπαιδευτικού έργου στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Μέσω της ΔΕΑ επιδιώκεται η **βέλτιστη δυνατή**:

- ▶ ανταπόκριση στις εκπαιδευτικές ανάγκες και στις ιδιαιτερότητες των εκπαιδευομένων,
- ▶ ποιότητα στην εκπαιδευτική διεργασία (προσέγγιση από το ειδικό στο γενικό) με θετικές συνέπειες στο εκπαιδευτικό έργο και στις υπηρεσίες ΕΚΕ,
- ▶ αποτελεσματικότητα των διεργασιών που συνθέτουν το εσωτερικό και το εξωτερικό περιβάλλον του εκπαιδευτικού έργου, που παρέχεται στο πλαίσιο των διαφόρων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, πρωτοβουλιών, προγραμμάτων ΕΚΕ κ.λπ.

B. Επιδίωξη, αναγκαιότητα και αναπόσπαστο συστατικό του σχεδιασμού, της υλοποίησης, της αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας και της σύνδεσής της με την αγορά εργασίας και την κοινωνία μετά τη λήξη των προγραμμάτων/έργων ΕΚΕ. Συγκεκριμένα, η σύνδεση της εκπαίδευσης ενηλίκων και της κατάρτισης με την αγορά εργασίας και η στήριξη της απασχόλησης των ομάδων στόχου τους έχουν ως προϋπόθεση τη ΔΕΑ και την κάλυψη των διαπιστωμένων εκπαιδευτικών αναγκών των εκπαιδευομένων. Με νέες ή ενισχυμένες τις υπάρχουσες γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις/συμπεριφορές (ή και έχοντας απαλείψει ορισμένες εξ αυτών), οι εκπαιδευόμενοι είναι σε θέση να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, είτε σε συγκεκριμένες προεπιλεγμένες θέσεις, είτε με αυτενέργεια στη βάση ενός ευέλικτου πλάνου εναλλακτικών διαδρομών και επιλογών, όπου μπορεί να προωθείται και η σύζευξη του προφίλ του εκπαιδευόμενου με το προφίλ της θέσης εργασίας (βλ. Βλασσόπουλος, 2005).

Γ. Προϋπόθεση, προδιαγραφή, κριτήριο αξιολόγησης, σύνθετο δείκτη για την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα της εκπαιδευτικής διεργ-

γασίας και του εκπαιδευτικού έργου, συνεπώς και των παρεχόμενων υπηρεσιών, προγραμμάτων, πρωτοβουλιών ΕΚΕ. Για παράδειγμα, με αντικείμενα ή άξονες αξιολόγησης τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την υλοποίηση της εκπαιδευτικής διεργασίας, η ΔΕΑ αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης της αποτελεσματικότητάς τους. Συγκεκριμένα, κριτήρια αξιολόγησης αποτελούν ο βαθμός ανταπόκρισης στις εκπαιδευτικές ανάγκες ή και ο βαθμός κάλυψης των εκπαιδευτικών αναγκών των εκπαιδευομένων σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο.

Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι τα κριτήρια αξιολόγησης εμπειρίζονται στη μεθοδολογία της (συμμετοχικής) αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας (Σιδηρά, 2015). Επίσης, συμβάλλουν στη δημιουργία δεικτών αποτίμησης της αποτελεσματικότητάς της (Κουτούζης, 1999-).

8.3 Η ΔΕΑ ως διεργασία και οι εκπαιδευτικές ανάγκες στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Η ΔΕΑ προσεγγίζεται ως διεργασία, η περιγραφή της οποίας ορίζεται ως διαδικασία (Σιδηρά κ.ά., 2005). Αποτελεί βασικό συστατικό μέρος της όλης εκπαιδευτικής διεργασίας, την οποία τροφοδοτεί και ανατροφοδοτεί. Με προσέγγιση από το «ειδικό προς το γενικό» καθορίζει το εκπαιδευτικό έργο ενισχύοντας, βελτιώνοντας και εξελίσσοντας το. Έχει πολλαπλές θετικές επιδράσεις στην αποτελεσματικότητα και στην ποιότητα της ΕΚΕ, καθώς και στη σύνδεσή της με την απασχόληση/αυτοαπασχόληση ή και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η ΔΕΑ αποτελεί αναγκαιότητα και βασική επιδίωξη κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας, καθώς η αξιοποίηση των εκρρών της, και ειδικά η ανταπόκριση της εκπαιδευτικής διεργασίας στις διαπιστωμένες –ρητά ή μη ρητά διατυπωμένες– εκπαιδευτικές ανάγκες σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Παράλληλα εκτιμάται ότι:

- ▶ αποτελεί προϋπόθεση για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής,
- ▶ αξιοποιείται στη διαμόρφωση των ποιοτικών και των ποσοτικών προδιαγραφών, κριτηρίων, δεικτών,

- στοιχειοθετεί σύνθετους δείκτες για την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και των παρεχόμενων υπηρεσιών, προγραμμάτων, πρωτοβουλιών ΕΚΕ κ.λπ.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ΔΕΑ, με διαφορετική βαρύτητα σε κάθε περίπτωση, αποτελεί βασικό συστατικό, προϋπόθεση, επιμέρους επιδίωξη, άξονα ή και κριτήριο αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας της εκπαιδευτικής διεργασίας και του εκπαιδευτικού έργου.

Η ΔΕΑ διενεργείται σε ενιαίο πλαίσιο αρχών, στόχων, διαδικασιών, κριτηρίων, προδιαγραφών. Οι εκπαιδευτικές ανάγκες προσδιορίζονται με βάση τη συγκέντρωση, την επεξεργασία, την ανάλυση, τη συνθετική κριτική προσέγγιση δεδομένων όπως:

- Τα ιδιαίτερα προσωπικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των εκπαιδευομένων.
- Οι γνώσεις, οι εμπειρίες, τα βιώματα, οι δραστηριότητες, τα ενδιαφέροντα, οι τυχόν εθελοντικές/κοινωνικές δράσεις τους. Τα προαναφερόμενα στοιχεία ενδεχομένως υπάρχουν σε ήδη προσδιορισμένο εκπαιδευτικό/επαγγελματικό προφίλ τους (συνέργεια των διεργασιών).
- Τα τυπικά και τα άτυπα προσόντα τους αναλυμένα σε γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις, συμπεριφορές.
- Οι αδυναμίες, οι ελλείψεις, οι προβληματισμοί, οι συγχύσεις και οι ανεπάρκειές τους.
- Οι επιδιώξεις, οι προσδοκίες, οι δυνατότητες και οι προοπτικές τους κ.λπ.

Η ΔΕΑ ως διεργασία δύναται να υλοποιείται σε ένα ενιαίο πλαίσιο ποιότητας, το οποίο τροφοδοτείται και ανατροφοδοτείται συστηματικά από τις εκροές, τα ευρήματα, τα αποτελέσματα της παρακολούθησης της εφαρμογής της. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δίνεται στην **εξέλιξη των εκπαιδευτικών αναγκών**. Στην πράξη, για παράδειγμα, μπορεί να παρακολουθείται η υλοποίηση/εφαρμογή και να αξιολογείται, ώστε να ανατροφοδοτούνται συστηματικά η πορεία και τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διεργασίας και της ΔΕΑ.

Τα αποτελέσματα/ευρήματα της ΔΕΑ συσχετίζονται, προσεγγίζονται κριτικά, αναλύονται κ.λπ. με την ενεργητική συμμετοχή και τη συνεργασία με τους εκπαιδευομένους. Οι εκπαιδευτικές ανάγκες εντάσσονται/κατηγοριοποιούνται στις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες, στις λανθάνουσες ανάγκες και στις κρυφές ανάγκες των εκπαιδευομένων σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο (Κόκκος, 1999· Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012· Σιδηρά, 2012).

Όταν αναφερόμαστε στις ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες εννοούμε τις ανάγκες που εκφράζονται, διατυπώνονται, προσδιορίζονται από τους ίδιους τους εκπαιδευομένους-συμμετέχοντες στην εκπαιδευτική διεργασία και στη ΔΕΑ. Στον αντίποδα, οι μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες αποτελούν στοιχεία τα οποία δεν εκφράζονται άμεσα, με συνέπεια να κρίνεται αναγκαία η σε βάθος διερεύνησή τους συνθέτοντας ή αναλύοντας καταστάσεις, περιπτώσεις, γεγονότα, σχέσεις και ρόλους. Υπό το ίδιο πρίσμα, οι λανθάνουσες ανάγκες είναι οι ανάγκες που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή, ενώ οι κρυφές ανάγκες είναι οι ανάγκες που σκόπιμα δεν εκφράζονται και δεν αναγνωρίζονται στις διαδικασίες διαλόγου.

Στην ομάδα η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της στις περισσότερες περιπτώσεις διαφοροποιεί τις εκπαιδευτικές ανάγκες, τις απαλείφει, τις εξελίσσει ή και δημιουργεί νέες. Για παράδειγμα, μπορεί ένας εκπαιδευόμενος να έχει κάποιες ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες, αλλά στο πλαίσιο της ομάδας, λόγω της αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των μελών της, να τις καλύπτει με τη συμβολή άλλου/ων εκπαιδευομένου/ων.

Οι εκπαιδευτικές ανάγκες προσδιορίζονται και μέσα από τη διερεύνηση ή και την αναγνώριση στοιχείων σχετικά με τα τυπικά και τα άτυπα προσόντα, τα προσωπικά, τα γενικά και τα ειδικά προσόντα, καθώς και τις υπάρχουσες γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες και στάσεις των εκπαιδευομένων. Η ΔΕΑ τροφοδοτείται και ανατροφοδοτείται, εάν είναι επιθυμητό, από την ανάλυση των προσόντων (Δημουλάς κ.ά., 1995· Βλασσόπουλος, 2005· Σιδηρά, 2012). Συγκεκριμένα, στην ανάλυση προσόντων δίνεται έμφαση στις δεξιότητες σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Ενδέχεται να εμπειρεύεται στη ΔΕΑ ή να είναι αυτοτελής, συμπληρωματική ή εναλλακτική διεργασία που τροφοδοτεί και τον προσδιορισμό του επαγγελματικού και του εκπαιδευτικού τους προφίλ. Για παράδειγμα, με την ενεργητική συμμετοχή και, όπου είναι εφικτό, σε συνεργασία με τους εκπαιδευομένους,

μπορεί να διερευνώνται και να αναλύονται στοιχεία από το επαγγελματικό και το εκπαιδευτικό προφίλ τους, τις επαγγελματικές, τις εκπαιδευτικές, τις κοινωνικές εθελοντικές εργασίες/δραστηριότητες, τις εμπειρίες και τα βιώματα, τα στοιχεία της προσωπικότητας, τα συναισθήματα, συστατικά στοιχεία της συναισθηματικής νοημοσύνης τους, τις προσωπικές ικανότητες και τις κοινωνικές τους δεξιότητες κ.λπ. Ανάλογα στοιχεία μπορεί να εμπεριέχονται στη διερευνητική διεργασία για τον προσδιορισμό του υπάρχοντος και του επιθυμητού εκπαιδευτικού, επαγγελματικού, κοινωνικού προφίλ των εκπαιδευομένων (Σιδηρά κ.ά., 2005).

Με πυρήνα την εκπαιδευτική σχέση, η ΔΕΑ προϋποθέτει την αλληλοσυμπλήρωση μεταξύ διεργασιών –εσωτερικών και εξωτερικών– της εκπαιδευτικής διεργασίας. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται πολυδιάστατα, αλλά και ολοκληρωμένα ένα σύστημα εισροών–εκροών αλληλένδετα με ένα πλέγμα σχέσεων αιτίας/ών–αποτελέσματος/ων. Η εκπαιδευτική ανάγκη μπορεί να σχετίζεται με την αιτία ή και το αποτέλεσμα.

Στην πράξη τροφοδοτείται και ανατροφοδοτείται η ΔΕΑ με στοιχεία/πληροφορίες που αναλύονται ή και συντίθενται για να αποτελέσουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες. Λόγου χάρη, στο εξωτερικό περιβάλλον έχει κρίσιμη σημασία η αξιοποίηση της διεργασίας της προσέγγισης, της προσέλευσης και της υποδοχής των εκπαιδευομένων. Στο εσωτερικό περιβάλλον εκτιμάται ως κρίσιμη κάθε συνιστώσα, παράγοντας, διεργασία/διαδικασία που εμπειρεύεται –τυπικά ή και άτυπα– στην εκπαιδευτική διεργασία. Αναφέρουμε ενδεικτικά την ανάλυση κοινωνικών δραστηριοτήτων των εκπαιδευομένων στο πλαίσιο μιας υπαρκτής ή δυνητικής σχέσης με τον εργοδότη, όπου το κυρίαρχο μείγμα γνώσεων, δεξιοτήτων, ικανοτήτων και στάσεων συσχετίζεται με τους στόχους, δηλαδή μπορεί να αποτελεί πλούσιο υπόβαθρο για τη στήριξη της εκπαιδευτικής διεργασίας (λειτουργεί προσθετικά) ή μπορεί να αποτελεί υπόλοιπο (λειτουργεί αφαιρετικά) με συνέπεια να προσδιορίζεται ως νέα εκπαιδευτική ανάγκη, που θα πρέπει να καλυφθεί.

Σε επίπεδο εκπαιδευομένου αναπτύσσεται και μια εσωτερική διαλογική σχέση με τον εαυτό του: «συζητά με τον εαυτό του», στοχάζεται και αναστοχάζεται, ασκεί κριτική, συσχετίζει τα «θέλω του με τα μπορώ του», διερευνά τις ανάγκες του –συνειδητές ή μη–, αποδέχεται αδυναμίες και ελλείψεις του, οργανώνει την αυτοανάπτυξή του στη βάση των αναγκών του, μελετά τις πράξεις και τις συμπεριφορές του, αναγνωρίζει ή προσδιορίζει τα

κίνητρα και τους στόχους του, διατυπώνει ρητά τις εκπαιδευτικές ανάγκες και τις προσδοκίες του κ.λπ.

Σε επίπεδο εκπαιδευτικής σχέσης, η διεργασία της ΔΕΑ συντονίζεται από τον εκπαιδευτή ή κάποιον εκπαιδευόμενο στον οποίο ανατίθεται ο ρόλος του εκπαιδευτή. Και πάλι η συζήτηση έχει καθοριστικό ρόλο στη διεργασία, μόνο που δεν είναι πλέον νοητή, αλλά πραγματική. Δεδομένα και πληροφορίες, εκροές και εισροές, προσανατολίζουν τη συζήτηση με τον εκπαιδευτή σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, καθοριστική είναι η σημασία του διαλόγου μεταξύ εκπαιδευομένων. Στην ομάδα μπορεί να αποσαφηνιστούν στρεβλώσεις ή να εκφραστούν ανάγκες που δεν είναι συνειδητές και μπορεί να εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή ή και να είναι κρυφές.

8.4 Προϋποθέσεις, χαρακτηριστικά, αρχές και διαδικασίες της ΔΕΑ

Όπως ήδη έχει ειπωθεί, η ΔΕΑ καθορίζει την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, καθώς την προσανατολίζει να ανταποκρίνεται σε πραγματικές, διαγνωσμένες εκπαιδευτικές ανάγκες. Προϋπόθεση αποτελεί το να επηρεάζει τα ανάλογα με τη ΔΕΑ σημεία σε όλες τις διαδικασίες που αφορούν τους στόχους, το περιεχόμενο, την εκπαιδευτική μεθοδολογία, τη Συμμετοχική Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου (ΣΑΕΕ),²⁴ την κατανομή του εκπαιδευτικού περιεχομένου και του διαθέσιμου χρόνου κ.λπ.

Η ΔΕΑ προσεγγίζεται θεωρητικά και μεθοδολογικά στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής με πολλαπλές θετικές επιδράσεις και συγκριτικά πλεονεκτήματα στο εκπαιδευτικό έργο και στην ΕΚΕ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συγκεκριμένη επιλογή προσδίδει προστιθέμενη αξία στη ΔΕΑ. Σχετίζεται με τις αυξημένες δυνατότητες επικοινωνίας, συνεργασίας, συνεργατικής λειτουργίας. Πιο συγκεκριμένα, με την ανάλυση, την εμβάθυνση και τη σύνθεση στοιχείων/δεδομένων κατά τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την

²⁴. Ως ΣΑΕΕ ορίζεται η αξιολόγηση στην οποία υιοθετείται και εφαρμόζεται η αρχή της ενεργητικής συμμετοχής των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στο εκπαιδευτικό έργο σε όλο το φάσμα των διεργασιών της, δηλαδή στον σχεδιασμό της αξιολόγησης, στην υλοποίηση, στην ίδια την αξιολόγηση, στην ανατροφοδότηση και στην αξιοποίηση των ευρημάτων της (Cousins and Whitmore, 1998· Δημουλάς κ.ά., 1995).

αξιολόγηση-ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας και της ίδιας της ΔΕΑ σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Επίσης, σχετίζεται με τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις ικανότητες στοχασμού και αναστοχασμού του συνόλου των εκροών ή και στοχευμένων μερών της διεργασίας της. Για παράδειγμα, αναφέρουμε ζητήματα που αφορούν τις εκπαιδευτικές ανάγκες/δυνατότητες και την ευρύτερη εφαρμογή των αποτελεσμάτων, την επιρροή σε αποφάσεις «από τη βάση προς τα πάνω», την ανάληψη πρωτοβουλιών, τη συμπερίληψη περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων κ.λπ. Σημειώνεται ότι υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής στη ΔΕΑ διαπιστώνουμε ότι η ευρύτερη εφαρμογή των αποτελεσμάτων της προωθείται ανάλογα με τις επιδιώξεις και τις προτεραιότητες των βασικών εμπλεκόμενων συντελεστών στα διάφορα επίπεδα λήψης απόφασης ή και παρέμβασης, συνολικά και ανά περίπτωση. Συμπληρωματικά, μπορεί να συνεκτιμάται και να διαχέεται και η ευρωπαϊκή εμπειρία. Έτσι, είναι δυνατό να αναπτύσσονται νέου τύπου υπηρεσίες, να υιοθετούνται καινοτομίες, να διαχέονται και να αξιοποιούνται καλές πρακτικές κ.λπ. (βλ. Καραλής, 2020· Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007α, 2007β).

Αναπόσπαστα συστατικά στοιχεία της ΔΕΑ στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής αποτελούν –άμεσα ή και έμμεσα– οι αρχές της εκπαίδευσης και της μάθησης ενηλίκων, οι οποίες προσανατολίζουν, χαρακτηρίζουν, επηρεάζουν στοιχεία της ολιστικής κριτικής προσέγγισης της ΔΕΑ, αλλά και ειδικότερων ζητημάτων, αναγκών, προβλημάτων, λύσεων, που αποτελούν αξιολογικές/ερευνητικές εκροές και σχετίζονται με εφαρμογές των θεωριών μάθησης ενηλίκων, συστήματα, μοντέλα, μεθοδολογίες συμμετοχικής αξιολόγησης κ.λπ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται –λόγω της συμβατότητάς τους με τη φιλοσοφία της συμμετοχής– στην αξιοποίηση των θεωριών της ολιστικής κριτικής, χειραφετητικής και μετασχηματίζουσας μάθησης (Κόκκος κ.ά., 2019).

Οι αρχές²⁵ οι οποίες διέπουν την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού έργου των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και πρωτοβουλιών των ΟΕΚΕ διέπουν και

²⁵ Ενδεικτικά αναφέρονται: η ενεργητική συμμετοχή, η συνεχής αλληλεπίδραση, η ολιστική προσέγγιση, η σύνδεση της σκέψης με τη δράση, η συνεχής συμμετοχική αξιολόγηση και η ανατροφοδότηση, η «βήμα-βήμα» και η «από τα κάτω προς τα πάνω» ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας, η δικτύωση, ο στοχασμός και ο αναστοχασμός, η ενίσχυση της κριτικής σκέψης ως βασικό συστατικό της εκπαιδευτικής διεργασίας, η σύνδεσή της με την πραγματική ζωή, ο προσανατολισμός της μάθησης στους εκπαιδευόμενους, στη γνώση και στην εμπειρία τους κ.λπ. (Κόκκος, 1999· Βεργίδης και Κόκκος, 2010).

τη ΔΕΑ (και αντίστροφα). Καθοριστικής σημασίας κρίνεται η διαμόρφωση ενός ανοιχτού ενιαίου πλαισίου αρχών, στο οποίο θα υιοθετούνται, μεταξύ άλλων, η ισότητα, η ισοτιμία, η αλληλεπίδραση, η υπευθυνότητα και η εμπιστοσύνη κατά την ενεργητική συμμετοχή/εμπλοκή σε όλες τις φάσεις του σχεδιασμού, της υλοποίησης, της αξιολόγησης (και της λήψης αποφάσεων), η διττή προσέγγιση «από τη βάση προς τα πάνω» και «από το ειδικό στο γενικό», η συνεχής συμμετοχική αξιολόγηση και ανατροφοδότηση, η ανθρώπινη δικτύωση ως στρατηγική, προτεραιότητα, σκοπός, μεθοδολογία, μηχανισμός/μέσο, η συστηματική παρακολούθηση και η ανατροφοδότηση της εξέλιξης των αναγκών, η ανάπτυξη εναλλακτικών σεναρίων δράσης και παρέμβασης κ.λπ.

Το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ (Σιδηρά, 2012) αναπτύχθηκε λαμβάνοντας υπόψη τις προϋποθέσεις και τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Συγκεκριμένα, η ΔΕΑ αναπτύσσεται, διαμορφώνεται, τροφοδοτείται, ανατροφοδοτείται και προωθείται:

- ▶ με ολιστικές «από τη βάση προς τα πάνω» (global, complementary/alternative, bottom up approaches), συμπληρωματικές, αλληλεξαρτώμενες ή εναλλακτικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις,
- ▶ με δέσμες εργασιών, διαδικασιών, μεθόδων, τεχνικών, μέσων που αναπτύσσονται με βάση τη συστηματική παρακολούθηση των εκπαιδευτικών και μη αναγκών των εκπαιδευομένων με έμφαση σε κρυφές ανάγκες, λανθάνουσας μορφής ανάγκες, ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες κ.λπ.
- ▶ συνδυαστικά με τη διαμορφωτική εσωτερική συμμετοχική αξιολόγηση, ώστε να αξιοποιούνται αξιολογικές εκροές τροφοδοτώντας και ανατροφοδοτώντας την εκπαιδευτική διεργασία στοχευμένα σε όλα όσα αφορούν τις εκπαιδευτικές ανάγκες σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο.²⁶

²⁶ Επισημαίνεται ότι η ΔΕΑ δεν θα πρέπει να αποτελεί μόνο μια δυναμική άτυπη διεργασία βασισμένη στη διάθεση, στη διαθεσιμότητα, στη δυνατότητα του εκάστοτε εκπαιδευτή ενηλίκων ή και του αρμόδιου φορέα υλοποίησης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος. Είναι κρίσιμης σημασίας διεργασία και έχει σημαντικές θετικές επιρροές/επιδράσεις στην πορεία και τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διεργασίας, αλλά και ευρύτερα στο εκπαιδευτικό έργο, στις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, πρωτοβουλίες και προγράμματα των ΟΕΚΕ, στα οποία υιοθετείται και εφαρμόζεται η φιλοσοφία της συμμετοχής (ειδικά στη συμμετοχική εκπαιδευτική μεθοδολογία και στη συμμετοχική αξιολόγηση).

Η αποτελεσματικότητα της ΔΕΑ προϋποθέτει ένα συνεκτικό πλέγμα διεργασιών, διαδικασιών, δράσεων, με δυνατότητες υιοθέτησης και εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Πιο συγκεκριμένα προϋποθέτει:

- Την υιοθέτηση και την εφαρμογή των αρχών μάθησης ενηλίκων σε όλες τις φάσεις του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της αξιολόγησης.
- Την εφαρμογή αλληλοσυμπληρούμενων ή εναλλακτικών μεθόδων, τεχνικών και μέσων.
- Την ενεργητική συμμετοχή στη ΔΕΑ όλων των άμεσα εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διεργασία σε περιβάλλον αμεσότητας και ειλικρίνειας, όπου προωθείται η ισότητα και η ισοτιμία, η άμβλυση διακρίσεων, η καταπολέμηση στερεοτύπων, η κοινωνική συνοχή κ.ά.
- Τη συσχέτιση εκρών από όλα τα επίπεδα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού.
- Τη συστηματική παρακολούθηση και τη συμμετοχική αξιολόγηση.
- Τη συμμετοχή κατάλληλα καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού.
- Τη συνεργασία όλων των άμεσα εμπλεκόμενων στο εκπαιδευτικό έργο (π.χ. σχεδιαστές, εκπαιδευτές, εκπαιδευόμενοι, διοικητικό προσωπικό, συνεργαζόμενες επιχειρήσεις για την πρακτική άσκηση, αξιολογητές κ.ά.).

Επισημαίνεται ότι η αποτελεσματικότητα της ΔΕΑ διασφαλίζει τις δυνατότητες ανταπόκρισης του εκπαιδευτικού έργου και των συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών στις πραγματικές ανάγκες των εκπαιδευομένων, είτε διατυπώνονται ρητά είτε όχι, καθώς στο πλαίσιο της ως διεργασίας εμπεριέχονται μέθοδοι και τεχνικές ανάδειξης και «κρυφών» αναγκών και αναγκών που εκφράζονται σε «λανθάνουσα μορφή».

Η ενεργητική συμμετοχή στη ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Η ενεργητική συμμετοχή επηρεάζει συστατικά στοιχεία, άλλες αρχές, χαρακτηριστικά, ρόλους και σχέσεις, μεθοδολογικές επιλογές, σχέσεις στόχων-αποτελεσμάτων, περιορισμούς, δυνατότητες και προοπτικές. Συμβάλλει στην οριοθέτηση, στην αποσαφήνιση, στην ενίσχυση υφιστάμενων και στη δημιουργία νέων επιδιώξεων, συνθηκών, λειτουργιών, κινήτρων και μεθοδολογιών. Με έναυσμα την υιοθέτηση της αρχής της ενεργητικής συμμετοχής στη ΔΕΑ και ευρύτερα στην ανάπτυξη της ΕΚΕ εκτιμάται ότι πρέπει να ενισχύ-

εται η εφαρμογή και η προώθηση των αρχών μάθησης ενηλίκων, στον βαθμό που είναι εφικτό, διότι, παρόλο που αποτελούν προϋποθέσεις/προδιαγραφές για την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, δεν υιοθετούνται και δεν εφαρμόζονται με την απαραίτητη βαρύτητα, καθώς διαφοροποιούνται ανά περίπτωση ΟΕΚΕ ή και εκπαιδευτικής εφαρμογής. Επίσης, δεν ενσωματώνονται επαρκώς στην εκπαιδευτική διεργασία, αλλά και ευρύτερα στην ανάπτυξη της κατάρτισης και κυρίως στις φάσεις του σχεδιασμού και της αξιολόγησης προγραμμάτων ΕΚΕ.

Η ενεργητική συμμετοχή ως βασική αρχή ανάπτυξης της ΔΕΑ επηρεάζει και επηρεάζεται, εμπεριέχεται ως έχει ή και μετασχηματίζεται –ως κριτική ικανότητα και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων, ανάληψης πρωτοβουλιών, λήψης απόφασης κ.λπ.– στις διάφορες εκπαιδευτικές εφαρμογές. Καθορίζει επιμέρους συστατικά στοιχεία, γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες και στάσεις που πρέπει να εμπεριέχονται στο απαιτούμενο ή και στο επιθυμητό προφίλ εκπαιδευτών, εκπαιδευομένων, εμπλεκόμενων στελεχών των ΟΕΚΕ. Συντελεί με διάφορους τρόπους, άμεσα και έμμεσα, στη διαμόρφωση ρόλων και σχέσεων, ώστε να: α) προσδιορίζονται με τη συμμετοχή/συνεργασία των ίδιων των εκπαιδευομένων (άμεσα) ή τουλάχιστον με τη συμβολή τους μέσω της αξιολόγησης και της ανατροφοδότησης της ΔΕΑ (έμμεσα), β) τροφοδοτούνται συστηματικά με εισροές από την πράξη/την πραγματικότητα, γ) προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται στις εξελίξεις αναγκών και δυνατοτήτων, δ) αξιοποιούνται ενισχύοντας τις δυνατότητες δικτύωσης²⁷ στο εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον των ΟΕΚΕ κ.λπ.

Τα «πολλαπλά οφέλη» της υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής γενικά και ειδικά στη ΔΕΑ προσεγγίζονται κριτικά και αξιοποιούνται με διάφορους τρόπους, όπως:

- Η δημιουργία νέων, εναλλακτικών και πιο αποτελεσματικών κινήτρων προώθησης της συμμετοχής και της συνεργασίας.
- Η ισχυροποίηση σχεδίων, έργων, προγραμμάτων ή και συστημάτων που προκύπτουν ως ανάγκη κατά τη συνεχή και συστηματικά ανατροφοδοτούμενη συμμετοχική αξιολόγηση της εξέλιξης της ΔΕΑ και της υπάρχουσας γνώσης, εμπειρίας και τεχνογνωσίας στο πεδίο της ΕΚΕ.

²⁷ Η ενεργή συμμετοχή εμπεριέχεται επίσης ως βασικό συστατικό στοιχείο στις στρατηγικές δικτύωσης στο πεδίο της ΕΚΕ και ευρύτερα. Συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη της ανθρώπινης διάστασης της δικτύωσης. Εμπεριέχεται στο θεωρητικό και μεθοδολογικό

- Η προώθηση πιο συμμετοχικών και δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων σε πολλαπλά επίπεδα και πεδία, με προσανατολισμό την καινοτομία, την ευρύτερη εφαρμογή, την πολλαπλασιαστικότητα και την προστιθέμενη αξία των μετρήσιμων και μη αποτελεσμάτων-ευρημάτων των έργων.

8.5 Η σχέση της ΔΕΑ με την εκπαιδευτική έρευνα και την αξιολόγηση

Η ΔΕΑ εμπεριέχει ανάλογα και με το πλαίσιο εφαρμογής της ορισμένα στοιχεία της ερευνητικής και της αξιολογικής διεργασίας. Ως διεργασίες εμπεριέχουν νοητές τομές σε θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο. Για παράδειγμα, η ΔΕΑ και η αξιολόγηση υιοθετούν στοιχεία από τη μεθοδολογία της εκπαιδευτικής έρευνας. Μπορεί να αλληλοτροφοδοτούνται σε επίπεδο διάγνωσης μιας εκπαιδευτικής ανάγκης, καθώς και σε επίπεδο ανταπόκρισης/ κάλυψής της. Στο μεθοδολογικό πλαίσιο της αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας η ΔΕΑ αποτελεί κριτήριο/άξονα αξιολόγησης (π.χ. η ανάπτυξη και η ανταπόκριση της εκπαιδευτικής διεργασίας στη ΔΕΑ). Από την έρευνα «δανειζόμαστε» μεθοδολογικά εργαλεία, εισροές και εκροές είτε εστιάζουμε στην αξιολόγηση είτε στη ΔΕΑ. Ενδεικτικά αναφέρονται: ερωτηματολόγια, κλίμακες, βαρόμετρα, μελέτες περίπτωσης, project work κ.λπ. (βλ. Υποκεφ. 4.4.)

Η διεργασία της ΔΕΑ αλληλεπιδρά με τη διεργασία της ΣΑΕΕ του προγράμματος ΕΚΕ. Οι εκπαιδευτικές ανάγκες τροφοδοτούνται και ανατροφοδοτούνται, προσδιορίζονται, αποσαφηνίζονται ή και οριοθετούνται στο πλαίσιο του σχεδιασμού, της υλοποίησης, της αξιολόγησης, εκ των προτέρων, κατά τη διάρκεια, στο τέλος ή και εκ των υστέρων – 6, 12 ή και 18 μήνες μετά τη λήξη της εκπαιδευτικής διεργασίας. Συνεκτιμώνται κατά τη διαμόρφωση κριτηρίων αξιολόγησης, καθώς και κατά την επιλογή και την κατάλληλη προσαρμογή της μεθοδολογίας αξιολόγησης, και συγκεκριμένα της συμμετοχικής αξιολόγησης λόγω της προσέγγισης της ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής (Σιδηρά, 2015). Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η τροφο-

πλαίσιο ανάπτυξης της στο πεδίο της ΕΚΕ (π.χ. Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Δίκτυο για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, Εθνικά Θεματικά Δίκτυα στο πλαίσιο της ΚΠ EQUAL).

δότηση/ανατροφοδότηση της εκπαιδευτικής διεργασίας με τις αξιολογικές εισροές/εκροές που σχετίζονται με τη ΔΕΑ, η ενίσχυση της σύνδεσης με την αγορά εργασίας και της κατάρτισης με την απασχόληση/αυτοαπασχόληση, καθώς και η ενίσχυση της δικτύωσης, της επαγγελματικής και κοινωνικής συμβουλευτικής κ.λπ. Ανάλογα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες ανατροφοδοτούνται τυπικά ή άτυπα οι εκπαιδευτικοί στόχοι, επιλέγεται η κατανομή του χρόνου συνδυαστικά με το περιεχόμενο και την εκπαιδευτική μεθοδολογία ενσωματώνοντας τυχόν αναγκαίες αλλαγές. Για παράδειγμα, μπορεί να διαφοροποιείται ως έναν βαθμό το περιεχόμενο σε επίπεδο εξελίξεων των γνώσεων, των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων των εκπαιδευομένων. Οι προαναφερόμενες αλλαγές και διαφοροποιήσεις στη βάση των εκπαιδευτικών αναγκών αφορούν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές εφαρμογές Παρ' όλα αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν οι εκροές τους κατά την επικαιροποίηση των Επαγγελματικών Περιγραμμάτων και των οδηγών κατάρτισης με εστίαση στα μαθησιακά αποτελέσματα (Καραλής κ.ά., 2021).

8.6 Παράγοντες που επηρεάζουν τη ΔΕΑ

Οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις διαφοροποιούν, καθορίζουν ή και επανακαθορίζουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες των ανέργων, των εργαζομένων, των κοινωνικά ευπαθών ομάδων (ομάδων στόχου της ΕΚΕ), καθώς (επανα)προσανατολίζουν το εργασιακό περιβάλλον, τις σχέσεις, τα καθήκοντα, τα απαιτούμενα προσόντα, τις επαγγελματικές προοπτικές τους κ.λπ. σε ένα περιβάλλον ευρύτερης εργασιακής απορρύθμισης. Οι προσωπικές, οι οικογενειακές και οι κοινωνικές αλλαγές στην καθημερινή ζωή των (δυσνητικά) συμμετεχόντων στη ΕΚΕ επιφέρουν πολλαπλές συνέπειες στην εφαρμογή της διεργασίας της ΔΕΑ, καθώς συνιστούν ανασταλτικούς παράγοντες για την εμπέδωση της συμμετοχικής κουλτούρας. Ενδεικτικά αναφέρονται οι επιβαρυνμένες ψυχοκοινωνικές συνθήκες, οι δυσκολίες εναρμόνισης εκπαιδευτικής, επαγγελματικής, προσωπικής και κοινωνικής ζωής οι οποίες επηρεάζουν τη συμμετοχή (στην ΕΚΕ και στη ΔΕΑ), τον διαθέσιμο χρόνο, τις δυνατότητες των εκπαιδευομένων, τις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες τους.

Ειδικότερα στο πλαίσιο της ΔΕΑ δίνεται έμφαση:

A. Στο εσωτερικό περιβάλλον της διεργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε: διαφοροποιήσεις, επιπτώσεις, προβλήματα, νέες και υφιστάμενες ανάγκες που επηρεάζονται από παραμέτρους/παράγοντες, όπως η ηλικία, το φύλο, η αναπηρία, το εκπαιδευτικό, το πολιτιστικό, το επαγγελματικό προφίλ, η μεθοδολογία κ.λπ.

B. Στο εξωτερικό περιβάλλον της διεργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε: τις συνεχείς εξελίξεις-αλλαγές, τις αδυναμίες, τις ελλείψεις, τις στρεβλώσεις της απορρυθμισμένης αγοράς εργασίας, τις πολλαπλές συνέπειες στο εργατικό δυναμικό, σε φορείς, δομές, ομάδες κ.λπ. Για παράδειγμα, σε μια επιμόρφωση εργαζομένων σε μικρομεσαίες (ΜΜΕ) είναι πολύ πιθανό να επηρεάζεται ο πυρήνας της εκπαιδευτικής διεργασίας όταν προκύπτουν περιπτώσεις πτώχευσης/κλεισίματος πολλών μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα με την εργασιακή ανασφάλεια των εκπαιδευομένων επηρεάζονται: η οικογενειακή, η κοινωνική, η οικονομική τους κατάσταση, οι ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες και οι δυνατότητές τους. Οι αλλαγές στην οργάνωση και τη διοίκηση των υφιστάμενων επιχειρήσεων επιδρούν επίσης άμεσα ή και έμμεσα στη ΔΕΑ. Άτομα και ομάδες δυνητικοί και μη χρήστες των υπηρεσιών ΕΚΕ επηρεάζονται από τις αλλαγές στην αγορά εργασίας που πλήττουν το ανθρώπινο δυναμικό, όπως η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, η αύξηση της άτυπης εργασίας, η μείωση των μισθών, η καταστρατήγηση των εργασιακών δικαιωμάτων, οι μαζικές απολύσεις, η εργασιακή επισφάλεια, ο αυξημένος κίνδυνος ανεργίας, η αύξηση των φαινομένων ρατσιστικής βίας, ο κοινωνικοοικονομικός αποκλεισμός των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (νέων, ΑΜΕΑ, προσφύγων και μεταναστών), η κατάργηση/αποδυνάμωση των κοινωνικών δομών/δικτύων κ.λπ.

Η ΔΕΑ επηρεάζεται από τις εκάστοτε συνθήκες, τις διαφορετικές προτεραιότητες, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς εφαρμογής, τη θεωρητική και τη μεθοδολογική προσέγγιση, τους ρόλους και τις σχέσεις των εμπλεκόμενων συντελεστών, τυχόν συνεργασίες με ειδικούς, όπως στην περίπτωση των ειδικών στη μεθοδολογία της έρευνας δράσης (expert στην action research methodology) κ.λπ.

Η διάσταση του χρόνου

Καθοριστικός παράγοντας για την αποτελεσματική διενέργεια της ΔΕΑ είναι ο παράγοντας χρόνος, είτε τον προσεγγίσουμε ως χρόνο διαθέσιμο

για τη ΔΕΑ υπό το πρίσμα της ορθολογικής και της βέλτιστης εφικτής διαχείρισης των πόρων, είτε της δυνατότητας υιοθέτησης και εφαρμογής της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Σε αρκετές περιπτώσεις η αδυναμία διάθεσης επαρκούς χρόνου μπορεί να αποδυναμώνει και να παρεμποδίζει τη ΔΕΑ στο πλαίσιο ή μη της φιλοσοφίας της συμμετοχής. Πιο αναλυτικά, η διάσταση του χρόνου:

- Επηρεάζει τις προτεραιότητες και τις επιλογές στην εκπαιδευτική διεργασία.
- Επηρεάζει θετικά ή αρνητικά τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και προγραμματισμό.
- Καθορίζει τον βαθμό ανταπόκρισης της υλοποίησης στις μεταβαλλόμενες διαπιστωμένες, ρητά και μη ρητά διατυπωμένες, εκπαιδευτικές ανάγκες.
- Αποδυναμώνει/παρεμποδίζει τη διεργασία της ΔΕΑ δημιουργώντας λειτουργικά προβλήματα.
- Επηρεάζει τη συνδυαστική ή εναλλακτική εφαρμογή των διαφόρων μεθόδων, τεχνικών, μέσων ΔΕΑ.
- Καθορίζει τις δυνατότητες των εμπλεκόμενων εκπαιδευτών προκειμένου να ανταποκριθούν, να καλύψουν, να επαναπροσδιορίσουν κ.λπ. τις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες.
- Ενισχύει ή αποδυναμώνει τις δυνατότητες συμμετοχικής αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διεργασίας αλλά και της ίδιας της ΔΕΑ.
- Επηρεάζει την επάρκεια, τη συμβατότητα, την καταλληλότητα και την αποτελεσματικότητα της μεθοδολογίας της ΔΕΑ σε σχέση με την υιοθέτηση και την εφαρμογή της φιλοσοφίας της συμμετοχής (βλ. Α' Μέρος).
- Περιορίζει την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της ΔΕΑ κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διεργασίας με πολλαπλές αρνητικές συνέπειες στην επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων και στην κάλυψη των βασικών τουλάχιστον εκπαιδευτικών αναγκών (π.χ. επηρεάζει και τις προτεραιότητες που τίθενται).

Λοιποί κρίσιμοι παράγοντες

Η ΔΕΑ επηρεάζεται από τις εκάστοτε συνθήκες, τις αλλαγές στις προτεραιότητες, τις δυνατότητες, τους περιορισμούς εφαρμογής της, τις δια-

φοροποιήσεις στη λειτουργία των ΟΕΚΕ (π.χ. προβλήματα βιωσιμότητας) κ.λπ. Σε ευρύτερο επίπεδο διαπιστώνονται ποικίλες επιδράσεις στην αποτελεσματικότητα της ΔΕΑ ανάλογες με τις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι:

- Μεταβάλλεται άναρχα η κατάσταση της ανεργίας-απασχόλησης και επαναπροσανατολίζεται η ζήτηση και η προσφορά κατάρτισης.
- Οι επιχειρήσεις/φορείς με σκοπό τη βιωσιμότητά τους προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται στις εξελίξεις, καλούνται να διαχειρίζονται ευέλικτα τις αλλαγές κ.λπ.
- Επαναπροσδιορίζονται οι εκπαιδευτικές ανάγκες και επηρεάζονται οι επαγγελματικές προοπτικές ανέργων, εργαζομένων, κοινωνικά ευπαθών ομάδων, καθώς καλούνται «να πράττουν» σε ένα περιβάλλον ευρύτερης εργασιακής απορρύθμισης.
- Αποκλίνουν οι υπάρχουσες γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις των εκπαιδευομένων μιας ομάδας από τις ζητούμενες από την αγορά εργασίας κ.λπ.

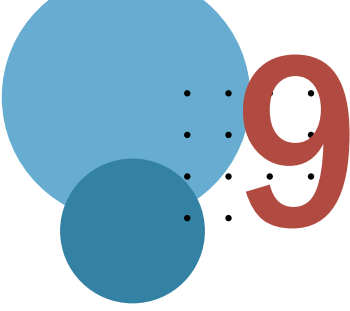
Σημειώνεται ότι επηρεάζονται και διαφοροποιούνται οι εκπαιδευτικές ανάγκες/δυνατότητες της ομάδας στόχου και ειδικά της ομάδας των εκπαιδευομένων ενός προγράμματος ΕΚΕ, διότι απορρυθμίζονται ευρύτερα χαρακτηριστικά, διαδικασίες, λειτουργίες, της αγοράς εργασίας με συνέπειες στις ανάγκες του εργατικού δυναμικού, στο προφίλ των δυνητικών νέων θέσεων εργασίας κ.λπ. Επίσης, οι επιδράσεις στο εργασιακό περιβάλλον, στις εργασιακές σχέσεις, στα καθήκοντα, στα απαιτούμενα νέα προσόντα επηρεάζουν τις αναγκαίες ανά περίπτωση γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις.

Η ανταπόκριση σε ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες μπορεί να συσχετίζεται άμεσα ή και έμμεσα με την αποτελεσματικότητα της εναρμόνισης προσφοράς και ζήτησης προγραμμάτων, ενεργειών, δράσεων ΕΚΕ, την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα αυτών, την ισότιμη ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων, την άμβλυση εμποδίων που προκαλούνται από κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές, οικογενειακές, ατομικές προβληματικές συνθήκες και καταστάσεις κ.λπ.

8.7 Προβλήματα και αδυναμίες στη ΔΕΑ και στην ΕΚΕ

Έχουν διαπιστωθεί διάφορες αδυναμίες, ανεπάρκειες, ελλείψεις σχετικά με τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση της διεργασίας της ΔΕΑ (Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012). Η μερική, επιλεκτική, αποσπασματική, με διαφορετική βαρύτητα σε εύρος και είδος, περιπτωσιολογική αναγνώριση της σημασίας της υιοθέτησης και εφαρμογής της ΔΕΑ στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής επιδρά *καθοριστικά* και με ποικίλες αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της ΕΚΕ. Με προσέγγιση «από το ειδικό στο γενικό» εκτιμάται ότι αρνητικές επιρροές (λόγω της μη αξιοποίησης της ΔΕΑ) επηρεάζουν τις επιμέρους δράσεις και παρεμβάσεις της ΕΚΕ, τη μεθοδολογία εφαρμογής της, την επίτευξη των εκπαιδευτικών και μη στόχων που τίθενται σε όλο το φάσμα των διεργασιών, των διαδικασιών, των εργασιών σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησής τους. Ειδικότερα όσον αφορά την ανταπόκριση –στο μέγιστο επικτό– στις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων ποικίλες είναι οι ελλείψεις, οι ανεπάρκειες, οι στρεβλώσεις, οι συγχύσεις και οι αποπροσανατολισμοί, παρόλο που εν μέρει αναγνωρίζεται ότι καθορίζουν την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών ΕΚΕ, των συστημάτων/μηχανισμών/δράσεων κάλυψης αναγκών κ.λπ. Αναφορικά με την ίδια τη διεργασία της ΔΕΑ διαπιστώθηκαν προβλήματα όπως:

- ▶ η ανεπαρκής διάθεση του αναγκαίου χρόνου,
- ▶ η αποσπασματική προσέγγιση της κουλτούρας συμμετοχής στη ΔΕΑ,
- ▶ η διαφορετική αντίληψη όσον αφορά την ποιότητα της συμμετοχής,
- ▶ οι ανεπάρκειες σε σχέση με την υφιστάμενη τεχνογνωσία στο πεδίο της ΔΕΑ,
- ▶ η έλλειψη κατάλληλα καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού (εκπαιδευτών, στελεχών),
- ▶ η εστίαση φορέων/στελεχών ΟΕΚΕ σε άτυπες διαδικασίες υλοποίησης της ΔΕΑ λόγω γραφειοκρατίας, έλλειψης σχετικής ευελιξίας σε θεσμικό και λειτουργικό επίπεδο κ.λπ.,
- ▶ η ανακύκλωση προγραμμάτων με διάφορες συνέπειες στη ΔΕΑ συνολικά και ανά περίπτωση (π.χ. η έλλειψη της ΔΕΑ ως αναπόσπαστο συστατικό της εκπαιδευτικής διεργασίας, οι περιπτώσεις όπου η ΔΕΑ αποτελεί προσωπική επιλογή, εθελοντική δράση/παρέμβαση του εκπαιδευτή).

Το μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής

Το μεθοδολογικό πλαίσιο της ΔΕΑ αναπτύσσεται σε συνάρτηση με το θεωρητικό, ώστε να διέπεται από συμβατές αρχές, προϋποθέσεις, κριτήρια και να εμπεριέχει ενέργειες, διαδικασίες, μεθόδους, τεχνικές και μέσα που δεν προκαλούν «αντιφάσεις» μεταξύ θεωρίας και πράξης (βλ. Κεφάλαιο 3).

Η ΔΕΑ, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής, προσεγγίζεται ως ερευνητική διεργασία, στην οποία αξιοποιούνται στοιχεία από τη μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας (Γαλατά κ.ά., 2017· Γαλατά κ.ά., 2021· Τσιώλης, 2014· Cohen και Manion, 1997· Cohen κ.ά., 2008· Βάμβουκας, 2006). Ειδικότερα, έμφαση δίνεται στην έρευνα δράση λόγω και της συμβατότητάς της με τη φιλοσοφία της συμμετοχής. Σύμφωνα με τους Βεργίδη και Κόκκο (2010), στις συμμετοχικές διαμορφωτικές αξιολογήσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων χρησιμοποιείται η έρευνα δράση στον βαθμό που επιδιώκεται η συμμετοχή των εμπλεκομένων στην έρευνα και στη διατύπωση αξιολογικών κρίσεων και προτάσεων για τη συλλογική επίλυση των προβλημάτων που εντοπίζονται. Επιπρόσθετα αναφέρουν ότι: «Η έρευνα δράση εφαρμόζεται στις διαμορφωτικές αξιολογήσεις δεδομένου ότι αποσκοπεί στη βελτίωση και στην ανάπτυξη του προγράμματος» (Βεργίδη και Κόκκος, 2010: 374). Υπό αυτό το πρίσμα, αλληλένδετα με τη συμμετοχική αξιολόγηση μπορεί να διενεργείται και η ΔΕΑ, ώστε να αξιοποιούνται οι εκροές σχετικά με όλες

τις ανάγκες για αλλαγές/βελτιωτικές κινήσεις και διορθωτικές παρεμβάσεις κατά την εξέλιξη της εκπαιδευτικής διεργασίας. Σχετικά με τη ΣΑΕΕ, η εκπαιδευτική διεργασία ανατροφοδοτείται συστηματικά με τα ευρήματα, τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα της αξιολόγησης, μέρος των οποίων αφορούν τη ΔΕΑ (Cousins and Whitmore, 1998· Σιδηρά, 2012, 2015).

Η ολιστική, πολύπλευρη και πολύμορφη ανταπόκριση στις εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων προϋποθέτει τη συμβατότητα της επιλεγμένης μεθοδολογίας με τη φιλοσοφία της συμμετοχής, την ορθολογική αξιοποίηση των διαφόρων μεθόδων, τεχνικών, μέσων διάγνωσης με έμφαση στις συνέργειες μεταξύ τους, την καταλληλότητα των διαφόρων εκπαιδευτικών μεθόδων/τεχνικών που επιλέγονται για την κάλυψη αυτών των αναγκών, την αποτελεσματικότητα της συμβολής του εκάστοτε προγράμματος ΕΚΕ για την κάλυψη των εξελισσόμενων εκπαιδευτικών αναγκών κ.λπ.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο Κεφάλαιο 8, στο πλαίσιο της ΔΕΑ αναπτύσσονται κατάλληλες διαδικασίες, εργασίες και δράσεις με σκοπό τον εντοπισμό, την κατανόηση και τη συσχέτιση στοιχείων σχετικά με:

- α) τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις συνθήκες, τις καταστάσεις του άμεσου και του έμμεσου κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος των εκπαιδευομένων,
- β) τα τυπικά και τα άτυπα προσόντα τους σε ατομικό ή και ομαδικό επίπεδο,
- γ) τις ρητά και τις μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές τους ανάγκες,
- δ) τις «λανθάνουσες ανάγκες», δηλαδή τις ανάγκες που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή, συνειδητά ή μη,
- ε) τις «κρυφές ανάγκες», όπου έμφαση δίνεται στη διαχείριση του συναισθήματος, καθώς σκόπιμα δεν διατυπώνονται κ.λπ.

Για παράδειγμα, μεθοδολογικά δίνεται έμφαση στην **ανάλυση τυπικών και άτυπων προσόντων** με συνέπειες νέες εισροές και εκροές στη ΔΕΑ. Ενδεικτικά αναφέρονται: ανάλυση σε γενικά, ειδικά και προσωπικά προσόντα (qualification analysis in general, specific, personal/soft qualifications), περιγραφή και ανάλυση θέσης εργασίας (job description και job analysis), ομάδες εστίασης (focus group) για την ανάλυση κοινωνικών δραστηριοτήτων, όπου έμφαση δίνεται σε ικανότητες και κοινωνικές δεξιότητες, θεματικά

εργαστήρια σταυροειδούς σύνθεσης με σκοπό την αξιοποίηση και τη δυναμική της ομάδας, βιωματικές εκπαιδευτικές διαδραστικές μελέτες περίπτωσης συνδυαστικά με παιχνίδι ρόλων, περιβάλλον προσομοίωσης κ.λπ. Καθοριστική σημασία για την αποτελεσματικότητα των προαναφερόμενων διαδικασιών, εργασιών, μεθόδων και τεχνικών αποτελεί η υιοθέτηση και η εφαρμογή της ενεργητικής συμμετοχής. Επισημαίνουμε την ενσωμάτωσή της κατά τον προσδιορισμό των στόχων σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων, στάσεων. Επιπλέον, την καταλληλότητα των επιλογών και των συνδυαστικών εφαρμογών ανάλογα με τους στόχους, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες των διαφόρων μεθόδων, τεχνικών, μέσων της ΔΕΑ.

9.1 Διεργασίες και βασικά στάδια

Διεργασίες και βασικά στάδια που μπορεί να συνθέτουν τη ΔΕΑ αποτελούν τα κάτωθι:

A. Η ανάλυση προσόντων των εκπαιδευομένων και η διαμόρφωση εκπαιδευτικού/επαγγελματικού προφίλ, στο οποίο εμπεριέχονται συνθετικά ή και ταξινομημένα οι υπάρχουσες γνώσεις, δεξιότητες, ικανότητες, στάσεις τους σε ατομικό ή και ομαδικό επίπεδο. Αντίστοιχα προφίλ ατόμων και ομάδων που τροφοδοτούνται και με εισροές από τη ΔΕΑ μπορεί να διαμορφωθούν στο πλαίσιο του σχεδιασμού της κατάρτισης (δυναμικό εκπαιδευτικό προφίλ), της επαγγελματικής συμβουλευτικής (επαγγελματικό και κοινωνικό προφίλ), της δικτύωσης (προφίλ δυναμικού μέλους) κ.λπ.

B. Η διερεύνηση των ρητά και μη ρητά διατυπωμένων εκπαιδευτικών αναγκών, καθώς και των αναγκών που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή ή είναι «κρυφές» ή και διαφοροποιούνται στις περιπτώσεις συμμετοχής των ατόμων στην/στις ομάδα/ες.

Γ. Η συνεχής συστηματική αξιολόγηση και η παρακολούθηση της εξέλιξης των εκπαιδευτικών αναγκών συνεκτιμώντας και εισροές/εκροές από τις αλληλένδετες εφαρμογές της συμμετοχικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, της συνεχούς παρακολούθησης και της συμμετοχικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου.

Δ. Η διερεύνηση/διαπίστωση/αναγνώριση στοιχείων του προσωπικού και του κοινωνικού προφίλ των εκπαιδευομένων που αποδυναμώνουν τα επιθυμητά/προσδοκώμενα προσόντα με συνέπειες στις εκπαιδευτικές ανάγκες και στην ανταπόκριση της εκπαιδευτικής διεργασίας σε αυτές. Οι ψυχολογικές και οι κοινωνικές συνθήκες έπειτα από τις προαναφερόμενες κρίσεις που υφίστανται άτομα και ομάδες καθιστούν αναγκαία τη συνεκτίμησή τους κατά τον προσδιορισμό των εκπαιδευτικών αναγκών τους και κυρίως των δυνατοτήτων τους κατά τη συμμετοχή στην ΕΚΕ. Σημειώνεται ότι λαμβάνεται υπόψη και η αναγκαιότητα εναρμόνισης της συμμετοχής στη ΔΒΜ με την οικογενειακή και την επαγγελματική ζωή των εκπαιδευομένων.

Ε. Η διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών και δυνατοτήτων κατά τη διάρκεια της συμβουλευτικής στήριξης και της σύνδεσης της κατάρτισης με την απασχόληση. Στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής στις περιπτώσεις ανάπτυξης συμπληρωματικών συνοδευτικών δράσεων /υπηρεσιών στήριξης (π.χ. ενδυνάμωση, συμβουλευτική, ενημέρωση, δικτύωση) των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία δύναται να αξιοποιούνται αποτελέσματα της ΔΕΑ (στον σχεδιασμό και στην αξιολόγησή τους). Η εξέλιξη των αναγκών/δυνατοτήτων ανατροφοδοτεί την πορεία των εργασιών και τα αποτελέσματά τους (συνέργεια με τη δικτύωση).

9.2 Όρια, προϋποθέσεις και παράγοντες επιρροής

Η ΔΕΑ ως διεργασία πραγματοποιείται συνεκτιμώντας το σύνολο των εκρών από το πλαίσιο σχεδιασμού και εφαρμογής της μεθοδολογίας της. Ταυτόχρονα, συνεκτιμώνται στοιχεία από τη διάγνωση αναγκών αγοράς εργασίας και τη διάγνωση αναγκών της/των ομάδας/ων στόχου (βλ. Υποκεφ. 7.1). Επισημαίνεται η σημασία της αναγνώρισης και της αποσαφήνισης των ορίων μεταξύ των προαναφερόμενων διαφορετικών διαγνωστικών διεργασιών, για την αποφυγή επικαλύψεων, στρεβλώσεων, συγχύσεων ή λανθασμένων χειρισμών που διαπιστώνονται στην πράξη ή και προσδιορίζονται στη σχετική υπάρχουσα βιβλιογραφία (Cohen και Manion, 1997· Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012· Κόκκος, 1999, 2005, 2020). Επίσης, αναφέρεται η αναγκαιότητα επιλογής ειδικών στόχων και εναλλακτικών πεδίων εστίασης και ανάλυσης της ΔΕΑ, είτε αφορά υφιστάμενη, είτε νέα, δυναμικά

εξελισσόμενη μεθοδολογία, όπου αξιοποιείται η υπάρχουσα τεχνογνωσία. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι στο πλαίσιο υλοποίησης της ΔΕΑ αναπτύσσονται αλληλεξαρτώμενες δράσεις και διαδικασίες, τίθενται δικλίδες ασφαλείας, κριτήρια, όρια, κρίσιμα σημεία, συνέργειες με άλλες διεργασίες σε εννοιολογική και λειτουργική, θεωρητική και μεθοδολογική βάση.

Η αποτελεσματικότητα της ΔΕΑ προϋποθέτει:

- Την αξιοποίηση της υπάρχουσας εμπειρίας και τη συστηματική ανάπτυξη της σχετικής τεχνογνωσίας χρησιμοποιώντας στοιχεία από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και την κριτική προσέγγιση των θεωριών μάθησης στο πεδίο της ΕΚΕ (βλ. Rogers, 1999· Jarvis, 2004· Freire και Shor, 2011· Βεργίδης και Κόκκος, 2010), τη διενέργεια ή την κριτική προσέγγιση σχετικών μελετών, ερευνών και μεθοδολογιών (βλ. Κόκκος, 1999· Καραλής, 2010· Βλασσόπουλος, 2005), την αξιολόγηση σχετικών καλών πρακτικών (Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007β· Ναγόπουλος και Σιδηρά, 2005).
- Την αποσαφήνιση/εξειδίκευση των στόχων και τον προσδιορισμό των δυνατοτήτων και των αδυναμιών των διαφόρων μηχανισμών, μεθόδων, τεχνικών και μέσων ΔΕΑ. Επισημαίνεται ότι στις περιπτώσεις ύπαρξης Επαγγελματικού Περιγράμματος, Οδηγού Κατάρτισης και Πλαισίου Εκπαιδευτικών Προδιαγραφών προγράμματος η ΔΕΑ διαφοροποιείται και προσαρμόζεται ανάλογα.
- Την αναβάθμιση των διαθέσιμων ή και την ανάπτυξη νέων μεθοδολογιών ΔΕΑ υιοθετώντας και καινοτομίες που έχουν εντοπιστεί στο πεδίο της ΕΚΕ σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, π.χ. πλαίσιο προσόντων (qualification framework), περιγραφή και ανάλυση θέσης εργασίας (job description and job analysis), μέθοδοι έρευνας δράσης (action research methods), ανάλυση προσόντων και δραστηριοτήτων με νοητική χαρτογράφηση (mind mapping) κ.λπ.
- Την εναλλακτική ή αλληλοσυμπληρούμενη αξιοποίηση κατάλληλων μεθόδων και τεχνικών ΔΕΑ σε συνάρτηση με τον χρόνο, τη διαθεσιμότητα, τους δυνητικούς χώρους υλοποίησης²⁸ (π.χ. κινητές μονάδες δράσης),

²⁸. Για παράδειγμα, διενέργεια της ΔΕΑ στην κοινότητα των τσιγγάνων, σε επαγγελματικούς και μη συλλόγους νέων, γυναικών, ΑΜΕΑ, σε πολιτιστικά/πολιτισμικά στέκια, σε δομές δικτύων κ.α.

τις δυνατότητες συμμετοχής των εκπαιδευομένων στη διεργασία σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης κ.λπ.

- Την αποσαφήνιση ρόλων, επιδιώξεων, χαρακτηριστικών και ορίων μεταξύ της ΔΕΑ και της διάγνωσης αναγκών ομάδας στόχου ή και της διάγνωσης αναγκών αγοράς εργασίας (Σιδηρά κ.ά., 2005· Καραλής και Παπαγεωργίου, 2012).

Η ΔΕΑ επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος των ΟΕΚΕ. Ενδεικτικά αναφέρονται:

- ▶ το ισχύον θεσμικό πλαίσιο,
- ▶ οι δυνατότητες και οι περιορισμοί υιοθέτησης και προώθησης της ΔΕΑ σε πολιτικές, μέτρα, εκπαιδευτικές παρεμβάσεις/εφαρμογές κ.λπ.,
- ▶ οι στρατηγικές προτεραιότητες και τα αντιληπτικά σχήματα όσον αφορά την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της ΕΚΕ,
- ▶ η εσωτερική εκπαιδευτική πολιτική των ΟΕΚΕ, κυρίως αναφορικά με τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και τον στρατηγικό και λειτουργικό προγραμματισμό (βλ. Κουτούζης, 1999),
- ▶ ο χρόνος και ο τρόπος έγκρισης των προγραμμάτων ΕΚΕ,
- ▶ το προφίλ των άμεσα εμπλεκομένων στη διεργασία της ΔΕΑ και οι δυνατότητες συμμετοχής και επιρροής σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης και ανατροφοδότησής της,
- ▶ οι ανεπάρκειες σε σχετικές με τη ΔΕΑ επιμορφώσεις στελεχών/εκπαιδευτών συνδυαστικά με τους περιορισμούς του έργου τους στην πράξη κ.ά.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ΔΕΑ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάλυση προσόντων, τυπικών και άτυπων (Δημουλάς κ.ά., 1995). Με προσεγγίσεις «από τη βάση προς τα πάνω» (bottom up approaches) οι εκπαιδευτικές ανάγκες σε γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες και στάσεις των εκπαιδευομένων-δυνητικά επωφελούμενων των υπηρεσιών ΕΚΕ επιδρούν άμεσα και έμμεσα: α) στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και προγραμματισμό, β) στην επιλογή και την εφαρμογή, συνδυαστικά ή εναλλακτικά, σχετικών μεθόδων, τεχνικών, μέσων, γ) στην ανατροφοδότηση της πορείας και του εκπαιδευτικού αποτελέσματος κ.α.

Για παράδειγμα, σε ένα πρόγραμμα κατάρτισης ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός πραγματοποιείται σε *επάλληλους κύκλους*, όπου η εκπαιδευτική πράξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το άμεσο και το έμμεσο περιβάλλον των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων, τους θεσμούς, την κοινωνία και την αγορά εργασίας. Προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στα τρία επίπεδα –στους τρεις επάλληλους κύκλους– αποτελεί η σχέση αλληλεπίδρασης με τη διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών, η οποία είναι καθοριστική για την εκπαιδευτική διεργασία, αλλά και ευρύτερα για την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα των υπηρεσιών ΕΚΕ.

Στο πλαίσιο αυτό προωθούνται εναλλακτικές ή συμπληρωματικές μέθοδοι και τεχνικές. Για παράδειγμα:

- Ομαδική συζήτηση/συνάντηση εκπαιδευτών-εκπαιδευομένων
- Συνέντευξη (ατομική ή ομαδική, δομημένη, ημιδομημένη, ανοιχτή)
- Ερωτηματολόγιο (κλειστό, ανοιχτό ή μεικτό)
- Βαρόμετρα, κλίμακες χρωμάτων, γραφήματα, φωτογραφίες κ.ά.
- Συμμετοχική παρατήρηση
- Μελέτη περίπτωσης
- Παιχνίδι ρόλων
- Project work
- Μελλοντικό εργαστήρι

Η ΔΕΑ διενεργείται σε όλες τις επιμέρους φάσεις ανάπτυξης του εκπαιδευτικού προγράμματος με βάση τις θεωρητικές και τις εμπειρικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που υιοθετούν τη φιλοσοφία της συμμετοχής. Με διαφοροποιημένους ανά φάση στόχους επηρεάζει τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την παρακολούθηση, την αξιολόγηση, την ανατροφοδότηση, τον επανασχεδιασμό του προγράμματος, αλλά και την υποστήριξη των συμμετεχόντων μετά τη λήξη και την ολοκλήρωσή του. Τροφοδοτεί τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, τον προγραμματισμό και την αξιολόγηση του ΟΕΚΕ όσον αφορά τα θεματικά αντικείμενα, τις ομάδες στόχου, το προφίλ και τους ρόλους των συμμετεχόντων στην εκπαιδευτική διεργασία, τις διαφοροποιήσεις της συμμετοχικής εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, τις εξειδικεύσεις ή και τους επαναπροσανατολισμούς των βασικών μηχανισμών/συστημάτων παρακολούθησης-ανατροφοδότησης κ.ά.

9.3 Χαρακτηριστικά, ενέργειες, διαδικασίες και κρίσιμα σημεία

Χαρακτηριστικά του μεθοδολογικού πλαισίου της ΔΕΑ αποτελούν:

- **Ο ακριβής προσδιορισμός των στόχων συνολικά και ανά φάση**, ώστε να είναι εφικτός ο προσδιορισμός των δυνατοτήτων επίτευξής τους, συνεκτιμώντας εισροές από το άμεσο και το έμμεσο περιβάλλον της διεργασίας.
- **Η διασφάλιση μεθοδολογικών επιλογών ανάλογα με τις αρχές, τις προϋποθέσεις, τις λειτουργίες, το πλέγμα σχέσεων, τους ρόλους και το προφίλ των άμεσα εμπλεκομένων στη διεργασία** (ερευνητές, εκπαιδευτές, αναλυτές, εκπαιδευόμενοι, διοικητικό προσωπικό, στελέχη του φορέα κ.ά.).
- **Η εναλλακτική ή αλληλοσυμπληρούμενη εφαρμογή διαφορετικών μεθόδων, τεχνικών, μέσων ΔΕΑ λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά, τα όρια και τις δυνατότητες αυτών**, ώστε να αξιοποιούνται στο μέγιστο εφικτό ανά περίπτωση προσέγγισης ομάδας ή ατόμου.
- **Η συστηματική παρακολούθηση της εξέλιξης των εκπαιδευτικών αναγκών και η αποσαφήνιση αυτών που διαμορφώνουν:** τις «εκπαιδευτικές ανάγκες-βάση» του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και προγραμματισμού, τις ανάγκες που καλύπτονται, διαφοροποιούνται ή και αποσαφηνίζονται κατά την υλοποίηση, τις ανάγκες που εμπεριέχονται στις αξιολογικές εκροές –εκ των προτέρων, κατά τη διάρκεια και εκ των υστέρων–, τις ανάγκες σε επίπεδο ομάδας κ.ά.
- **Η διενέργεια της ΔΕΑ:** α) πριν, κατά την προσέγγιση/προσέλκυση και με την έναρξη της κατάρτισης, β) στην πορεία υλοποίησης, γ) κατά την ολοκλήρωσή της, αλλά και δ) έπειτα από μια κρίσιμη χρονική περίοδο αυτής, συνδυαστικά με την εφαρμογή της διεργασίας / του συστήματος μετα-παρακολούθησης (π.χ. 3, 6 ή και 12 μήνες μετά το τέλος του προγράμματος).

Βασικές ενέργειες και διαδικασίες της διεργασίας της ΔΕΑ είναι οι εξής:

- A.** Προσέλκυση, προσέγγιση, ενημέρωση, αποδοχή-συμφωνία κοινού πλαισίου στόχων, αρχών, διαδικασιών, εργασιών βάσει των αρχικά διαπιστωμένων/διατυπωμένων εκπαιδευτικών αναγκών.

- B.** Διαμόρφωση κατάλληλου κλίματος/περιβάλλοντος αξιοποιώντας όλες τις δυνατές μορφές επικοινωνίας με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα προσόντα, τις ανάγκες και τις δυνατότητες των εκπαιδευομένων.
- Γ.** Επιλογή των κατάλληλων συνδυασμών μεθόδων, τεχνικών και μέσων²⁹ ΔΕΑ συνεκτιμώντας τα χαρακτηριστικά, τα όρια, τις δυνατότητες, τα δυνατά και τα αδύναμα σημεία ανά περίπτωση εφαρμογής σε ατομικό ή και ομαδικό επίπεδο.
- Δ.** Ανάπτυξη θεματικών αξόνων προσανατολισμού της διεργασίας της ΔΕΑ ανάλογα με τις επιμέρους επιδιώξεις, ώστε να αναλύονται στη συνέχεια σε ερωτήματα, κρίσιμα σημεία ή κλειδές ανάλυσης κ.ά.
- Ε.** Εφαρμογή της διεργασίας, παρακολούθηση, συμμετοχική αξιολόγηση και ανατροφοδότηση, ώστε να επιτυγχάνονται οι κατάλληλες βελτιωτικές κινήσεις και διορθωτικές παρεμβάσεις, συνεκτιμώντας επιδράσεις από το εσωτερικό και το εξωτερικό, το άμεσο και το έμμεσο περιβάλλον της ΔΕΑ.
- Ζ.** Κοινοποίηση των αποτελεσμάτων της ΔΕΑ στους άμεσα εμπλεκόμενους στο εκπαιδευτικό έργο και κυρίως στους εκπαιδευομένους, ώστε να μπορούν να αξιοποιηθούν τα αποτελέσματα πολύπλευρα, εντός και εκτός της εκπαιδευτικής διεργασίας, παράλληλα, αλλά και μετά την ολοκλήρωση της κατάρτισης.

Συμπληρωματικά, διαπιστώνεται ότι αποτελούν κρίσιμα σημεία της ΔΕΑ και τα εξής:

1. *Η διερεύνηση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, συναισθημάτων, καταστάσεων, συνθηκών της πραγματικής ζωής των εκπαιδευομένων:* Οι συγκεκριμένες εισροές επιδρούν άμεσα και έμμεσα στην εκπαιδευτική διεργασία, καθώς ενισχύουν τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες ή δημιουργούν προβλήματα, αδυναμίες, περιορισμούς στο άτομο και στην ομάδα. Σημειώνεται ότι η επαγγελματική ζωή των εκπαιδευομένων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσωπική και

²⁹ Μέρος αυτών μπορεί να αντικαθίσταται ως προς το περιεχόμενο ή τη μορφή τους από σκίτσα, εικόνες, φωτογραφίες και άλλες περισσότερο πολυμορφικές ή και βιωματικές εφαρμογές.

την κοινωνική τους ζωή, με ποικίλες επιρροές στην αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού έργου και κυρίως στην εκπαιδευτική σχέση. Για παράδειγμα, συναισθήματα ανασφάλειας, καταστάσεις άγχους, έλλειψη συγκέντρωσης κ.ά. επηρεάζουν συνήθως αρνητικά τη διεργασία και απαιτούν κατάλληλους εκπαιδευτικούς χειρισμούς (Κόκκος και Τσιμπουκλή, 2011· Ζεμπύλας κ.ά., 2009).

2. *Η ανάλυση προσόντων στο πλαίσιο υλοποίησης της ΔΕΑ*: Η ανάλυση προσόντων διενεργείται με διάφορους προσανατολισμούς και στόχους. Μεθοδολογικά επιτυγχάνεται με ομάδες εργασίας σταυροειδούς σύνθεσης και μελέτες περίπτωσης, μελλοντικό εργαστήριο, συμμετοχική παρατήρηση κ.ά. (Σιδηρά κ.ά., 2005). Αναφέρεται ότι στην περίπτωση που συνδυάζεται με τη ΔΕΑ έχει ιδιαίτερη σημασία η κατηγοριοποίηση των εκρών από την ανάλυση προσόντων σε γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες και στάσεις.

Η ανάλυση προσόντων τροφοδοτεί με εισροές και τη διερεύνηση των δυνατοτήτων των εκπαιδευομένων. Με βάση τα αποτελέσματά της, ανατροφοδοτούνται οι ενεργοί στόχοι και διαμορφώνονται κατάλληλα οι εκπαιδευτικοί στόχοι. Επιπλέον, επιτυγχάνεται:

- Η αξιοποίηση της γνώσης και της εμπειρίας των συμμετεχόντων.
- Η ενίσχυση της αλληλεπίδρασης και της αλληλοϋποστήριξης με θετικές επιρροές στην εκπαιδευτική διεργασία, στη μάθηση και στη διδασκαλία.
- Η προώθηση της αυτομάθησης, της αυτενέργειας και της αυτοαξιολόγησης.
- Η ενίσχυση της δυναμικής της ομάδας με θετικές συνέπειες στην εκπαιδευτική διεργασία.
- Η δυναμική ανάπτυξη της κοινής βάσης στήριξης και εξέλιξης της εκπαιδευτικής διεργασίας με εισροές από τα προαναφερόμενα κ.ά.

3. *Οι μεθοδολογικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με την τυπολογία των εκπαιδευτικών αναγκών*: Η ΔΕΑ μπορεί να διενεργηθεί σε επιλεγμένα χρονικά σημεία ενός προγράμματος συνδυαστικά με τη συμμετοχική αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, ώστε να αναγνωρίζονται και ανάγκες οι οποίες:

- εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή, δηλαδή ο εκπαιδευόμενος εκφράζει τη «Χ» ανάγκη και στην πραγματικότητα έχει την «Υ», καθώς σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται να μη συνειδητοποιεί τις ανάγκες

του, τις οποίες όμως μπορεί να αναγνωρίζει ο εκπαιδευτής ή άλλος εκπαιδευόμενος-μέλος της ομάδας,

- ▶ δεν διατυπώθηκαν ρητά εξαρχής, με συνέπεια τον αποπροσανατολισμό της εκπαιδευτικής διεργασίας κατά την έναρξη, όπου το συναίσθημα σε αρκετές περιπτώσεις υποκρύπτεται, εκφράζεται έμμεσα κ.λπ.,
- ▶ καλύφθηκαν στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διεργασίας από τον/τους εκπαιδευτή/ές ή και άλλους εκπαιδευομένους,
- ▶ προέκυψαν με την ολοκλήρωση επάλληλων κύκλων μάθησης,
- ▶ απορρέουν από τις συνεχείς εξελίξεις του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος κ.ά.

Μεθοδολογικά οι περιπτώσεις εκπαιδευτικών αναγκών που δεν διατυπώνονται ρητά, εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή ή είναι κρυφές προϋποθέτουν:

- ▶ κατάλληλο εκπαιδευτικό περιβάλλον (π.χ. προσομοίωση),
- ▶ αξιοποίηση της δυναμικής της ομάδας (π.χ. μελέτη περίπτωσης σε ομαδικό επίπεδο),
- ▶ σύνδεση με τη συμμετοχική αξιολόγηση και
- ▶ παράλληλες συνδυαστικές εφαρμογές διαφορετικών τεχνικών και μέσων ΔΕΑ σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο κ.λπ.

4. Η παρακολούθηση της εξέλιξης των εκπαιδευτικών αναγκών στο πλαίσιο της συνεχούς – ανοιχτής – συστηματικής προώθησης της ΔΕΑ αξιοποιώντας και τη συμμετοχική αξιολόγηση. Η συνεχής παρακολούθηση της εξέλιξης των εκπαιδευτικών αναγκών κατά την υλοποίηση της διεργασίας της συμμετοχικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου προϋποθέτει τη σχετική πρόβλεψη στον σχεδιασμό, την προώθηση κατάλληλων σχημάτων συνεργασίας, την εκτίμηση της συμβολής της διάστασης του χρόνου στο κατάλληλο πλέγμα των προαναφερόμενων διαγνωστικών και αξιολογικών διεργασιών, την οριοθέτηση σχέσεων και διακριτών ρόλων, την αποφυγή αποπροσανατολισμών ή επικαλύψεων.

Τα κρίσιμα σημεία της διεργασίας της ΔΕΑ δεν περιορίζονται μόνο στα προαναφερόμενα. Σημειώνεται ότι στην περίπτωση ύπαρξης Επαγγελμα-

τικών Περιγραμμάτων, οδηγών κατάρτισης κ.λπ. η ΔΕΑ μπορεί να εφαρμοζείται από τον εκπαιδευτή μόνο σε επίπεδο εκπαιδευτικού περιεχομένου, ώστε να δραστηριοποιείται εντός θεσμικού πλαισίου. Ο ρόλος της είναι υποστηρικτικός κατά την υλοποίηση και όχι καθοριστικός, δεδομένου ότι υπάρχει πιστοποιημένο πρόγραμμα κατάρτισης με σαφές περιεχόμενο και προσδιορισμένα μαθησιακά αποτελέσματα.

9.4 Μέθοδοι, τεχνικές και μέσα ΔΕΑ: Όρια και δυνατότητες, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Ιδιαίτερη σημασία για την αποτελεσματικότητα της ΔΕΑ έχει η διαπίστωση της αναγκαιότητας εφαρμογής αλληλοσυμπληρούμενων ή και εναλλακτικών μεθόδων, τεχνικών και μέσων ΔΕΑ ανάλογα με: α) τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις ανάγκες, τα τυπικά και άτυπα προσόντα των εκπαιδευομένων, β) τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του άμεσου και του έμμεσου περιβάλλοντος της εκπαιδευτικής διεργασίας και γ) τις συνθήκες, τις καταστάσεις, τις ανάγκες, τις δυνατότητες και τις εξελίξεις/αλλαγές του ευρύτερου πολιτικού, κοινωνικού, οικονομικού περιβάλλοντος στην εκάστοτε αγορά εργασίας και κοινωνία, με έμφαση στην τοπικότητα και στη δυναμική ανάπτυξής της.

Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρονται ενδεικτικά δυνατότητες και περιορισμοί, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ορισμένων μεθόδων και τεχνικών ΔΕΑ, οι οποίες μπορεί να αξιοποιηθούν, να συσχετιστούν και να εκτιμηθούν κατά την επιλογή ή και την αναδιαμόρφωση μιας μεθοδολογίας ΔΕΑ στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής.

Ομαδική συζήτηση/συνάντηση εκπαιδευτών-εκπαιδευομένων:

Οι ρόλοι, οι σχέσεις, το περιβάλλον και οι δυνατότητες συμπληρωματικής αξιοποίησης διαφορετικών μεθόδων/τεχνικών στο πλαίσιο μιας ομαδικής συζήτησης/συνάντησης καθιστούν κρίσιμη την επιλογή και την εφαρμογή της μεθόδου. Με σκοπό την υποστήριξη των κατάλληλων συνδυασμών αναφέρονται ενδεικτικά τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: πολύπλευρες συσχετίσεις, δυνατότητες αναγνώρισης αναγκών που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή μέσα

από την εμβάθυνση, την κριτική και την αλληλεπίδραση, ενδυνάμωση και αξιοποίηση της δυναμικής της ομάδας στη διάγνωση μη ρητά διατυπωμένων αναγκών, από κοινού επίλυση προβλημάτων / κάλυψη αναγκών, εμβάθυνση σε επιμέρους ζητήματα μέσα από τη διάχυση γνώσης/εμπειριών των συμμετεχόντων κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: αρνητική επιρροή μελών της ομάδας από άλλα μέλη της, ηγετικές στάσεις που εμποδίζουν την ελεύθερη έκφραση και την ισότιμη συμμετοχή, αποπροσανατολισμός από τον στόχο λόγω πλήθους απόψεων, αναγκών, προσδοκιών, ενίσχυση ανασφάλειας σε περιπτώσεις ατομικών μη ρητά διατυπωμένων αναγκών, περιθωριοποίηση μελών κ.ά.

Συνέντευξη (συμμετοχική, ατομική ή ομαδική, δομημένη, ημιδομημένη, ανοιχτή): Η εστίαση με βάση στόχους και προεπιλεγμένους θεματικούς προσανατολισμούς σε κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον με όρους και προϋποθέσεις καθιστά καθοριστική την επιλογή και την εφαρμογή, αυτοτελώς ή συνδυαστικά, της συγκεκριμένης μεθόδου ΔΕΑ. Ενδεικτικά αναφέρονται τα κάτωθι:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: εστίαση βάσει αναλυτικών ερευνητικών στόχων, δημιουργική κριτική/αυτοκριτική, εξωτερίκευση προσωπικών αναγκών (ειδικά στην ανοιχτή ατομική συνέντευξη) με διαφοροποιήσεις ανάλογα με το άτομο, διαπροσωπική επικοινωνία και αμεσότητα (ειδικά στη συμμετοχική συνέντευξη), ελεύθερη έκφραση άποψης σε σημαντικά ανοιχτά ή και προσχεδιασμένα ημιδομημένα ερωτήματα (ανοιχτή και ημιδομημένη συνέντευξη), αξιοποίηση της δυναμικής της ομάδας (ομαδική συνέντευξη), συσχέτιση απόψεων, εμβάθυνση και πολύπλευρες προσεγγίσεις ζητημάτων (ομαδική συνέντευξη) κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: αδυναμία γενίκευσης κατά την επεξεργασία δεδομένων (ειδικά στην ανοιχτή συνέντευξη), ανάγκη μαγνητοφώνησης και απομαγνητοφώνησης για την ανάλυση με πιθανή συνέπεια τη συστολή ή τον φόβο και την εμμесότητα των απαντήσεων, αναγκαιότητα χρόνου για την εκπόνηση και την ανάλυση των συνεντεύξεων, ανάγκη προετοιμασίας και επιμόρφωσης συνεντευκτή κ.ά.

Ερωτηματολόγιο (κλειστό, ανοιχτό ή μεικτό): Η αξιοποίηση αυτής της τεχνικής/μέσου προϋποθέτει διαφοροποιήσεις ανάλογα με τους επιμέ-

ρους στόχους, τα χαρακτηριστικά και τις συνθήκες εφαρμογής συνεκτιμώντας όρια και δυνατότητες. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: συλλογή πληροφορίας από όλους τους συντελεστές παράλληλα σε συντομότερο χρονικό διάστημα, συστηματική αποτύπωση απόψεων, δυνατότητα εύκολης στατιστικής επεξεργασίας δεδομένων (κλειστές ερωτήσεις), ευρύτητα ή και εμβάθυνση σε ορισμένα ζητήματα (ερωτήσεις ανοιχτού τύπου) κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: περιορισμοί λόγω δυνητικών προδιαγεγραμμένων απαντήσεων ή κατευθύνσεων των ερωτημάτων, παρερμηνείες ερωτημάτων με συνέπεια να δίνονται λανθασμένες απαντήσεις, άρνηση αποτύπωσης άποψης γραπτώς κ.ά.

Βαρόμετρα, κλίμακες χρωμάτων, γραφήματα, φωτογραφίες κ.ά.:

Η συγκεκριμένη τεχνική εφαρμόζεται μόνο συμπληρωματικά με άλλες και αναδιαμορφώνεται/ανασχεδιάζεται ανάλογα με τον στόχο, τους συμμετέχοντες, τον χρόνο εφαρμογής κ.ά. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: άμεσες αυθόρμητες απαντήσεις, ανταπόκριση αξιοποιώντας συναισθηματικά, κοινωνικά, βιωματικά στοιχεία, δυνατότητα εστίασης σε στάσεις και συμπεριφορές, εφαρμογή τεχνικής σε ελάχιστο χρόνο, δυνατότητα άμεσης επεξεργασίας ή και αξιοποίησης απαντήσεων, άμεση εκτίμηση προβληματικής «περίπτωσης» ειδικά σε ομαδικές εφαρμογές κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: ανεπαρκής εμβάθυνση/κρίση, αντικρουόμενες επιρροές, δυνητικές αντιφάσεις, αποσπασματικότητα των εκτιμήσεων και συχνές αλλαγές λόγω μεταβολών στάσεων, συμπεριφορών, διαθέσεων και απόψεων, υποκειμενικές/μη επαρκώς επεξεργασμένες και τεκμηριωμένες απαντήσεις, αδυναμίες εξατομίκευσης ή και γενίκευσης εκτιμήσεων κ.ά.

Συμμετοχική παρατήρηση: Με προϋπόθεση τη σύμφωνη γνώμη των συμμετεχόντων, η τεχνική αξιοποιεί τη συνεργασία σε σαφές πλαίσιο αρχών (από κοινού διατυπωμένων). Ενδεικτικά αναφέρονται τα κάτωθι με σκοπό τη συμπληρωματικότητα ή και την εναλλακτικότητα της τεχνικής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: ενεργητική συμμετοχή στην ερευνητική διεργασία, ανάπτυξη εκπαιδευτικών ρόλων, καλλιέργεια κουλτούρας αυτοανάπτυξης και αυτοαξιολόγησης, ενίσχυση δυναμικής ομάδας, διε-

ρεύνηση αναγκών κρυφών ή που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή, αξιοποίηση της αλληλεπίδρασης, υποστήριξη βιωματικών προσεγγίσεων κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: αποπροσανατολισμός από τον στόχο λόγω διαφορετικότητας αναγκών, συστολή μελών ομάδας, αντικρουόμενες εκφράσεις μη ρητά διατυπωμένων αναγκών, δυνητική αδυναμία ορθολογικής αξιοποίησης χρόνου, πιθανές στάσεις άμυνας, άρνησης λόγω σύγχυσης κ.ά.

Μελέτη περίπτωσης: Η προσέγγιση «από το ειδικό στο γενικό» και η δυνατότητα υιοθέτησης και εφαρμογής των αρχών μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων συνδυαστικά με τα καινοτόμα χαρακτηριστικά της μεθόδου κατά την εφαρμογή της στη ΔΕΑ αναδεικνύουν τη σημασία και τη συμβολή της, είτε εφαρμόζεται σε ατομικό είτε σε ομαδικό επίπεδο. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: προσέγγιση «από το ειδικό στο γενικό» και «από τη βάση προς τα πάνω», εμπάθουση και αξιοποίηση βιωμάτων/γεγονότων από την πραγματική ζωή, μετάβαση της εκπαιδευτικής διεργασίας στην εκάστοτε πραγματικότητα, ανάδειξη αναγκών και δυνατοτήτων σε επίπεδο ικανοτήτων, δεξιοτήτων, στάσεων και συμπεριφορών, δυνατότητα γενικεύσεων μέσω κατάλληλων συσχετίσεων, καινοτομική μεθοδολογική προσέγγιση, ανάπτυξη ικανοτήτων/ δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων και λήψης αποφάσεων, αυτενέργεια και αυτοανάπτυξη, ενίσχυση συνέργειας, αξιοποίηση δυναμικής ομάδας κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: προϋποθέτει βασικές ικανότητες των συμμετεχόντων ή και εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία, απαιτεί εξειδικευμένη παιδαγωγική προσέγγιση και δυνητική επιμόρφωση των εμπλεκόμενων εκπαιδευτών/συμβούλων στον σχεδιασμό των περιπτώσεων που αποτελούν το αντικείμενο μελέτης, αλλά και στην εφαρμογή της μεθόδου, αναγκαιότητα κατάλληλου χρόνου, δυνητική μονοδιάστατη προσέγγιση της μελέτης «περίπτωσης» λόγω αντικρουόμενων προσωπικών βιωμάτων κ.ά.

Παιχνίδι ρόλων: Οι δυνατότητες αλληλεπίδρασης μέσα από τους ρόλους σε περιβάλλον προσομοίωσης καθιστά κρίσιμη τη συγκεκριμένη τεχνική ειδικά στις περιπτώσεις διερεύνησης κρυφών αναγκών ή αναγκών που εκφράζονται σε λανθάνουσα μορφή. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: διαμόρφωση περιβάλλοντος προσομοίωσης με συνέπεια τη σύνδεση της ΔΕΑ με την πραγματική ζωή, αλληλοσυμπληρωματικότητα, εναλλαγή ρόλων με έμφαση στην αναγνώριση και στον σεβασμό στο διαφορετικό, αλλά και στην κατανόηση μέσα από τη βιωματική προσέγγιση, αυτοαξιολόγηση μέσω κατάλληλα σχεδιασμένων ρόλων, αναγνώριση και συσχετισμός αναγκών, καινοτομική μεθοδολογική προσέγγιση, ανάδειξη αναγκών σε επίπεδο ικανοτήτων, στάσεων, δεξιοτήτων, εστίαση σε ανάγκες που συνδέονται με συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: πιθανή άρνηση συμμετοχής λόγω συστολής στην έκθεση, αποπροσανατολισμός από τον στόχο λόγω προσέγγισης της μεθόδου ως «παιχνιδιού», αναγκαιότητα περιορισμένου/προκαθορισμένου χρόνου, δυνητική σύγχυση ρόλων μεταξύ συμμετεχόντων, πιθανότητα γενίκευσης τυχόν συγχύσεων στην πορεία στο σύνολο της ομάδας με αρνητικές επιπτώσεις στους στόχους και στα αποτελέσματα, δυνητική έκρηξη συναισθημάτων κατά τη διαπίστωση και την αναγνώριση αναγκών κρυφών ή σε λανθάνουσα μορφή κ.ά.

Project work: Η μέθοδος αυτή διασφαλίζει πολύπλευρες/ολοκληρωμένες προσεγγίσεις της ΔΕΑ και προϋποθέτει τον σχεδιασμό της με σαφώς διατυπωμένα το αντικειμενικό και το υποκειμενικό κριτήριο. Το αντικειμενικό κριτήριο αφορά τους αντικειμενικά προσχεδιασμένους εκπαιδευτικούς στόχους και ο προσδιορισμός του πραγματοποιείται κατά τον σχεδιασμό της μεθόδου σε ατομικό ή και ομαδικό επίπεδο. Το υποκειμενικό κριτήριο προσδιορίζεται κατά τον σχεδιασμό, αλλά η επιλογή και η λήψη απόφασης διενεργείται από τους εκπαιδευομένους. Συγκριμένα διατίθεται με ευελιξία στους εκπαιδευομένους να επιλέξουν πώς θα εξειδικεύσουν τη δράση τους, με διαφοροποιήσεις ανάλογα με τις δυνατότητες, τις προσδοκίες, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους. Επίσης, καθιστά αναγκαίο τον προσδιορισμό του ατομικού και του ομαδικού προφίλ των εκπαιδευομένων/εμπλεκόμενων και ενδεχομένως την κατανομή ρόλων και αρμοδιοτήτων (από τους ίδιους). Προσφέρει πλήθος ωφελειών σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης με δυνητικά μετρήσιμες εκροές κατά την πορεία, αλλά και κατά το τελικό αποτέλεσμα/προϊόν. Έμφαση δίνεται σε ιδιαιτερότητες, εναλλακτικές κατευθύνσεις, προϋποθέσεις ή και προδιαγραφές σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης του project work. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: συνθετότητα, πολυπλευρικότητα και πολλαπλότητα ευρημάτων, καινοτομική ολοκληρωμένη μεθοδολογική προσέγγιση, αναπτυξιακή δέσμη / πλέγμα διεργασιών, δυνατότητα ανάδειξης αναγκών σε επίπεδο γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων, άμεση σύνδεση με πραγματικότητα, συμπληρωματικότητα εκπαιδευτικών στόχων, πολύπλευρη συνθετική μεθοδολογική προσέγγιση, δημιουργία έργου/ων, εξεύρεση λύσεων και ανάπτυξη προτάσεων, καλλιέργεια στάσεων και συμπεριφορών με δυνατότητα μετασχηματισμού τυχόν «εμποδίων», αυτομάθηση και αυτοανάπτυξη μέσα από την πράξη και την πραγματική ζωή, δυνατότητα ενίσχυσης των προσωπικών και των κοινωνικών δεξιοτήτων (λήψη απόφασης, δημιουργικότητα, κριτική ικανότητα, ικανότητα επίλυσης προβλημάτων, ευελιξία, συνεργατικότητα, ενίσχυση συλλογικού πνεύματος κ.λπ.), δυνατότητα αξιοποίησης εκ των προτέρων, κατά τη διάρκεια, στο τέλος και μετά την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής/συμβουλευτικής διεργασίας κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: αναγκαιότητα επαρκούς διαθέσιμου χρόνου σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, παρακολούθησης, αξιολόγησης, δυνητικές ανάγκες μεταφοράς σε ποικίλους εκπαιδευτικούς και μη χώρους, ανάγκη κατάλληλα καταρτισμένου στελεχιακού δυναμικού, πιθανότητα μεταφοράς ευθυνών, πρωτοβουλιών, εργασιών σε άλλα μέλη της ομάδας με συνέπεια τις ανισότητες μεταξύ τους και τις πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις κ.ά.

Μελλοντικό εργαστήρι: Η αλληλουχία των φάσεων κριτικής, ουτοπίας και πραγματικότητας και η καινοτόμα προσέγγιση της μεθόδου σε κατάλληλο χωροχρόνο συντελεί στην πολύπλευρη εμπάθυση ή και στην ενίσχυση και διεύρυνση της ΔΕΑ. Εστιάζει και στην ανάλυση των δυνατοτήτων. Ως μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί με συνδυασμό άλλων συμπληρωματικών μεθόδων και τεχνικών. Η μετάβαση από την κριτική στην ουτοπία και τέλος στην πραγματικότητα αποσαφηνίζει, οριοθετεί και τεκμηριώνει το τελικό αποτέλεσμα. Η σαφής χρονική αλληλουχία των φάσεων συμβάλλει προσθετικά στα αποτελέσματα, μετρήσιμα και μη. Αξιοποιεί τη δυναμική του συναισθήματος στο σύνολο των διεργασιών με πολλαπλές ωφέλειες και δυνατότητες προστιθέμενης αξίας των εκροών. Επιπρόσθετα αναφέρονται τα εξής:

Δυνατότητες/Πλεονεκτήματα: εμβάθυνση σε συνολικά και επιμέρους ζητήματα με συνέπεια την ολιστική προσέγγιση, εκτίμηση παραγόντων/συντελεστών μέσα από επάλληλες ή και σταυροειδείς συσχετίσεις συνεργαζόμενων σχημάτων, αυτοαξιολόγηση με ενισχυμένες διαδικασίες/εργασίες αυτοανάπτυξης, αναπτυξιακή δημιουργική κριτική προσέγγιση των στόχων, πολύπλευρες συνθετικές εκτιμήσεις, εκτόνωση άρνησης, αξιοποίηση της δυναμικής της ομάδας, ενίσχυση πρωτοβουλίας, αυτοεκτίμησης, ικανότητας λήψης απόφασης, εναλλαγές σκέψης και δράσης με ολοκλήρωση επάλληλων κύκλων μάθησης, δυναμική αξιοποίηση του συναισθήματος στην πορεία και στα αποτελέσματα της μεθόδου κ.ά.

Περιορισμοί/Μειονεκτήματα: απαιτείται περισσότερος χρόνος (το ελάχιστο 2 ώρες), προϋποθέτει ειλικρίνεια και αμεσότητα μεταξύ των συμμετεχόντων, ο εκπαιδευτής/σύμβουλος θα πρέπει να έχει ικανότητες προώθησης της ελεύθερης έκφρασης, της αυτενέργειας και της άσκησης κριτικής, κατάλληλα καταρτισμένο στελεχιακό δυναμικό, δυσκολίες μετάβασης από τη φάση κριτικής και τη φάση ουτοπίας στη φάση πραγματικότητας σε σαφές πλαίσιο στόχων και με από κοινού προσδιορισμένα όρια μεταξύ των φάσεων κ.ά.

Ολοκληρώνοντας, επισημαίνεται ότι η σωστή επιλογή μεθόδων/τεχνικών/μέσων καθορίζει την επάρκεια και την ποιότητα των αποτελεσμάτων της ΔΕΑ, με θετικές συνέπειες στην αξιοποίηση των ευρημάτων της. Επιπλέον, ότι οι ερευνητικοί στόχοι αποτελούν τον κυρίαρχο παράγοντα επιλογής, είτε εφαρμόζονται αυτοτελώς είτε συμπληρωματικά είτε εναλλακτικά.

9.5 Αποτελέσματα, ωφέλειες και προστιθέμενη αξία της ΔΕΑ

Με την υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής και την πολυπρισματική ολιστική προσέγγιση της εκπαιδευτικής διεργασίας ενισχύεται η προστιθέμενη αξία των εκροών/αποτελεσμάτων της ΔΕΑ, καθώς και η ευρύτερη εφαρμογή τους με άμεσες ή και έμμεσες ωφέλειες σε πεδία όπως:

- ▶ η σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης,
- ▶ η συμβουλευτική στήριξη της απασχόλησης και η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας,
- ▶ η ανάπτυξη συνοδευτικών υποστηρικτικών υπηρεσιών προς τους

εκπαιδευομένους κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος της κατάρτισης,

- η παρώθηση και η διευκόλυνση της συμμετοχής σε νέες ευέλικτες μορφές κατάρτισης/επανακατάρτισης,
- η εκπαίδευση/επιμόρφωση εκπαιδευτών, ερευνητών, εμπλεκόμενων στελεχών, εκπαιδευομένων, συνεργαζόμενων ατόμων/ομάδων-εκπρόσωπων των επιχειρήσεων πρακτικής άσκησης ή και τοποθέτησης σε θέσεις εργασίας κ.λπ.

Η ΔΕΑ αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό της εκπαιδευτικής διεργασίας και οι εκροές της τον βασικό παράγοντα ανάπτυξης δράσεων επιλογής και επιμόρφωσης των άμεσα εμπλεκόμενων στους ΟΕΚΕ. Θετικές επιρροές διαπιστώνονται και στους έμμεσα εμπλεκόμενους στο εκπαιδευτικό έργο.

Η ΔΕΑ συντελεί στην *ενίσχυση της επαγγελματικής εξέλιξης* των άμεσα εμπλεκόμενων στο εκπαιδευτικό έργο, διότι συμβάλλει στην κάλυψη των αναγκών τους, σε ομαδική και ατομική βάση. Με προϋπόθεση την αναγνώριση περιορισμών και δυνατοτήτων ανά θεματικό πεδίο εφαρμογής μπορεί να προωθείται η αυτοανάπτυξη/αυτομάθηση και η συλλογική δραστηριοποίηση ατόμων και ομάδων. Επιπλέον, μέσω της ΔΕΑ *τροφοδοτούνται και οι διαδικασίες λήψης απόφασης* (άμεσα και έμμεσα), δεδομένου ότι ως διεργασία εμπεριέχει στοιχεία αξιολόγησης, κριτικής και εκτίμησης της πορείας και των αποτελεσμάτων ενός προγράμματος/έργου/παρέμβασης.

Με τη συμβολή της ΔΕΑ στην *ποιότητα και στην αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών ΕΚΕ* επισημαίνεται η αναγκαιότητα για: α) ενίσχυση, εφαρμογή και αξιοποίηση των μηχανισμών διάγνωσης αναγκών της αγοράς εργασίας, β) σχεδιασμό της κατάρτισης και της επιμόρφωσης βάσει επαγγελματικών περιγραμμάτων, πλαισίων εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων/οδηγών κατάρτισης, γ) ανατροφοδότηση βάσει συστηματικής ΔΕΑ σε πραγματικό περιβάλλον (ενδεχομένως με συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες), δ) ανατροφοδότηση του εκπαιδευτικού έργου μέσα από συστηματικές διεργασίες εσωτερικής και εξωτερικής αξιολόγησης, όπου η ΔΕΑ αποτελεί κριτήριο/α αξιολόγησης με διαφοροποιήσεις ανάλογα με την περίπτωση (π.χ. τους αντίστοιχους εκπαιδευτικούς στόχους και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα/επιπτώσεις).

Σημειώνεται ότι η ΔΕΑ επηρεάζεται από τις προδιαγραφές και τα κριτήρια, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες των σχετικών θεσμικών

πλαisiών, τους ειδικούς όρους και τις προϋποθέσεις των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΕΠ).

Τα αποτελέσματα μιας δυναμικής, ανοιχτής, ευέλικτης διεργασίας ΔΕΑ τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από:

A. Την εκ των προτέρων αξιολόγηση και τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό του εκάστοτε προγράμματος, καθιστώντας εφικτές τις εξειδικεύσεις και τις διαφοροποιήσεις ανάλογα με την ομάδα στόχο, το αντικείμενο κατάρτισης, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, τη μορφή πρακτικής άσκησης, το προφίλ των συμμετεχόντων, τις διαδικασίες επιλογής, την εκπαιδευτική μεθοδολογία κ.ά.

B. Τις διεργασίες επίτευξης των ενεργών και των εκπαιδευτικών στόχων που τίθενται κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, διασφαλίζοντας παράλληλα τις δυνατότητες ανατροφοδότησης κατά τη διάρκεια της υλοποίησης μέσω της συστηματικής παρακολούθησης και της διαμορφωτικής συμμετοχικής αξιολόγησης.

Γ. Την επιλογή και την αλληλουχία των θεματικών ενοτήτων, ώστε να ανταποκρίνονται στις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευομένων σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Η ΔΕΑ επηρεάζει και επηρεάζεται από τη χρονική διάρκεια αυτών, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το περιεχόμενο, τους στόχους, την εκπαιδευτική μέθοδο/ τεχνική κ.λπ. Σημειώνεται ότι ο χρόνος και η κατανομή του αποτελούν συστατικά του αρχικού εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Με βάση τις αξιολογικές εκροές και τη συνεργασία των άμεσα εμπλεκόμενων στο εκπαιδευτικό έργο είναι εφικτό να τροποποιείται το χρονοπλάνο στο εσωτερικό του, ώστε να διαμορφώνεται δυναμικά η σχέση χρόνου – στόχων – περιεχομένου ανάλογα με τις εξελισσόμενες εκπαιδευτικές ανάγκες των συμμετεχόντων σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο.

Δ. Την επιλογή και τη σύνθεση του προφίλ της ομάδας εκπαιδευτών ανά περίπτωση, καθώς το προφίλ, οι ιδιαιτερότητες και οι ανάγκες των εκπαιδευομένων μπορεί να τροφοδοτήσουν και να ανατροφοδοτήσουν τις διεργασίες επιλογής, επιμόρφωσης, δικτύωσης, συμβουλευτικής στήριξης των εκπαιδευτών από τον ΟΕΚΕ και το εμπλεκόμενο ανθρώπινο δυναμικό του.

Ε. Τον ρόλο των εκπαιδευτών, όπου με βάση τις εκροές από τη ΔΕΑ σε συστηματική βάση και την παρακολούθηση της εξέλιξής της μπορεί να διαφοροποιείται, να εμπλουτίζεται, να ενισχύεται κ.ά. Επισημαίνεται ότι μπορεί να:

- σχεδιάζονται συνδιδασκαλίες,
- οργανώνονται κοινές συναντήσεις εργασίας,
- σχεδιάζονται ταχύρρυθμοι κύκλοι επιμόρφωσης σε δικτυακό περιβάλλον,
- προωθείται αναπροσανατολισμός σε μη προβλέψιμα κρίσιμα σημεία της εκπαιδευτικής διεργασίας κ.ά.

ΣΤ. Την επιλογή και τη σύνθεση του προφίλ της ομάδας των εκπαιδευομένων, ώστε να είναι εφικτή η διαμόρφωση κοινού πλαισίου και βάσης στήριξης της εκπαιδευτικής διεργασίας, αξιοποιώντας ανάγκες που συγκλίνουν και μπορεί να συγκεραστούν, να συσχετιστούν ή να αλληλεπικαλυφθούν. Ταυτόχρονα, όμως, σημειώνεται η σημασία σεβασμού στη διαφορετικότητα και στην ανάγκη του «άλλου», η οποία «δεν είναι κοινή» (Σιδηρά και Ναγόπουλος, 2007α). Οι αρχικά διαπιστωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες επαναξιολογούνται και ανατροφοδοτούνται κατά τη διεργασία επιλογής και σύνθεσης της ομάδας των εκπαιδευομένων με συνέπεια τη δυνητική αναθεώρηση του προσχεδιασμένου αρχικού προφίλ.

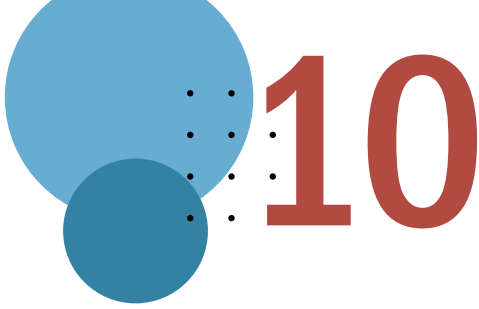
Ζ. Τον ρόλο των εκπαιδευομένων, ο οποίος είναι δυναμικός και μπορεί να διαφοροποιείται σε όλο το φάσμα των εργασιών. Οι εκπαιδευόμενοι αποτελούν τον πυρήνα της εκπαιδευτικής διεργασίας και σε συνεργασία με τους εκπαιδευτές τους καθορίζουν τις εξελίξεις διαπιστώνοντας νέες, διαφοροποιημένες, λανθάνουσες ή κρυφές ανάγκες. Συνδυαστικά με την ενίσχυση της δυναμικής της ομάδας τους και τη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους μπορεί να επιτύχουν την υιοθέτηση και την εφαρμογή καινοτομιών ή και να προκαλέσουν τον σχεδιασμό νέων εκπαιδευτικών εφαρμογών.

Η. Την ανάλυση προσόντων, συσχετίζοντας τη διάγνωση εκπαιδευτικών αναγκών και δυνατοτήτων με την εξέλιξη της εκπαιδευτικής διεργασίας, όπου επιδιώκεται και η περαιτέρω ανάλυση/κατηγοριοποίηση των αναγκών των εκπαιδευομένων όσον αφορά γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις, συμπεριφορές. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η ευέλικτη αναπροσαρ-

μογή του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, της υλοποίησης, της αξιολόγησης ή και του σχεδιασμού πρόσθετων στοχευμένων δράσεων: υπηρεσιών ενημέρωσης, πληροφόρησης, ενδυνάμωσης, συμβουλευτικής, επιμόρφωσης (Σιδηρά κ.ά., 2005).

Ολοκληρώνοντας, επισημαίνεται ότι η ΔΕΑ και η συνεχής παρακολούθηση της εξέλιξης της ανατροφοδοτεί την εκπαιδευτική διεργασία ενισχύοντας την αποτελεσματικότητά της. Επιπλέον, πολλαπλές θετικές επιδράσεις διαπιστώνονται στη σύνδεση της κατάρτισης με την απασχόληση, π.χ. σε ευρύτερες στοχευμένες παρεμβάσεις στήριξης της απασχόλησης ανέργων, εργαζομένων και κοινωνικά ευπαθών ομάδων, συνεκτιμώντας διαστάσεις όπως το φύλο, η ηλικία, το εκπαιδευτικό ή και το επαγγελματικό προφίλ, η πολιτισμική ταυτότητα, η οικογενειακή κατάσταση, η περίοδο παραμονής στην ανεργία, τυχόν αναπηρία κ.ά.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη και σε μεθοδολογικό επίπεδο συνδυάσαμε προσεγγίσεις που ακολουθούν διττή πορεία: «από το ειδικό στο γενικό» και «από τη βάση προς τα πάνω». Το σύνολο των εισροών προς περαιτέρω ποιοτική επεξεργασία προέκυψε από τις εκροές των διεργασιών στοχασμού και αναστοχασμού προσωπικών εμπειριών και βιωμάτων. Η προτεινόμενη παρέμβαση υιοθέτησης της φιλοσοφίας της συμμετοχής στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ σχετίζεται με τη σημασία, τα οφέλη, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της, αλλά και με το γεγονός ότι στην πράξη εξακολουθούν να διαπιστώνονται στρεβλώσεις, ελλείψεις και αντιφάσεις που θα μπορούσαν να εξαλειφθούν.

Με σκοπό την πρόληψη και την αντιμετώπιση αδυναμιών, προβλημάτων και απωλειών κρίναμε ως αναγκαίες τις ολιστικές, «από τη βάση προς τα πάνω», αναπτυξιακές, αξιολογικές και διαγνωστικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, στις οποίες έχει υιοθετηθεί, έχει εφαρμοστεί και έχει προωθηθεί η φιλοσοφία της συμμετοχής. Υπ' αυτό το πρίσμα, ενισχυτικό και βελτιωτικό ρόλο έχουν οι δυναμικές που σχετίζονται με την ενίσχυση της ενσυναίσθησης, της δημιουργικότητας, της κριτικής ικανότητας, του κριτικού στοχασμού και αναστοχασμού, της ανάπτυξης της δικτύωσης (και σε στρατηγικό επίπεδο) ή και νέων μορφών συλλογικότητας κ.λπ. Η αξιοποίηση της διαθεματικότητας/διεπιστημονικότητας συνδυαστικά με τα καινοτόμα υφιστάμενα σχήματα συνεργασίας οδηγεί στο να αμβλύνονται στο πεδίο εφαρμογής

προβλήματα και αδυναμίες στη βάση. Επιπλέον, η φιλοσοφία της συμμετοχής μπορεί να προωθείται μέσα από την αξιοποίηση της τέχνης (Κόκκος και Τσιμπουκλή, 2011) και διαφόρων ευρύτερων μορφών πολιτισμού, συνδυαστικά με την ενσωμάτωση της τεχνολογίας και των νέων εναλλακτικών μορφών και μέσων αυτής. Γενικότερα, η συμβολή όσο το δυνατό περισσότερων συντελεστών και δυνάμεων μπορεί να προλαμβάνει προβλήματα, να καλύπτει ρητά διατυπωμένες και να αποσαφηνίζει λανθάνουσες ανάγκες, αλλά και να αναγνωρίζει αθέατες και μη δηλωτικές πτυχές προβλημάτων.

Η ολιστική ποιοτική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής συντελεί στο να ενισχύονται οι αλληλένδετες, οι εναλλακτικές, οι καινοτόμες στοχευμένες εκπαιδευτικές δράσεις και παρεμβάσεις με διάφορες συνέργειες και πολλαπλές, πολύμορφες, θετικές επιδράσεις: στην ανάπτυξη της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου και της ΕΚΕ (προσέγγιση «από το ειδικό στο γενικό» και αντίστροφα)· στα μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, μέρος των οποίων αποτελούν συστατικά στοιχεία του οριζόντιου και κάθετου mainstreaming· στη σύνδεση της ΕΚΕ με την απασχόληση· στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε θεωρητικό και μεθοδολογικό επίπεδο, στην πορεία και στα αποτελέσματα κ.λπ. Επισημάνθηκαν οι επιδράσεις και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που επιφέρει η φιλοσοφία της συμμετοχής σε επίπεδο φορέων, δομών, δικτύων, ομάδων και σε επίπεδο πολιτικών εκπαίδευσης-κατάρτισης, απασχόλησης, κοινωνικοοικονομικής ένταξης, επανένταξης, εξέλιξης, ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής.

Επίσης, τονίστηκε η ιδιαίτερη σημασία που αποκτά η προετοιμασία ανάπτυξης αντίστοιχης κουλτούρας συμμετοχής. Γι' αυτόν τον σκοπό, αλλά και ευρύτερα, εκτιμάμε ότι θα πρέπει να αξιοποιηθεί στο μέγιστο εφικτό η δυναμική της χειραφετητικής, της κριτικής και της μετασχηματίζουσας μάθησης, ώστε να επιτυγχάνεται η διαμόρφωση των αναγκαίων αλλαγών σε αντιληπτικά σχήματα, στάσεις και συμπεριφορές όσων επηρεάζουν πολιτικές αλλά και αυτών που τις εφαρμόζουν. Υπ' αυτό το πρίσμα, η ενεργητική συμμετοχή δύναται να επηρεάζει όλες τις σχετικές ενέργειες mainstreaming (π.χ. την εσωτερική εκπαιδευτική πολιτική των ΟΕΚΕ). Τα αποτελέσματα του όλου και των μερών του διαφοροποιούνται, αποδυναμώνονται ή ενισχύονται από το κατάλληλα καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό, το προφίλ, τον ρόλο και το έργο του σε ατομική και ομαδική βάση. Η υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής θα έπρεπε να αναγνωρίζεται και στην εσωτερική εκπαι-

δευτική πολιτική, στην κουλτούρα και στην αποστολή των ΟΕΚΕ. Επίσης, προϋποθέτει πλέγμα κριτηρίων, προδιαγραφών, ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών και δεικτών, ώστε να μπορεί να προωθείται, να ισχυροποιείται ή και να διασφαλίζεται σε πολυεπίπεδη βάση και σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης του εκπαιδευτικού έργου, της ΕΚΕ και της ΔΒΜ.

Προοπτικά και στρατηγικά σημειώνουμε ότι με την προσπάθεια παράτρυνσης για την υιοθέτηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής προσδοκούμε την ενίσχυση της δημοκρατίας στην εκπαίδευση, στην ΕΚΕ και στη ΔΒΜ, καθώς και την ενίσχυση της ενεργής πολιτικότητας, ώστε να μην αποτελεί ουτοπία η δυναμική δημιουργία μιας κοινωνίας ενεργών πολιτών. Προβληματιζόμαστε για το εάν προωθείται η ενεργητική συμμετοχή στην οικογένεια, στο τυπικό και στο άτυπο εκπαιδευτικό σύστημα, στην εργασία και στην κοινωνία. Αναρωτιόμαστε εάν θα αμβλυνόταν ο ατομικισμός, η μοναχικότητα, η αδιαφορία ή και η αδράνεια των πολιτών κ.λπ. Αναστοχαζόμαστε με ποιες μορφές συλλογικής δράσης και παρέμβασης θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες κοινωνικές αλλαγές.

Ειδικότερα, η ενεργητική συμμετοχή συμβάλλει στο να διαμορφώνονται πλέγματα κριτηρίων, διεργασιών, διαδικασιών και λειτουργιών *ολιστικού προσανατολισμού της ΕΚΕ και της ΔΒΜ*. Πιο αναλυτικά, η ενεργητική συμμετοχή προτείνουμε να ενσωματώνεται στις στρατηγικές επιδιώξεις της ΕΚΕ και της ΔΒΜ στην πράξη, καθώς επηρεάζει και προσανατολίζει πολύπλευρα την εκπαιδευτική διεργασία και προωθεί ως ολότητα την ανάπτυξή της σε όλες τις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης. Η υιοθέτησή της μπορεί να συμβάλει/καθορίσει την ανάπτυξη της κατάλληλης εκπαιδευτικής μεθοδολογίας και να επηρεάσει μείγματα συναφών ή μη αντιληπτικών σχημάτων. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις οι ελλείψεις και οι διαφοροποιήσεις στη βαρύτητα, στους στόχους, στο εύρος, στον τρόπο προώθησής της και ειδικά στην ποιότητα της συμμετοχής μπορεί να προκαλέσουν αδυναμίες, συγχύσεις, στρεβλώσεις και να αποπροσανατολίσουν την εκπαιδευτική διεργασία.

Η υιοθέτηση της συμμετοχής ως φιλοσοφία επηρεάζει στρατηγικά την ΕΚΕ και τη ΔΒΜ, καθώς εκτιμάται ότι συμβάλλει στο να προωθείται η δημοκρατία στην εκπαίδευση και στη σύνδεσή της με την αγορά εργασίας και την κοινωνία. Προϋποθέσεις για την προώθηση της φιλοσοφίας της συμμετοχής αποτελούν οι στοχευμένες ολιστικές παρεμβάσεις, η ανάπτυξη κουλτούρας και ποιότητας συμμετοχής ως ιδιαίτερης αξίας στην εκπαίδευση, η συστη-

ματική συνεχής σχετική επιμόρφωση των άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία και στο εκπαιδευτικό έργο, η συστηματική συμμετοχική αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου κ.λπ.

Στο Α' Μέρος της μελέτης διαπιστώνουμε ότι υπό το πρίσμα της φιλοσοφίας της συμμετοχής ενισχύεται η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διεργασίας, του εκπαιδευτικού έργου, της ΕΚΕ, της ΔΒΜ, καθώς και των ενεργειών οριζόντιου και κάθετου *mainstreaming*. Κρίσιμη εκτιμάται ότι είναι η ολιστική υιοθέτηση των αρχών μάθησης και εκπαίδευσης ενηλίκων, η συμμετοχική και ουσιώδης αξιολόγηση, η δικτύωση και η μεθοδολογική προσέγγιση που θεμελιώνεται στη συμμετοχική κουλτούρα. Ανάλογα ενισχύεται η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα της τροφοδότησης και της ανατροφοδότησης της εσωτερικής εκπαιδευτικής πολιτικής των ΟΕΚΕ. Σε μικροεπίπεδο οι ΟΕΚΕ είναι σε θέση να ενισχύουν την «από τη βάση προς τα πάνω» προσέγγιση με σκοπό την προώθηση, μέσα από νέες και υφιστάμενες συλλογικότητες, της ισότητας και της ισοτιμίας, της σύνδεσης εκπαίδευσης-κατάρτισης-απασχόλησης, της κοινωνικοοικονομικής ένταξης και εξέλιξης κ.λπ. Με απώτερο σκοπό και «όραμα» την ενίσχυση των εκπαιδευτικών θεσμών με περαιτέρω δημοκρατικές και συμμετοχικές διαδικασίες μέσα και από την ανάπτυξη μιας κοινωνίας ενεργών πολιτών, καθίσταται αναγκαίο να αναγνωρίζονται ελλείψεις και αδυναμίες, προϋποθέσεις και κριτήρια, προτεραιότητες και ποιοτικές προδιαγραφές. Εστιάζοντας στην ποιότητα της συμμετοχής και στην ανάπτυξη της κουλτούρας συμμετοχής προτείνονται πλαίσια με αλληλένδετες ή και εναλλακτικές δέσμες στοχευμένων δράσεων και παρεμβάσεων, στα οποία οι συμμετέχοντες/ουσες στην εκπαιδευτική διεργασία είναι σε θέση: να αναγνωρίζουν και να ενισχύουν τη διαθεσιμότητα για συμμετοχή, να διερευνούν και να ενισχύουν ανάγκες και δυνατότητες, να αντιμετωπίζουν περιορισμούς συμμετοχής, να δημιουργούν ή και να αξιοποιούν κίνητρα και νέους καινοτόμους τρόπους συμμετοχής, αλλά και να βελτιώνουν την ποιότητα των συμμετοχικών πρακτικών.

Στο Β' Μέρος του κειμένου η ΔΕΑ αναπτύσσεται στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής ως μια ολοκληρωμένη και στοχευμένη εφαρμογή της. Η συνεχής παρακολούθηση της εξέλιξης των εκπαιδευτικών αναγκών ανατροφοδοτούν την εκπαιδευτική διεργασία ενισχύοντας την ποιότητα και την αποτελεσματικότητά της. Πολλαπλές θετικές επιδράσεις της ΔΕΑ διαπιστώνονται και στη σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης, καθώς αλληλένδετα ή

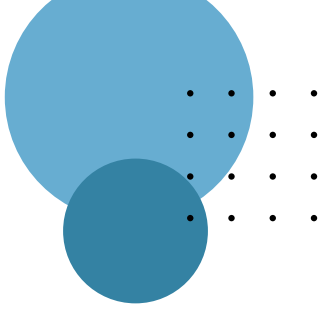

παράλληλα με την κατάρτιση μπορεί να αναπτύσσονται ευρύτερες στοχευμένες παρεμβάσεις στήριξης της απασχόλησης των εκπαιδευομένων –ανέργων, εργαζομένων και κοινωνικά ευπαθών ομάδων–, συνεκτιμώντας διαστάσεις όπως το φύλο, η ηλικία, το εκπαιδευτικό ή και το επαγγελματικό προφίλ, η πολιτισμική ταυτότητα, η οικογενειακή κατάσταση, η περίοδος παραμονής στην ανεργία κ.λπ.

Η ΔΕΑ στην εκπαιδευτική διεργασία αναπτύσσεται στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της συμμετοχής και της συνεργασίας των άμεσα εμπλεκομένων στις φάσεις σχεδιασμού, υλοποίησης, αξιολόγησης, επανασχεδιασμού και επαναπρογραμματισμού της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Με δεδομένο ότι επιλέγουμε την ολιστική προσέγγιση της ενεργητικής συμμετοχής διαπιστώνουμε ότι η φιλοσοφία της συμμετοχής επιδρά ολιστικά στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών στόχων, ώστε: α) να ανταποκρίνονται στις ρητά και μη ρητά διατυπωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες, β) να αποσαφηνίζονται τυχόν κρυφές ή λανθάνουσες μορφές εκπαιδευτικές ανάγκες, γ) να προωθείται η ανάπτυξη γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και να καλλιεργούνται ή να μετασχηματίζονται στάσεις και συμπεριφορές αξιοποιώντας και τη σχέση αλληλεπίδρασης των εμπλεκομένων, δ) να διασφαλίζεται η συστηματική συμμετοχική αξιολόγηση και η ανατροφοδότηση της πορείας και των αποτελεσμάτων της εκπαιδευτικής διεργασίας κ.λπ.

Συμπερασματικά, η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα της ΕΚΕ θα μπορούσε να υποστηρίζεται μέσα από ολιστικές, «από τη βάση προς τα πάνω» θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ΔΕΑ στο πλαίσιο των οποίων προωθούνται: οι αλληλοσυμπληρούμενες ή εναλλακτικές εφαρμογές της· οι συστηματικές, ανατροφοδοτούμενες, στοχευμένες δράσεις/ παρεμβάσεις κάλυψης ή και αποσαφήνισης των αναγκών με σκοπό τη δικτυακή παραπομπή των δυνητικά επωφελομένων· η δημιουργία νέων ή και η αξιοποίηση υφιστάμενων καινοτομιών· η βελτίωση, η αναβάθμιση ή η ισχυροποίηση του προφίλ, των ρόλων και των σχέσεων των άμεσα εμπλεκομένων στη ΔΕΑ σε σαφές πλαίσιο αρχών με συστατικά στοιχεία της φιλοσοφίας της συμμετοχής, όπου εμπεριέχονται και οι αρχές της εκπαίδευσης και της μάθησης ενηλίκων· εναλλακτικά πλαίσια χωροχρόνου αξιοποιώντας και τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών, των ΜΜΕ κ.λπ.

Βιβλιογραφία

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alheit, P. (1995). "Biographical learning: Theoretical outline, challenges and contradictions of a new approach in adult education", in Alheit, P., Bron-Wojciechowska, A., Brugger, E. and Dominicé, P. (eds), *The Biographical Approach in European Adult Education*, Vienna: Edition Volkshochschule, pp. 55-75.

Aschemann, B. (2015). "Basisbildung wirkt. Wie wirkt Basisbildung? Eine internationale Forschungsübersicht", Wien: Erasmus+ und Bundesministerium für Bildung und Frauen, <https://erwachsenenbildung.at/magazin/20-40/meb20-40.pdf>.

Bourdieu, P. (1980 [1990]). "Structures, habitus, practices", in *The Logic of Practice*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, London: Routledge.

Commission of the European Communities (2005). "A common agenda for integration: Framework for the integration of third-country nationals in the European Union", <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0389:FIN:en:PDF>.

Cousins, J.B. and Whitmore, E. (1998). "Framing participatory evaluation", *New Directions for Evaluation*, 80, pp. 5-23, <https://doi.org/10.1002/ev.1114>.

Dausien, B. (2000). *Biography, Learning and the Construction of Gender*, Biography Network.

Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*, Harmondsworth: Penguin.

- Gieseke, W., Nuissl, E. and Schüßler, I. (eds) (2012): *Reflexionen zur Selbstbildung: Festschrift für Rolf Arnold* (Theorie und Praxis der Erwachsenenbildung: Forschung), Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag, <https://doi.org/10.3278/14/1113w>.
- Griese, H.M. (1994). "Sozialisationstheorie und erwachsenenbildung", in Tippelt, R. (ed.), *Handbuch der Erwachsenenbildung/Weiterbildung*, Opladen: Leske+Budrich.
- Habermas, J. (1973). *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Hofmann, L.M. and Regnet, E. (1994). *Innovative Weiterbildungskonzepte. Trends, Inhalte Methoden der Personalentwicklung in Unternehmen*, Göttingen: Verlag für Angewandte Psychologie.
- Illeris, K. (2010). *Lernen Verstehen Bedingungen Erfolgreichen Lernens*, Bad Heilbrunn.
- Knowles, M. (1973). *The Adult Learner: A Neglected Species*, Gulf Publishing Company.
- Maslow, A.H. (1954). *Motivation and Personality*, New York.
- Mead, J.H (2015). *Mind, Self, and Society: The Definitive Edition* (edited by Charles W. Morris, annotated by Daniel R. Huebner and Hans Joas), Chicago: University of Chicago Press.
- Merk, R. (1998). *Weiterbildungsmanagement: Bildung Erfolgreich und Innovativ Managen*, Berlin: Luchterhand.
- Mezirow, J. (1975). *Evaluating Statewide Programs of Adult Basic Education: A Design with Instrumentation*, New York: Center for Adult Education, Teachers College, Columbia University.
- Mezirow, J. (2000). "Learning to think like an adult. Core concepts of transformation theory", in Mezirow, J. and Associates (eds), *Learning as Transformation. Critical Perspectives on a Theory in Progress*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Mollenhauer, K. (1970). *Erziehung und Emanzipation, Polemische Skizzen*, München: Juventa.
- Seligman, M.E.P. and Csikszentmihalyi, M. (2001). "'Positive psychology: An introduction': Reply", *American Psychologist* 56(1), pp. 89-90, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.1.89>.
- Stange, W. (2002). *Was ist Partizipation? Definitionen – Systematisierungen*, Berlin: Lüneburg.

- Βαϊκούση, Δ., Βαλάκας, Ι., Κόκκος, Α. και Τσιμπουκλή, Α. (1999). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Εκπαιδευτικές μέθοδοι - ομάδα εκπαιδευομένων*, τόμ. Δ, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βαλάκας, Γ., Γιαννακοπούλου, Ε., Δημουλάς, Κ., Κωνσταντάκη, Μ., Σιδηρά, Β., Καραλής, Θ. και Μαυρογιώργος, Γ. (2006). *Εκπαιδευτικό υλικό για τους εκπαιδευτές θεωρητικής κατάρτισης*, τόμ. ΙΙΙ, ΕΚΕΠΙΣ.
- Βάμβουκας, Μ. (2006). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, 8η έκδ., Γρηγόρης.
- Βεργίδης, Δ. και Καραλής, Α. (1999). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Σχεδιασμός, οργάνωση και αξιολόγηση προγραμμάτων*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ. και Καραλής, Α. (2004). «Τυπολογίες και στρατηγικές στην εκπαίδευση ενηλίκων», *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 2, σ. 11-16.
- Βεργίδης, Δ. και Κόκκος, Α. (επιμ.) (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*, Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Βεργίδης, Δ., Λιοναράκης, Α., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β. και Μάτραλης, Χ. (1998). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες*, τόμ. Α, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Bird, M., Hammersley, M., Comm, R. και Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη: Εγχειρίδιο μελέτης* (μτφ. Φ. Φράγκου), Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βλασσόπουλος, Ε. (2005). *Μεθοδολογία και προσδιορισμός του επαγγελματικού προφίλ του «Συμβούλου Απασχόλησης»*, Κ.Π. EQUAL, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Ασφάλισης, ΚΕΚ ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Γαλατά, Π.-Β., Βεργίδης, Δ., Δακοπούλου, Α., Καλογρίδη, Σ., Κεδράκα, Κ. και Τσιμπουκλή, Α. (επιμ.) (2017). *Η διεξαγωγή της έρευνας στην Εκπαίδευση Ενηλίκων: Εγχειρίδιο μεθοδολογίας*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γαλατά, Π.-Β., Μαρινάκη, Ζ. και Πετεινάκη, Μ. (2021). «Μετασχηματίζουσα μάθηση και κοινωνική αλλαγή: Προτάσεις εφαρμογής στην εποχή της ευαλωτότητας», στο ΙΑΚΕ: 7ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο - «Κοινωνική ευαλωτότητα και ανάπτυξη: Προκλήσεις στην εκπαίδευση, την οικονομία και τον πολιτισμό», Πρακτικά Συνεδρίου, τόμ. Β, σ. 153-160, Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών.
- Γούλας, Χ., Φωτόπουλος, Ν. και Φατούρου, Π. (2022). *Ενήλικες και προγράμματα διά βίου εκπαίδευσης στην περίοδο της πανδημίας: Η πρόκληση των ψηφιακών δεξιοτήτων*, Κείμενο Παρέμβασης 1, Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής ΓΣΕΕ.

- Cohen, L. και Manion, L. (1997). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cohen, L., Manion, L. και Morriison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημουλάς, Κ., Σιδηρά, Β. και Γαλατά, Β. (1995). *Συμμετοχική μεθοδολογία εκπαίδευσης ενηλίκων: Μέθοδοι και τεχνικές εφαρμογής*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Ζεμπύλας, Μ., Θεοδώρου, Μ. και Παυλάκης, Α. (2009). «Συναισθήματα και διαδικτυακή – εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Το παράδειγμα της Κύπρου / Emotions and Online-Distance Education: The Case of Cyprus», *Open Education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 5(1).
- Freire, P. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Ράππα.
- Freire, P. και Shor, I. (2011). *Απελευθερωτική παιδαγωγική: Διάλογοι για τη μετασχηματίζουσα εκπαίδευση* (μτφ. Γ. Κουλαουζίδης), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Illeris, K. (επιμ.) (2009). *Σύγχρονες θεωρίες μάθησης. 16 θεωρίες μάθησης... με τα λόγια των δημιουργών τους*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jarvis, P. (2004). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση. Θεωρία και πράξη* (μτφ. Α. Μανιάτη), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jarvis, P. (2009). «Μαθαίνοντας τι σημαίνει να είμαι άτομο στην κοινωνία: Μαθαίνοντας τον εαυτό μου», στο Illeris, K. (επιμ.), *Σύγχρονες θεωρίες μάθησης. 16 θεωρίες μάθησης... με τα λόγια των δημιουργών τους*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Καλογεράκης, Π., Ζάγκος, Χ. και Γούλας, Χ. (2023). *Διά βίου μάθηση, δεξιότητες & ατομικοί λογαριασμοί: Πλαισιώσεις και οριοθετήσεις*, Αθήνα: Gunteberg.
- Καραλής, Θ. (επιμ.) (2009). *Το πεδίο της Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης στο πλαίσιο της Διά Βίου Μάθησης στην Ελλάδα*, Εθνική Ερευνητική Έκθεση, Πρόγραμμα PROGRESS, ΚΕΚ ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΕΚΕΠΙΣ – ΙΑΠΑΔ.
- Καραλής, Θ. (επιμ.) (2010). *Διά Βίου Μάθηση και Πιστοποίηση*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, <https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2010/08/diavioumathisi.pdf>.
- Καραλής, Θ. (2018). *Η συμμετοχή ενηλίκων στη διά βίου μάθηση στην Ελλάδα: Εμπόδια και κίνητρα συμμετοχής (2011-2016)*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ και ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.
- Καραλής, Θ. (2020). *Κίνητρα και εμπόδια για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη διά βίου εκπαίδευση (2011-2019)*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ και ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.
- Καραλής, Θ., Μαρκίδης, Κ., Βαρβιτσιώτη, Ρ., Νάτσης, Π., Καρατράσογλου, Ι., Παπαευσταθίου, Κ., Γούλας, Χ. και Λιντζέρης, Π. (2021). *Μεθοδολογικές προσεγγίσεις ανάπτυξης επαγγελματικών περιγραμμάτων και πλαισίων εκπαιδευτικών προδιαγραφών προγραμμάτων*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

- Καραλής, Θ. και Παπαγεωργίου, Η. (2012). *Εκπαιδευτικό Υλικό. Θεματική Ενότητα: Εκπαίδευση Εργαζομένων στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Σχεδιασμός, υλοποίηση & αξιολόγηση προγραμμάτων Διά Βίου Εκπαίδευσης*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/ekpraideutiko_yliko.pdf.
- Κόκκος, Α. (1999). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Το πεδίο, οι αρχές μάθησης, οι συντελεστές*, τόμ. Α, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*, 1η έκδ., Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2017). *Εκπαίδευση και χειραφέτηση: Μετασχηματίζοντας στερεοτυπικές αντιλήψεις στο σχολείο και στην εκπαίδευση ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2020). *Η ανάγκη ανασυγκρότησης της εκπαίδευσης και κατάρτισης ενηλίκων*, ΔΙΑΝΕΟΙΣ.
- Κόκκος, Α., Βαϊκούση, Δ., Βεργίδης, Δ., Καλαουζίδης, Γ., Κωσταρά, Ε., Παυλάκης, Μ. και Σακούλης, Δ. (2021). *Η εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ελλάδα*, ΔΙΑΝΕΟΙΣ.
- Κόκκος, Α. και Λιοναράκης Α. (1998). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*, τόμ. Β, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κόκκος, Α. και συνεργάτες (2019). *Διευρύνοντας τη θεωρία μετασχηματισμού: Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών*, Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Κόκκος, Α. και Τσιμπουκλή, Ά. (2011). «Ο ρόλος των συναισθημάτων στην εκπαίδευση ενηλίκων: Προκλήσεις και οριοθετήσεις για τους εκπαιδευτές», Πρακτικά 4ου Συνεδρίου ΕΕΕΕ: «Καλές Πρακτικές στην Εκπαίδευση Ενηλίκων», Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Κουτούζης, Μ. (1999). *Γενικές αρχές μανάτζμεντ, τουριστική νομοθεσία και οργάνωση εργοδοτικών και συλλογικών φορέων*, τόμ. Α., Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Λιαργκόβας, Π., Γούλας, Χ. και Αποστολόπουλος, Ν. (επιμ.) (2022). *Οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 στους εργαζομένους του ιδιωτικού τομέα*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ και Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Λιντζέρης, Π. (2007). *Η σημασία του κριτικού στοχασμού και του ορθολογικού διαλόγου στη θεωρία του Jack Mezirow για τη μετασχηματίζουσα μάθηση*, Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Λιντζέρης, Π. (2010). «Θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης: Δυνατότητα για μια κριτική και χειραφετική στροφή στην πρακτική της Εκπαίδευσης Ενηλίκων», στο Βεργίδης, Δ. και Κόκκος, Α. (επιμ.), *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Λιντζέρης, Π. (2012). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Μετασχηματίζουσα μάθηση ή κριτική θεωρία και χειραφετική πράξη*, <https://bit.ly/3OPf4zP>.

- Λιντζέρης, Π. (2019). «Ο Knud Illeris και το μετασχηματιστικό είδος της ανθρώπινης μάθησης», στο Κόκκος, Α. και συνεργάτες, *Διευρύνοντας τη θεωρία μετασχηματισμού: Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών*, Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, σ. 99-225.
- Λιντζέρης, Π. (2020). «Από τη συσσώρευση πληροφοριών στην απόκτηση γνώσης, προσβλέποντας στη χειραφετητική μάθηση», *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 46, σ. 3-13.
- Λιντζέρης, Π. (2021). «Από αρχάριος... ειδικός: Τροχιές απόκτησης δεξιοτήτων κατά την εργασία», *Adult Education: Critical Issues*, 1, σ. 55-67.
- Λιντζέρης, Π. (2022). «Η εμπειρία της πανδημίας ως αφορμή κριτικού αναστοχασμού επί της κυρίαρχης προσέγγισης του "μείγματος δεξιοτήτων"», στο Λιντζέρης, Π. και Βαλάση, Δ. (επιμ.), *Η εμπειρία της πανδημίας της νόσου COVID-19 στην εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων: διαστάσεις, συνέπειες, προοπτικές*, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, σ. 117-141.
- Λιοναράκης, Α. κ.ά. (1998). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, θεσμοί και λειτουργίες, αξιολόγηση συστημάτων ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Mezirow, J. κ.ά. (2007). *Η μετασχηματίζουσα μάθηση*, Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Ναγόπουλος, Ν. και Μπαμπανέλου, Δ. (2004). «Η έννοια της ενεργούς συμμετοχής στην επαγγελματική κατάρτιση», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 36.
- Ναγόπουλος, Ν. και Σιδηρά, Β. (2005). *Συντονισμένες και συμπληρωματικές ενέργειες ολοκληρωμένης παρέμβασης για την ενίσχυση της απασχόλησης: Εφαρμογές και μελέτες περίπτωσης στο πλαίσιο των έργων EQUAL*, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.
- Παπαδόγαμβρος, Β., Δημουλάς, Κ., Κόκκος Α., Κωνσταντάκη, Μ., Σιδηρά, Β. και Μαυρογώργος, Γ. (2006). *Εκπαιδευτικό υλικό για τους εκπαιδευτές πρακτικής άσκησης*, ΕΚΕΠΙΣ.
- Race, P. (1999). *Το εγχειρίδιο της ανοικτής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Rogers, A. (1999). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Σιδηρά, Β. (2012). «Ανάπτυξη και προώθηση εναλλακτικών ή αλληλοσυμπληρούμενων μορφών κατάρτισης στο πεδίο της Διά Βίου Μάθησης: Η περίπτωση της ειδικού τύπου κατάρτισης συμβούλων/στελεχών σε επιλεγμένα πεδία του Συστήματος Ποιότητας των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής στήριξης και Απασχόλησης», Πρακτικά 4ου Συνεδρίου ΕΕΕΕ: «Καλές Πρακτικές στην Εκπαίδευση Ενηλίκων», Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Σιδηρά, Β. (2015). «Η συμμετοχική αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου στο πεδίο της Διά βίου Μάθησης: Διαπιστώσεις και προβληματισμοί», *Ενημέρωση*, 222, σ. 2-29, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

- Σιδηρά, Β. και Ναγόπουλος, Ν. (2007α). *Η διαφορετικότητα στον κοινωνικό και εργασιακό χώρο*, Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Διαχείριση της Διαφορετικότητας στον εργασιακό χώρο, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.
- Σιδηρά, Β. και Ναγόπουλος, Ν. (2007β). *Μελέτη καλών πρακτικών: Μεθοδολογία και κριτήρια επιλογής*, Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Διαχείριση της Διαφορετικότητας στο χώρο εργασίας, Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.
- Σιδηρά, Β., Ναγόπουλος, Ν. και Γεωργίου, Δ. (2005). *Σύστημα ποιότητας υπηρεσιών συμβουλευτικής στήριξης και απασχόλησης*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.
- Φωτόπουλος, Ν. (επιμ.) (2013). *Κατάρτιση, απασχόληση, εκπαιδευτική πολιτική: Διερεύνηση της σύνδεσης της επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση*, Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής ΓΣΕΕ.
- Χασάπης, Δ. (2000). *Σχεδιασμός, οργάνωση, εφαρμογή και αξιολόγηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης: Μεθοδολογικές αρχές και κριτήρια ποιότητας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ιστοσελίδες

<https://www.inegsee.gr>

<https://www.adulteduc.gr>

Οι συγγραφείς

Η **Βιβή Σιδηρά** είναι επιστημονική συνεργάτιδα του ΙΝΕ ΓΣΕΕ στον Τομέα Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού με μεταπτυχιακές σπουδές στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Έχει πολυετή επαγγελματική και διδακτική εμπειρία στην εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων, στην επαγγελματική και κοινωνική συμβουλευτική, στη στήριξη της απασχόλησης, στη σύνδεση κατάρτισης-απασχόλησης, στην αξιολόγηση ολοκληρωμένων στοχευμένων παρεμβάσεων, τοπικών και ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών (Εκπαίδευση Εκπαιδευτών, ΣΕΚ, Καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού και του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας, ευρωπαϊκά προγράμματα και κοινοτικές πρωτοβουλίες, Ανάπτυξη Δικτύων και Δομών υποστήριξης ανέργων και εργαζομένων: γυναικών και νέων, κοινωνικά ευάλωτων ομάδων) κ.λπ. Έχει διενεργήσει –αυτοτελώς ή σε συνεργασία– πλήθος ερευνών και έχει συγγράψει μελέτες, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους, εκπαιδευτικό υλικό και οδηγούς που αφορούν την εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων. Επιπλέον, έχει συμμετάσχει ως εμπειρογνώμονας σε εθνικό, κλαδικό και ευρωπαϊκό επίπεδο σε μελέτες, εμπειρογνωμοσύνες, αξιολογήσεις Εθνικών Θεματικών Δικτύων και Ευρωπαϊκών Θεματικών Ομάδων.

Ο **Νίκος Ναγόπουλος** γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνιογλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Διατέλεσε Κοσμήτορας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σήμερα είναι Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Δίδαξε ως Επισκέπτης Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης και στο Πανεπιστήμιο της Βηθλέεμ τα γνωστικά αντικείμενα: «Μεθοδολογία και θεωρία των κοινωνικών επιστημών» και «Κοινωνιολογία της γνώσης». Συμμετέχει σε μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών ως συντονιστής και διδασκων μαθήματα με τίτλο: «Θεωρία και κοινωνιολογία των οργανώσεων» και «Ευρωπαϊκές πολιτικές για την απασχόληση και την κοινωνική προστασία». Υπήρξε ακαδημαϊκός εμπειρογνώμονας και ερευνητής των Υπουργείων Εργασίας Ελλάδας και Κύπρου για την αξιοποίηση της κοινωνικοεπιστημονικής γνώσης στα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση και την Κοινωνική Προστασία, καθώς και για την ενσωμάτωση των αρχών της ίσης μεταχείρισης στην κυπριακή νομοθεσία.

ISBN: 978-618-234-002-8